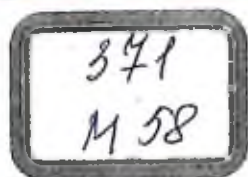

Д.А.МИРХОДЖА

90^{yil}
TDIU

**ЎЗБЕКИСТОНДА
МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ
МОЛИЯЛАШТИРИШ:
НАЗАРИЯ, АМАЛИЁТ
ВА ИСТИҚБОЛ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

**ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ
МОЛИЯЛАШТИРИШ: НАЗАРИЯ,
АМАЛИЁТ ВА ИСТИҚБОЛ**

(Монография)

ТОШКЕНТ – 2021

УЎК 336.27 (575.1)
КБК 81.2

Д.А.Мирҳоджа Ўзбекистонда мактаб таълимини молиялаштириш: назария, амалиёт ва истиқбол. Монография. – Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи», 2021, 130 бет.

ISBN 978-9943-7527-7-1

Мазкур монографияда мактабда қўшимча таълим хизматларининг ихтисослашувини инобатга олган ҳолда бюджетдан ташқари маблағлар жалб этиш таклифи, педагоглар маошига қўшимча устама ҳақини белгилашда тажриба (меҳнат стажи) ва «устоз-шогирд» тизимини ривожлантиришга қўшган ҳиссасини инобатга олиш механизми. мактаблардаги вақант лавозимлар бўйича тарификация ва штат маълумотларини интеграциялаштириш орқали мактаблар бюджети бўш маблағлари миқдорини брон қилиш амалиётини жорий этиш ва мактаб таълимида ваучерли молиялаштириш – маблағларни ўқувчиларга бириктирилишини таъминлаш орқали хусусий мактабларида ҳам умумтаълим камровини ошириш асослаб берилган.

Ушбу монографиядан молия соҳасидаги илмий изланувчилар, магистрантлар, молия соҳасидаги амалиётчи ходимлар ҳамда молия тизимига қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

УЎК 336.27 (575.1)
КБК 81.2

*Ўзбекистон Республикаси Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Кенгашининг 2021 йил 1 июндаги 11-сонли қарорига асосан чоп этилди.*

и.ф.д., профессор Д.А.Рахмоновнинг умумий таҳрири остида

Тақризчилар: **Н.Х.Жумаев** – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати, и.ф.д., профессор;

А.У.Бурханов – Тошкент давлат иқтисодиёт университети факультет декани, и.ф.д., проф.

ISBN 978-9943-7527-7-1

© «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи» 2021,
© Мирҳоджа Д.А., 2021.

КИРИШ

XXI асрнинг иккинчи декадаси сўнггида рўй берган пандемия таълим тизимига ҳам тубдан таъсир қилди. Натижада, таълим тизимини ташкил этишга бўлган қарашларни ислоҳ қилиш зарурати юзага келди. Жаҳонда сезиларли иқтисодий ўсиш кузатилганлигига қарамасдан, дунёдаги болаларнинг ярми мактабларни таянч билим ва санокни билмай битириб кетмоқда¹. ИХРТ (OECD) тадқиқотларига кўра «сифатли таълим олган шахс жамият, иқтисодиётда фаол бўлади, жумладан, узок яшайди, сиёсий фаол бўлади, кам жиноятлар содир этиши кузатилади ва ижтимоий ҳимояга муҳтожлиги бўлмайди²». Ҳозирги кунда таълим олиш даври ўртача 17 йилни ташкил этиб, Колумбиядаги 14 йилдан Австралиядаги 21 йилгача бўлган кўрсаткичлар шулар сирасига киради. Шундай бўлса-да, 2015 йилда PISA (Programme for International Student Assessment – Ўқувчи/талабаларни халқаро баҳолаш дастури)нинг хулосасига кўра, мактабда бўлиш даврига нисбатан ўқувчиларнинг ёза олиш, математикадан билимлари ва табиий фанларни ўзлаштириш даражаси муҳимроқ эканлиги қайд этилади.

Жаҳон мактаб таълим муассасалари хизматлари билан қамраб олиш мамлакатдаги таълим тизимининг бош кўрсаткичи сифатида қаралади. Шу нуқтаи назардан, ўқувчиларга таълим ва тарбия берилишида самарали молиявий бошқарув қарорларини қабул қилиш ва мактаб таълим тизимида ваучер молиялаштириш, мактаб ва уй ўртасидаги мавжуд масофанинг аҳамияти, педагоглар фаолиятини молиявий рағбатлантиришни оптималлаштиришга қаратилган илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Илмий тадқиқотларда мактаб таълим муассасаларида бюджет маблағларидан мақсадли ва натижавийлик асосида фойдаланиш, хусусий сектор маблағларидан фойдаланишнинг замоанвий йўналишлари аниқланмоқда ва баҳоланмоқда. Дунёдаги етакчи олимларнинг илмий хулосаларида таянч таълим тизими мамлакатнинг экологик, ижтимоий ва иқтисодий барқарорлигида фундаментал кўрсаткич эканлиги асосланган. Бундан келиб чиқиб, мактаб таълими

¹ <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2019/press-release/>

² <http://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/education/>

тизимида бюджетдан ташқари ва бюджет маблағларидан фойдаланиш йўлларини оптималлаштириш ҳаётий долзарблик касб этмоқда. Ўз навбатида, мазкур масалалар мактаб таълим муассасаларини молиялаштиришнинг назарий ва амалий муаммоларини чуқур илмий таҳлил этишни тақозо этмоқда.

Ўзбекистон мактаб таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш, ўқитувчиларнинг иш ҳақларини ошириш, ўқитувчининг мақомини юқори даражага олиб чиқиш каби жиҳатлар давлат бюджетининг олдига кўплаб вазифалар кўяди. Бюджет маблағларидан фойдаланишнинг натижадорлигини ошириш, давлат-хусусий шериклик амалиётини қўллаш ва ижтимоий ҳимояга муҳтож оила фарзандларини хусусий мактаб таълими хизматларидан тенг фойдаланиши учун шарт-шароитлар яратиш муҳим аҳамиятга эга. Мактаб таълимини молиялаштиришда эътибор берилиши лозим бўлган жиҳатлар сирасига синфлар сифимкорлигини оптималлаштириш, ўқувчиларга таълим беришда ихтисослашуви омилига эътибор қаратиш, билим олишни эмас, балки ташаббускорликни вужудга келтирадиган таълим фаолияти устувор йўналишлар сифатида қайд этилиши лозим. Натижада эса, мактаб таълимини тубдан яхшилаш ва унинг сифатини ошириш бош кўрсаткичга айланиши мақсадга мувофиқ.

I БОБ. МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ ВА ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

1.1. Мактаб таълимини молиялаштиришнинг назарий асослари

Ўзбекистонда мактаб таълимини молиялаштиришнинг бюджетдан амалга оширилиши қонунлар билан мустаҳкамлаб қўйилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддасида: “Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир”, деб белгиланган.

Ушбу тамойилларнинг белгиланиши умумий таълимнинг таъминланиши давлат томонидан амалга оширилиши ва унинг молиявий таъминоти бюджетдан қопланишини ўзида акс эттиради.

Мамлакатимизда мактаб таълимини ривожлантиришга қаратилган қатор ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 21 майдаги “2004–2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури тўғрисида”ги ПФ-3431-сонли Фармони билан давлат умуммиллий дастурини ижро этиш муддатларида мактабларни замонавий компьютер техникаси билан жиҳозлаш, ихтисослаштирилган синфлар (физика, кимё, биология ва бошқа хоналари) ташкил этиш, бунда молиялаш манбалари, уларни таъмирлаш бўйича моддий база мавжудлиги, мактабларнинг тегишли мутахассис ва ўқитувчилар билан таъминланишини ҳисобга олиш назарда тутилди. Мазкур ислохотлар даврида мактаб таълимининг моддий-техник ҳолати ўзгартирилган бўлса-да, мактаб ўқитувчиларининг иш ҳақлари ва уларни моддий рағбатлантириш тизими талабларга мос келмади. Бу борада эса, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев: “Ҳозирги кунда республикамиздаги мактабларда эркак ўқитувчилар 30 фоизни, Тошкент шаҳрида эса 10 фоизни ташкил қилади³”, деб таъкидлаб ўтди. Бундай ҳолатнинг шаклланишини тизимда

³ <https://uz24.uz/society/maktablarda-erkak-okituvchilar-kamayganining-sababi-aytildi>

меҳнатга ҳақ тўлаш ҳажмининг қониқарли даражада эмаслиги билан изоҳлаш мумкин. Шу нуқтаи назардан 2016 йилдан кейинги даврда амалга оширилган ислохотлар натижасида Халқ таълими вазири Ш.Шерматов таъкидлаганидек “Мактабларни билимли ва малакали ўқитувчилар билан таъминлаш, педагог кадрлар етишмовчилигини бартараф этиш асосий вазифамиздир. Ҳозир тизимдаги ўқитувчиларнинг 62 минг нафари ўрта махсус маълумотли. Бироқ соҳадаги ислохотлар ва жамиятда ўқитувчи нуфузининг кўтарилиши натижасида 37 минг нафар олий маълумотли ўқитувчи мактабларга қайтиб келди⁴”.

Фикримизча, мактаб таълимини молиялаштиришда бюджет маблағларининг етарли миқдорда режалаштирилиши муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Жумладан, Ўзбекистон қонунчилигида ҳам белгиланганидек, мактаб таълимини қўшимча маблағлар жалб этишга йўналтириш таълим хизматлари сифатининг тўлақонли таъминланишига имкон бермаслиги мумкин. Шу боисдан, тизимда бюджетдан ташқари маблағлар ҳажмини оширишни эмас, балки бюджет маблағларининг натижадорлигини таъминлашга қаратилган ислохотларни амалга ошириш долзарблик касб этади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 мартдаги “Умумий ўрта таълим тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 140-сонли қарорида молиялаштиришга доир тамойиллар ҳам келтириб ўтилган. Унга кўра, давлат умумтаълим муассасасининг фаолиятини давлат бюджети ҳисобидан, тасдиқланган харажатлар сметаси асосида молиялаштирилиши белгиланган. Шунингдек, ушбу низомнинг 71-бандида: “Давлат умумтаълим муассасасига бюджетдан ташқари қўшимча маблағларни жалб этиш бюджетдан молиялаштиришни камайитиришга олиб келмаслиги лозим”, деб қайд этилган. Мазкур мезоннинг белгилаб берилиши умумтаълим муассасаларида бюджетдан ташқари маблағларни жалб этиш мажбурият сифатида белгиланмаганлигини ақс эттиради. Бу эса, бюджет маблағлари ҳисобидан мактаб таълимини молиялаштириш доимий хусусиятга эга бўлишини кўрсатиб беради. Бошқача айтганда, умумтаълим муассасалари

⁴ <https://minbar.uz/post/ular-qaytmoqda>

бюджетдан ташқари маблағларни жалб этиши мумкин, лекин бу кўшимча даромад сифатида тасарруф этилиши мумкин.

Бозор иқтисодиёти юқори даражада ривожланган мамлакатлардан бири бўлган АҚШда ҳам мактаб таълими барча учун бепул тарзда тақдим этилади. Давлат мактабларини молиялаштиришда маҳаллий мулк солиқлари алоҳида аҳамиятга эга. Мазкур солиқлар тўғридан-тўғри мактаб харажатларини молиялаштиришга йўналтирилиши билан алоҳида аҳамиятга эга. Таъкидлаш лозимки, мактаб таълимини молиялаштириш кўп жиҳатдан бюджет маблағларининг етарлилигига боғлиқ бўлмоқда. Шу боисдан, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини белгилаб берувчи омилларни ишлаб чиқиш ва уни Ўзбекистон шароитида жорий этиш долзарб ҳисобланади.

Мамлакатимизда бозор муносабатларининг ривожланиши натижасида таянч таълим олишни молиялаштиришнинг манбалари ўзгариб бормоқда. Мавжуд қонунчиликка кўра, мактаб таълимининг фақатгина бюджетдан молиялаштирилиши кўзда тутилган, шундай бўлишига қарамасдан, Ўзбекистонда кўшимча таълим олиш жараёнлари жадаллашиб кетди. Жумладан, хусусий ўқув марказларининг шаклланиши ва ривожланиши натижасида мактаб таълими стандартларига асосланган хизматларни кўрсатиш сезиларли миқёсда ошди. Бундай ҳолатнинг ривожланиши сифатида таълим хизматлари бозорида ялпи талаб ва ялпи таклифнинг ўзаро мувозанатига эътибор берилмаганлиги билан изоҳланиши мумкин.

Бу борада, рус олимаси Л.П.Иванова⁵ Россияда ҳам кадрлар потенциалининг пасайиши тенденциялари юзага келаётганлигини таъкидлаб ўтади. Бунинг сабабларидан бири сифатида иш ҳақи миқдорининг камлиги ва ўқитувчиларнинг бошқа соҳаларга ўтиб кетаётганлиги кўрсатилади. Шунингдек, педагогик касбни танлаётган талабалар сонининг камайиши ва фундаментал тадқиқотларнинг қисқариши юзага келмоқда. Натижада, бу ўқитувчилар иш ҳақларини тўлашда норасмий молиявий оқимлар ролининг кучайишига олиб келди. Таъкидлаш лозимки, мактаб

⁵ Иванова Л.П. Финансирование образовательной сферы в условиях реформирования бюджетной системы: автореферат ... к.э.н. – Нижний Новгород: ГОУ ВПО Волго-Вятской академии государственной службы, 2007. – 25 с.

таълимни молиялаштиришда етарлича маблағларнинг таъминланмаслиги бир қатор мураккабликларни келтириб чиқарар экан. Шу нуқтаи назардан, ушбу олима томонидан таълимни молиялаштириш манбалари самарадорлиги ва аҳамияти жиҳатидан баҳолаб чиқилган. Мазкур коэффициентлар қуйидагича кўринишга эга бўлган:

- лойиҳавий-мақсадли молиялаштириш аҳамияти – 1,25;
- федерал бюджет маблағлари – 1,2;
- ҳудудий ва муниципал бюджет маблағлари – 1,0;
- грант маблағлари – 0,6;
- корхоналарнинг таълимга қилган инвестициялари бўйича солиқ имтиёзлари – 0,4;
- аҳоли маблағлари – 0,4;
- таълим муассасасининг бошқа фаолиятдан олган даромадлари – 0,4.

Фикримизча, Л.Иванова томонидан амалга оширилган тадқиқотлардан кўрииб турибдики, мактаб таълимида бюджет маблағларининг аҳамияти юқори экан. Шу боисдан айтиш мумкинки, бюджет маблағлари таянч таълимни молиялаштиришда стратегик аҳамиятга эга бўлган манба сифатида қайд этилмоқда.

С.Борисова эса, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини акс эттирувчи мақсадли бюджет ва мақсадли оператив-соҳа кўрсаткичларини ажратади. Мақсадли бюджет кўрсаткичлари харажатлар сметаси билан ифодаланса, оператив-соҳа кўрсаткичлари штатлар жадвали, контингент каби кўрсаткичлар билан баҳолашни таъкидлаб ўтади. Биринчи гуруҳ кўрсаткичларга қуйидагиларни киритади: меҳнатга ҳақ тўлаш, бошқа тўловлар, алоқа хизматлари, мулкни сақлаб туриш харажатлари, ижтимоий таъминот каби харажатлар. Иккинчи гуруҳга 26 та кўрсаткич киритилган. Улар жумласига ўқувчиларнинг сони, фан олимпиадаларида ғолиблар улуши, яхши ва аъло баҳоларга ўқиётганларнинг улуши, олий тоифали педагогларнинг сони, бошқа тоифадаги педагогларнинг сони ва шу кабилар киритилган⁶.

⁶ Борисова С.П. Совершенствование финансирования общеобразовательных учреждений на основе оценки результативности бюджетных расходов: автореферат ... к.э.н. –

Х.Дўстмухаммад томонидан олиб борилган тадқиқотларда халқ таълими харажатларини самарали амалга ошириш ва уларнинг манзиллилигини таъминлашга эришиш, устун даражада куйидаги умумий тенденциялар ва қонуниятларнинг инobatга олинишига боғлиқ, деб таъминлаб ўтади⁷: а) таълим муассасалари, ундаги ўқувчиларнинг сони ва таркиби, динамикасидаги умумий тенденциялар; б) таълим тизими харажатларини амалга ошириш даражасидаги умумий қонуниятлар; в) таълим тизими харажатларини амалга ошириш самарадорлигининг ўзгаришидаги умумий тенденциялар.

Юкорида келтирилган илмий хулосаларда мактаб таълимида бюджет маблағларидан фойдаланишнинг натижадорлиги ўзига хос хусусият касб этиши қайд этилмоқда. Жумладан, меҳнатга ҳақ тўлашнинг хусусиятлари вақтбай эмас, балки ишбай мезонлар билан белгиланиши, бошқа жиҳатдан ўқувчиларнинг салоҳияти олимпиададаги ғолиблиги, аъло баҳога ўқиётганларнинг улуши ёки олий таълим муассасаларига ўқишга қабул қилинганларнинг миқдори каби кўрсаткичлар шулар жумласидандир.

Умуман олганда, бюджетдан молиявий маблағларни таъминлашга нисбатан турлича ёндашувлар мавжуд. Хусусан, молиявий таъминлаш тизими, молиялаштириш тизими, молиялаштириш механизми каби жиҳатларга тўхталиб ўтилган.

Рус олимаси А.Лещинскаянинг фикрига кўра⁸, молиявий таъминлаш фундаментал тадқиқотларнинг якуний натижаларини олишни таъминлайдиган ва илмий сиғимкор технологияларни жорий этиш имконини берадиган молиявий фаолиятдир. Молиявий таъминлаш тизимига И.Белозеров ҳам ўзининг илмий хулосаларини келтириб ўтади. Жумладан, молиявий таъминлаш тизими, биринчидан, молиявий муносабатларни; иккинчидан, жами пул фондларини; учинчидан, молияни бошқариш органларини киритишни назарда тутди.

Нижний Новгород: ГОУ ВПО Нижегородский государственный университет им Н.И. Лобачевского, 2007. – 26 с.

⁷ Дўстмухаммад Х.У. Халқ таълимини самарали молиялаштиришни ташкил этиш йўллари: и.ф.н. ... автореферати. -Т.: ДЖҚА, 2012. – 24 б.

⁸ Лещинская А. Ф. Методология формирования системы финансирования разработок наукоемких технологий: автореферат ... докт. экон. Наук. – М.: Российский гос.торг.-экон. ун-т. - 2012. – С. 17.

О.Мурзаеванинг фикрига кўра, молиялаштириш тизими ўз ичига ташкилий, меъёрий-ҳуқуқий ва иқтисодий элементларни олиши ҳақидаги фикрини илгари суради⁹. Е.Костоглодова эса, молиялаштириш тизимига молиялаштириш манбалари, объекти, субъекти, усуллари, инструментлари билан бирга, институционал ташкилий структураси ва меъёрий-ҳуқуқий таъминоти каби кўрсаткичларни ҳам киритади¹⁰.

Молиялаштириш механизмига Л.Иванова ўзининг куйидаги илмий муносабатини билдиради¹¹: “таълим хизматлари сифатини оширишга қаратилган таълим тизимидаги молиявий бошқариш ва молиявий таъминот жараёни бўйича расмий ва норасмий қоидалар, санкция ва рағбатларни ўзида акс эттиради”.

В.Тадтаева¹² барча таълим муассасалари фаолиятининг самарадорлигини таъминлашда молиявий шарт-шароитлар яратиш ва молиялаштириш муассасалари ўртасидаги муносабатларни шакллантириш орқали янги таълим технологияларини жорий этишга ёрдам бериш лозимлигини қайд этади.

Олиб борилган тадқиқотлар асосида таъкидлаш мумкинки, молиялаштириш ҳолати унинг турли жиҳатларини инobatга олишни назарда тутати. Жумладан, хорижлик олимлар томонидан ҳам турли ёндашувлар баён этилган. Умумий хулоса қилиб, таълим тизимини молиялаштиришнинг элементлари сифатида куйидагиларни келтириш мумкин: натижавийлик, объекти ва субъекти, тўлиқ бюджет маблағлари, ўқувчиларнинг сони, ўқитувчиларнинг малакаси каби кўрсаткичлардир. Мактаб таълимини молиялаштиришда тижоратлашув хусусиятини жорий этишнинг мақсадга мувофиқ эмаслиги унинг муҳим элементи ҳисобланади. Тадқиқотлар асосида айтиш мумкинки, мактаб хизматларининг пулли асосда аҳолига етказиб берилишини жорий этиш таянч

⁹ Мурзаева О. В. Развитие системы финансового обеспечения здравоохранения: автореферат ... к. э. н. – Саранск: Мордовский гос. ун-т им. Н. П. Огарева. - 2012. – С. 7.

¹⁰ Костоглодова Е. Д. Модернизация системы финансирования сферы культуры в России: автореферат ... к. э. н. - Ростов-н/д. : - 2012. – С. 13.

¹¹ Иванова Л. П. Финансирование образовательной сферы в условиях реформирования бюджетной системы: автореферат ... к. э. н. – Н.Новгород: Нижегород. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского, 2007. – С. 5.

¹² Тадтаева В. В. Совершенствование механизма финансирования образования: автореферат ... к. э. н. – Владикавказ : Сев.-Кавказ. гор.-металлург. ин-т. - 2007. – С. 5.

таълим билан қамраб олиш ва ижтимоий адолат қондаларининг бузилишига таъсир этиши мумкин. Шу боисдан, бюджет маблағлари натижадорлигини таъминлашга қаратилган методларни ҳаётга татбиқ этиш муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистонлик олимлар ҳам ўз муносабатларини билдириб ўтишган. Хусусан, профессор Д.Рахмоновнинг тадқиқотларида таълим тизимини молиялаштиришнинг асосий мезони сифатида инсон капитали категориясига асосий эътибор қаратилади. Шу боисдан, якуний натижа сифатида инсон капиталини ривожлантириш молиялаштириш деб қаралади. Шунингдек, қуйидаги илмий хулоса таъкидлаб ўтилади: инсон капиталини ривожлантиришни молиялаштириш – таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларига инвестициялар киритиш, натижада, иқтисодий ўсиш учун инновацияларнинг шаклланишига ташаббуснинг вужудга келишида акс этиши назарда тутилади¹³.

Доцент Г.Қосимова ўзининг илмий тадқиқотларида қуйидаги фикрларни келтириб ўтади: “Келгусида таълимни ва кадрлар тайёрлашни молиялаштириш тизимини такомиллаштириш керак бўлади, унинг кўп вариантли тизими жорий этилиши керак, таълим муассасаларининг ўз-ўзини маблағ билан таъминлаши ривожлантирилиши лозим, хусусий ҳамда чет эел инвестицияларини таълим соҳасига жалб этишнинг янада рағбатлантирилиши мақсадга мувофиқ¹⁴”.

А.Остонокулов бюджет ташкилотларидаги самарадорликни таъминлашга бюджет назоратини жорий этиш орқали эришиш мумкин, деб изоҳлайди. Доимий равишда бюджет маблағларининг мақсадли ва манзилли сарфланишини таъминлашда бюджет назоратини амалга ошириш алоҳида аҳамият касб этади. Ўз навбатида, бюджет назоратини амалга оширишда бюджетдан молиялаштирилувчи ташкилотларда профилактика назоратларини

¹³ Рахмонов Д.А. Ўзбекистонда ижтимоий соҳани молиялаштиришнинг методологик асосларини такомиллаштириш: и.ф.д. (DSc) ... автореферат. – Т.: ТДИУ, 2018. – 72 б.

¹⁴ Қосимова Г., Тўйчиев М. Ўрта махсус таълимни молиялаштиришнинг янги шакл ва услублари//Бозор, пул ва кредит. – Т.: 2003й. -№10(77). -Б.45-48.

ўтказиш ва уларда ички аудит хизматини ташкил этиш бюджет назорати самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади¹⁵.

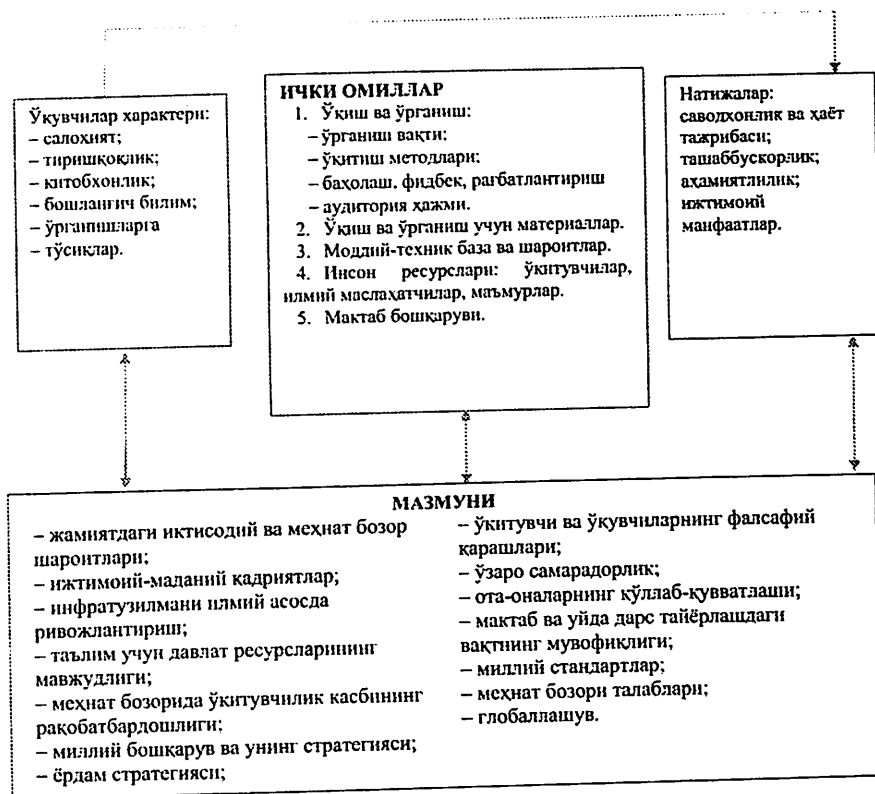
Тадқиқотларимиз асосида айтишимиз мумкинки, ўзбекистонлик олимлар ҳам таълим тизимини молиялаштиришда маълум бир категорияларга нисбатан мезонларни таклиф этишмоқда. Масалан, инсон капитали кўрсаткичи, молиявий назоратнинг ролини мустаҳкамлаш ва кадрлар тайёрлашда бюджетдан ташқари маблағларнинг ўрнини ривожлантириш каби омиллар шулар жумласидан.

Ушбу тадқиқотларда мактаб таълимини молиялаштиришга нисбатан қўйиладиган натижа мезонлари аниқ тизимлаштирилмаганлиги мазкур тадқиқотни амалга оширишнинг зуруратини ўзида ифода этади. Шу боисдан, мактаб таълимининг ўзига хос хусусиятларини инobatга олган ҳолда натижавийликка асосланган молиялаштириш механизмларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Бу борада, ЮНЕСКО томонидан қатор маърузалар эълон қилинган. Масалан, 2005 йилда “Defining Quality in Education” (таълимда сифатни аниқлаш) номли ҳисobotда қуйидаги бешта кўрсаткич келтириб ўтилади: 1) ўқувчилар (ўқишга тайёрлиги – соғлиғи); 2) муҳит (хавфсизлик, гендер хусусиятлари, мавжуд ресурслар); 3) салоҳият (янги билим ва янгиликларни ўзлаштириш қобилияти); 4) ўқув жараёни (ўқитувчиларнинг малакаси, педагогик усул ва технологияларнинг қўлланилиши); 5) натижалар (миллий приоритет билан боғланган ҳолда билим ва янгиликларни ўзлаштириш). Фикримизча, таълим тизими фаолиятининг натижалари кўп жиҳатдан ўқувчиларнинг салоҳияти ва қобилияти, ўқитувчиларнинг малакаси ва маҳорати, билимларни ўзлаштириш ва ҳаётга татбиқ этишда ўз аксини топмоқда. Шу боисдан мазкур учта муҳим компонентга нисбатан мезонларни шакллантиришга эътибор қаратиш муҳим, деб ўйлаймиз.

¹⁵ Остонокулов А., Абдурахмонов И. Бюджет ташкилотларида ички аудит хизматини такомиллаштириш масалалари// “XXI аср: фан ва таълим масалалари” илмий электрон журнали, 2019 йил, №1.

Шунингдек, ЮНЕСКО томонидан таълим сифатининг моҳиятини очиб бериш куйидаги тизимлаштирилган компонентларни келтиради¹⁶ (1.1-расмга қаранг):

1.1-расм. Таълим сифатини ташкил этувчи компонентлар тузилмаси

Халқаро ташкилот томонидан таянч таълимни ривожлантиришга қаратилган тадқиқотлардан ҳам кўриниб турибдики, билим олиш натижасида саводхонликни, ташаббускорликни, жамиятда ўз ўрнини топишга бўлган мустақил позицияни шакллантиришга қаратилган фаолиятни ўзида акс эттириш лозим.

¹⁶ UNESCO EFA Global Monitoring Report, 2005. Understanding education quality: Chapter 1. http://www.unesco.org/education/gmr_download/chapter1.pdf

ЮНЕСКО томонидан келтирилган сифат компонентларида қатор омиллар қайд этилган, биз уларнинг баъзиларига тўхталиб ўтишни жоиз топдик. Масалан, “инфратузилмани илмий асосда ривожлантириш” кўрсаткичи мактабда таълимни ташкил этишга қулай шарт-шароитлар шакллантиришни ўзида акс эттиради. Халқаро инновацион индекснинг белгилашда ҳисобга олинувчи 7 та (5 та ички ва 2 та ташқи) кўрсаткичнинг дастлабки омили “Институтлар” деб номланади ва унга “сиёсий, бошқарув ва бизнес муҳити” каби учта жиҳатни ўзида акс эттирувчи мезонлар қамраб олинади. Ёки “таълимнинг давомийлиги” (school life expectancy) кўрсаткичининг Халқаро инновацион индексда фойдаланилиши мактаб таълимига бўлган эҳтиёжнинг заруратини юзага чиқаради.

Умуман олганда, таълимнинг давомийлиги кўп жиҳатдан таълим билан қамраб олинишни назарда тутати. Мактаб таълимини бюджетдан молиялаштириш унинг қамраб олинишига амалий ёрдам беради.

Бизнингча, бюджетдан молиялаштиришнинг *яқуний мақсад*ларга йўналтирилганлигини баҳолаш ўқувчиларни халқаро стандартлар доирасидаги мезонларга жавоб бера олиши муҳим ўрин тутиши лозим. Шу боисдан, Ўзбекистонда мактаб таълимини молиялаштиришнинг амалдаги *оралиқ мақсад*ларни назарда тутишдан воз кечишни инобатга олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ҳозирги кунда мактаб таълимини молиялаштиришда бюджет маблағларининг ўзлаштирилишига эътибор қаратилади. Мазкур молиялаштириш натижасида эришиладиган омиллар назарда тутилмайди.

Бу борада, жаҳон иқтисодчи олимлари ҳам қатор тадқиқотларни амалга оширишди. Жумладан, 2019 йилда иқтисодиёт йўналишида Нобель мукофоти совриндорлари бўлган Абхижит Банержи, Эсзер Дуфло ва Майкл Креймер “Глобал қашшоқликни бартараф этиш” мавзусида олиб борган тадқиқотлари ва ишлаб чиққан илмий хулосалари ривожланаётган мамлакатлар учун муҳимлигини қайд этиш мумкин. Улар қашшоқликка қарши курашда ҳукуматлар томонидан амалга оширилаётган ислохотларни баҳолашга эришишган. Ушбу тадқиқот доирасида мактаб таълими, болалар соғлиғи ва микромолиялаш тизими таҳлил

этилган. Олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги илмий янгиликлар олинган¹⁷:

мактабларда ўқувчиларга ўқув дарсликлари ва бепул таомларнинг билим олишга бўлган ёрдами баҳоланган. Хулоса қилиб айтганда, ўқув адабиётлари билан тўлиқ таъминланиш ҳам, бепул овқатланиш ҳам саводхонликка шарт-шароит яратмаган. Уларга кўра, мақсадли (манзилли) чора-тадбирлар ўзининг ижобий натижаларини берган, жумладан, кўшимча (репетиторлик) ўқув машгулотлари шулар сирасига киради;

ўқув дастурлари ва ўқитиш ўқувчиларнинг талабларига мос равишда татбиқ этилмаган;

ўқитувчиларни муайян муддатга ишга қабул қилиш ўқувчиларнинг билимини оширишга хизмат қилиши исботланган. Шунингдек, ислохотларда педагогик жавобгарликни жорий этиш муҳим кўрсаткичлардан бири ҳисобланиши таъкидланади. Зотан, ўқувчи-ўқитувчи нисбати кичик бўлганда ҳам, қисқа муддатли меҳнат шартномалари кўпроқ натижалар берган;

соғлиқни сақлаш борасида олиб борилган изланишлардан 75 фоиз ота-оналар фарзандларини эмлашни бепул бўлгандагина амалга оширишлари маълум бўлган. 18 фоиз ота-оналар эса, эмлаш нархи бир АҚШ долларидан кам бўлган ҳолдагина амалга оширганлар. Кам даромадли аҳоли қатлами бирламчи тиббий хизматларга инвестиция қила олмаслигининг сабабларидан яна бири сифатида – бу эмлашга жавобгар бўлганларнинг ўз иш жойларида доимий бўлмасликлари деб кўрсатилган. Шу боисдан, кўчма эмлаш клиникаларини жорий этиш ўзининг ижобий натижаларини бериши аниқланган. Бошқа бир омил сифатида эса, кам даромадли аҳоли қатлами рационал (замонавий) фикрлашга ўзида куч топа олмаслиги сабаб этиб кўрсатилган.

Юқорида келтириб ўтилган тадқиқотлардан кўриниб турибдики, таянч таълимни таъминлашда бюджет маблағларининг ўрни ва роли муҳим аҳамият касб этмоқда. Сабаби, ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида кам даромадли аҳоли таълим олишнинг якуний натижаларига эриша олмаяпти. Шу боисдан, ижтимоий хизматларнинг манзиллилигини таъминлашга қаратилган ислохотларни

¹⁷ <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2019/prize-announcement/>

амалга ошириш глобал иқтисодиётнинг долзарб талаби ҳисобланади.

Жумладан, 1995 йилга нисбатан болалар ўлими икки баробарга ошиб, мактабга қатнаётган болалар улуши 56 фоиздан 80 фоизга етган. Мазкур ижобий ўзгаришлар бўлишига қарамасдан, ҳозирги кунда 700 млн. бола кам даромадли мамлакатларда яшайди, 5 млн. бола беш ёшга етмай вафот этса, дунё болаларининг ярми мактабларни саводсиз ҳолда тарк этмоқда¹⁸. Мазкур рақамларнинг мавжудлиги Ўзбекистон учун истикболда қилиниши шарт бўлган ислохотларни аниқ белгилаб олишга ундайди.

Умуман олганда, Ўзбекистонда мактаб таълимини ривожлантиришнинг ихтисослашган вариантдан ҳам фойдланиш кўзда тутилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 20 февралдаги “Президент мактабларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4199-сонли қарори билан мамлакатимизда Президент мактаблари ташкил этилди. Унга кўра, ўқувчиларда қуйидагилар (баъзилари қарордан олинган) назарда тутилган:

иқтидорли болаларни аниқлаш, танлаш ва ўқитиш, уларнинг ҳар томонлама ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш, шунингдек, ўқувчиларнинг интеллектуал, илмий ва ижодий салоҳиятини очиб бериш;

ўқувчиларнинг қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда синфдан ташқари амалий машғулотлар ўтказиш.

Президент мактаблари ўқувчиларнинг саводхонлик даражасини тўлиқ таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар кўзда тутилаётганлиги билан боғлиқ ўзига хос аҳамиятга эгадир. Халқаро ташкилотлар ва етакчи олимларнинг тадқиқотларида қайд этиб ўтилган омилларнинг инобатга олиниши ҳолатлари мазкур ислохотларнинг эътиборли жиҳатидир. Жумладан, синфдан ташқари кўшимча машғулотларнинг назарда тутилиши ўқувчиларнинг билим олиш имкониятлари тўлиқ таъминланишига ёрдам беради. Бу борада, 2019 йилда иқтисодиёт йўналишида Нобель мукофотини қўлга киритган совриндорлар ҳам кўшимча таълим соатларини қўллаб-қувватлашган ва ушбу ҳолат ўқувчиларда

¹⁸ <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/10/popular-economicsciencesprize2019-2.pdf>

билим олиш билан боғлиқ муаммоларни батараф этишга шарт-шароит яратишини қайд этиб ўтишган.

Мазкур қарорнинг ижросини таъминлаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 25 июндаги “Президент мактаблари тўғрисида низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 526-сонли қарорининг қабул қилиниши билан педагог ходимларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш тизими тубдан янги босқичга олиб чиқилган. Ушбу ҳужжатда белгиланган қоидалар бўйича меҳнатга ҳақ тўлаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 21 декабрдаги “Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг такомиллаштирилган тизимини тасдиқлаш тўғрисида”ги 275-сонли қароридаги мезонлардан тубдан фарқ қилади.

Хулоса қилиб айтганда, Президент мактабларини ташкил этиш орқали ўқитувчи педагогларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш тизими янгича услуб билан шакллантирилмоқда, натижада, юқори ҳақ олувчи ўқитувчилар блоки юзага келмоқда. Бу, албатта, мазкур таълим муассасаларида ўқитувчиларга кўйилган талабларнинг сезиларли даражада юқори бўлишига олиб келади. Бу эса, ўз навбатида, ўқувчиларнинг сифатли билим олишига шарт-шароит яратади.

Умуман олганда, мамлакатимизда таълим тизимининг натижавийлигини аниқлаштиришга қаратилган қатор тадбирлар назарда тутилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 январдаги “Иқтисодий янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-сонли Фармонинг қабул қилиниши таълим тизими фаолият натижаларини баҳолашнинг халқаро стандартларига асосланишини кўзда тутмоқда. Мазкур ҳужжатнинг 1-илоvasи 3.6-бандида таълим тизимида PISA, TIMSS ва PIRLS каби халқаро баҳолаш тизимлари билан биргаликда ишлаш белгиланган.

Мазкур баҳолаш услубларидан мактаб таълими тизимида якуний мақсадларни рўёбга чиқаришда кенг фойдаланиш мумкин, деб ўйлаймиз. Хусусан, PISA (Programme for International Student Assessment – Ўқувчиларни халқаро баҳолаш дастури) 2000 йилдан буён Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти томонидан

амалга ошириб келинади. Ушбу дастур орқали 15 ёшдаги мактаб ўқувчиларининг математика, ўқиш ва аниқ фанлар бўйича билимлари ҳар уч йилда бир маротаба баҳоланади. 2017 йилдан бошлаб эса, молиявий саводхонлик ва муаммоларни биргаликда ҳал этиш каби кўрсаткичлар бўйича баҳолаш ҳам киритилди.

Мазкур метод турли мамлакатлар таълим тизимларидаги ўзгаришларни аниқлаш ва ўзаро таққослаш учун мониторинг вазифасини бажариб беради. Айниқса, таълим тизими стратегияси бўйича қарорлар самарадорлигини баҳолашда муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. 2000–2015 йилларда PISA бўйича энг яхши мактаб таълими тизимига эга мамлакатлар қаторига: Хитой, Жанубий Корея, Сингапур, Япония, Финляндия, Эстония, Швейцария, Польша и Нидерландия каби давлатлар киритилган.

Шу билан бирга, TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study – мактаб таълимидаги математика ва аниқ фанлар сифати халқаро мониторинги) методи ёрдамида мониторинг математика ва аниқ фанлар бўйича мактабнинг 4-ва 8-синфлари ўртасида ҳар тўрт йилда бир маротаба ўтказилади. Дастлаб, мониторинг 1995 йилда ўтказилган бўлиб, ўқувчиларнинг нафақат билимларини, балки мазкур фанларга бўлган муносабатларини ҳам тадқиқ этишни ўзида акс эттиради. Мазкур баҳолаш бўйича олдинги ўринларни эгаллаган мамлакатлар сифатида Сингапур, Япония ва Жанубий Корея каби давлатларни қайд этиш мумкин. Шунингдек, 2015 йилда ўтказилган баҳолашларга эътибор берилса, кўшни Қозоғистон давлатининг дастлабки 10 талик мамлакатлар таркибига кириб, математика фанидан мос равишда 12-ва 7-ўринда бўлса, аниқ фанлар бўйича эса 8-ва 9-ўринларни эгаллаган. Мазкур ҳолатнинг мавжудлиги Ўзбекистонда ҳам қатор ислохотларни амага оширишнинг заруратини кўрсатиб беради.

Халқаро баҳолашнинг учинчи тури бу – PIRLS (матнни ўқиш ва тушуниш сифати мониторинги) бўлиб, мактабларнинг бошланғич синфларида таълим олувчиларнинг билимларини баҳолашни назарда тутди. Мазкур баҳолаш услуги бўйича баҳолашнинг охириги 2016 йил натижаларига кўра, Россия, Сингапур ва Гонконг каби давлатлар рейтинги юқори бўлмоқда. Қозоғистон эса, 27-ўринда қайд этилган.

Юқорида келтириб ўтилган ҳолатлар ўқувчилар билимини аниқлаш ва баҳолашга қаратилганлиги билан долзарб ҳисобланади. Мазкур кўрсаткичлар орқали мактаб таълими фаолияти натижаларига молиялаштириш жараёнларини уйғунлаштириш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Натижада, бюджет маблағларидан фойдаланишда уларнинг якуний мақсадларга йўналтирилишини рўёбга чиқаришни ўзида акс эттиради.

Хулоса қилиб айтганда, мактаб таълимини бюджетдан молиялаштиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

- мактаб таълимини аҳолини тўлиқ қамраб олишига эришиш учун бюджет маблағларидан фойдаланишни чекламаслик;

- мактаб таълимини молиялаштиришини бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан қопланишини назарда тутадиган меъёрларни киритмаслик;

- мактаб таълимининг тижоратлашув хусусиятига эга бўлишига йўл қўймаслик;

- мактаб таълимини бюджетдан молиялаштиришда оралиқ мақсадлардан якуний мақсадларни акс эттирувчи тамойилларга ўтиш.

1.2. Мактаб таълимини молиялаштиришнинг иқтисодий-меъёрий кўрсаткичлари тизими

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2015 йил сентябрь ойидаги 70-Саммитида Барқарор ривожланиш мақсадлари (Sustainable Development Goals) қабул қилинган. Унга кўра, 2030 йилга қадар 17 та мақсадга эришиш назарда тутилган. Ушбу глобал келишувдан келиб чиқиб, ҳар бир мамлакат тавсия этилган мақсадларга эришиш йўлида чора-тадбирларни амалга ошириши лозим бўлади.

Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, Ўзбекистон ҳам ўз олдида қатор ислохотларни амалга оширишни вазифа қилиб қўймоқда. Жумладан, 2018 йил 20 октябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2030 йилгача бўлган даврда Барқарор Ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 841-сонли қарори қабул

қилинди. Ушбу ҳужжатга кўра, белгиланган умумбашарий “4-мақсад – Сифатли таълим” доирасида “Умумкамровли ва адолатли сифатли таълимни таъминлаш ҳамда барчага бутун умри давомида таълим олиш имкониятини рағбатлантириш” қондаси белгиланди. Унга кўра, қуйидаги вазифаларнинг амалга оширилиши лозим бўлади:

–4.1-вазифа. 2030 йилгача бошланғич ва умумий ўрта таълимни умумий қамровни сақлаб қолган ҳолда, ўқитишнинг долзарб ва самарали натижаларига эришишни таъминлайдиган янги сифат босқичига кўтариш;

–4.2-вазифа. 2030 йилгача барча ўғил болалар ва қиз болалар учун кичик ёшдаги болаларни ривожлантириш, парваришлаш ва мактабгача ўқитишнинг сифатли тизимларидан улар бошланғич таълимни олишга тайёр бўлишлари мақсадида бемалол фойдаланиш имкониятини таъминлаш;

–4.5-вазифа. Таълим муассасалари шароитларини имконияти чекланган болаларнинг манфаатлари ҳисобга олинган даражада яхшилаш билан ногиронлар учун барча даражадаги таълим ва касбий-техник тайёргарликдан тенг фойдаланиш имкониятини, барча учун хавфсиз ва самарали ўқитиш муҳитини таъминлаш;

–4.7-вазифа. 2030 йилгача барча ўқувчилар ва талабаларнинг барқарор ривожланишига кўмаклашиш учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни эгаллашларини таъминлаш;

–4.а-вазифа. Ўқув муассасаларининг барча учун хавфсиз ва самарали ўқув муҳитини таъминлайдиган шарт-шароитларини яхшилаш;

–4.с-вазифа. 2030 йилгача малакали ўқитувчиларнинг сонини, жумладан ўқитувчиларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш соҳасида халқаро ҳамкорлик қилиш орқали жиддий равишда кўпайтириш.

Бизнингча, юқоридаги ҳужжатда белгиланган вазифаларнинг асосий қисми таянч таълимга қаратилганлиги бежизга эмас. Сабаби, инсон капиталининг барқарор шаклланишида мактаб таълими аҳамиятининг юқорилиги, шунингдек, таълимнинг ушбу босқичи қамраб олиш миқёси максимал бўлишининг талаб этилиши ҳам муҳим омил сифатида хизмат қилган. Эътибор

берадиган бўлсак, таянч таълимни барча учун осон ва қулай олиш шароитининг яратилиши, ўқитувчиларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизими янада такомиллаштирилишининг долзарб эканлигига алоҳида урғу берилган.

Ўзбекистонлик тадқиқотчиларидан Н.Норқобилов ўз мақоласида таълим тизимининг аҳамиятини, айниқса, инсон капитали юзасидан қуйидаги фикрларни баён қилади¹⁹:

– инсон шахсини тараққий эттириш, такомиллаштириш, уни маънавий, ахлоқий, бадиий жиҳатдан ривожлантириш, маънавий комил, ҳар томонлама баркамол инсон бўлиб етишишига ёрдам бериш;

– иқтисодий вазифани бажариб, малакали ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш, жамият ишлаб чиқарувчи кучларининг бош элементи бўлган ишчи кучига бевосита фаол таъсир кўрсатиш-уларнинг табиатини ўзгартириш ва яхшилашдир.

Шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан 1990 йилдан буён “Инсон тараққиёти индекси (Human Development Index)” бўйича маърузалар эълон қилиб келинмоқда. Ушбу маърузадаги ҳисоботда мамлакатларнинг инсон тараққиёти бўйича кўрсаткичлари ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, ушбу кўрсаткични ҳисоблашда БМТ томонидан учта муҳим – инсон капиталини шакллантирувчи омиллар инобатга олинади. Улар сирасига: аҳоли жон бошига тўғри келувчи ўртача даромад, ўртача умр кўриш даври ва таълим олганлик (саводхонлик) кабилар киритилади.

Қайд этиш лозимки, БМТ томонидан эълон қилиб келинаётган ҳисоботда ҳам таълим масаласи муҳим ўрин эгаллайди. БМТ томонидан мамлакатлардаги макроиктисодий вазият тўрт гуруҳга ажратилган ҳолда баҳоланади. Бу билан мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиши учун амалга ошираётган ислохотларни аниқлашга имкон туғилади. Шу нуктаи назардан, таълим тизимини ривожлантириш нафақат саводхонликни таъминлаш, балки мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигига асосий фундаментал асосларни шакллантириши билан ҳам аҳамиятли экан.

¹⁹ Норқобилов Н.Н. Таълим тизимини бюджетдан ташқари молиялаштириш ва кадрлар тайёрлашда маркетингнинг ўрни//Замонавий таълим журнали. – 2017. -№8. – Б.36-41.

Ўзбекистонда таянч таълим тизимини ривожлантириш ва унинг амалий жиҳатларини янада мустаҳкамлашга қаратилган ислохотларни ҳам юқорида келтирилган ҳужжатлар ҳам ҳозирги шиддатли ривожланиш даврининг ўзи талаб этмоқда. Бу борада қатор ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-монли фармонининг қабул қилиниши муҳим қадам бўлди, десак хато бўлмайди.

Ушбу ҳужжатга кўра, халқ таълими тизимини тубдан ислох қилиш назарда тутилган бўлиб, истиқболда бу ривожланишни янги босқичга олиб чиқилишини англатади. Албатта ислохотларнинг барча даврларида молиялаштириш масаласи кун тартибида бўлган. Ушбу концепцияда ҳам молиявий таъминотнинг муаммоли масалалари сифатида куйидаги жиҳатларига эътибор қаратилган:

– халқ таълими тизимини молиялаштиришда маблағларни самарали ҳамда шаффоф тизим асосида тақсимлаш ва фойдаланиш;

– халқ таълими муассасаларига давлат бюджетидан ажратилган харажатларнинг асосий қисми иш ҳақига сарфланиб, ўқув жиҳозлари ва материалларини янгилашга, мактаб биноларини таъмирлашга етарли маблағ йўналтирилмаяпти.

Фикримизча, халқ таълимини молиялаштиришда шаффофликни таъминлашнинг муҳим эканлиги, натижага йўналтирилган бюджетлаштиришни амалга оширишнинг заруратини кўрсатиб бермоқда. Шу билан бирга, харажатлар сметасидаги гуруҳлар ўртасидаги ўзаро нисбат ҳам барқарор эмаслигини қайд этиш лозим. Жумладан, бюджетдан амалга оширилаётган харажатлар таркибида иш ҳақини молиялаштириш улушининг катта эканлиги таъкидлаб ўтилмоқда.

Бу борада, проф. Д.Рахмонов ўзининг номзодлик диссертациясида ҳам шу каби ҳолатлар ижтимоий соҳанинг бошқа соҳаларида ҳам мавжуд эканлигини қайд этади. Хусусан, 2007–2011 йилларда давлат тиббиёт тизими харажатларида иш ҳақи харажатлари ўртача 83–84 фоизни ташкил этаётганлигини кўрсатиб ўтади. Шу боисдан, “меҳнатига ҳақ тўлашни камайтириш эмас, балки бошқа харажатлар ҳажмини мақсадли

ошириб, иш ҳақи ва унга ажратма учун харажатлар билан ўзаро нисбатни мақбуллаштириш лозим²⁰”, деб таъкидлайди.

Тадқиқотларимизни давом эттирган ҳолда халқ таълими тизимида молиялаштиришга асос бўлиб хизмат қилувчи индикаторлар тизими ва унинг ҳуқуқий асосларини тадқиқ этишга ҳаракат қиламиз.

Умуман олганда, мактабларни молиялаштиришда бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш методидан фойдаланиш орқали амалга оширилади. Бунинг ҳуқуқий асосий Ўзбекистон Республикаси Молия ва Халқ таълими вазирлиқларининг 2017 йил 6 мартдаги “Бир нафар ўқувчига харажатларнинг базавий нормативларидан келиб чиққан ҳолда умумтаълим мактабларининг 2017 йилги бюджетини режалаштириш ва харажатларини молиялаштириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қўшма қарори билан белгиланган.

Базавий харажатлар асосида молиялаштиришга: умумтаълим муассасасининг иш ҳақи, рағбатлантириш (директор) жамғармаси маблағлари, ижтимоий солиқ харажатлари кабилар киради. Ўзбекистонда ушбу методнинг амалга оширилиши 2010 йил 1 январдан бошлаб татбиқ этилган бўлиб, у Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 22 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-1245-сонли қарори билан илк марта жорий этилган.

Ушбу методология, асосан, иш ҳақи ҳажмини аниқлашга хизмат қилади. Бошқа харажатлар эса, меъёрий ҳисоблашларга асосланган ҳолда амал қилади.

²⁰ Рахмонов Д.А. Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш муассасаларини молиялаштиришни такомиллаштириш: и.ф.н. ... автореферат. – Т.: БМА, 2012. – 25 б.

**Ўзбекистондаги умумтаълим тизими кўрсаткичларининг
ўзгариш тенденцияси²¹**

Кўрсаткичлар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ўқувчилар сони, минг киши	4700	4600	4500	4500	4500	4700	4800	5300	5900	6200
Умутаълим муассасалари сони, (ўқув йили бошига, дона)	9800	9780	9779	9758	9733	9720	9719	9628	9691	9942
Бир мактабга тўғри келган ўқувчилар сони, киши	480	470	460	461	462	484	494	550	609	624

Бизнингча, ушбу методнинг киритилиши билан мактаб томонидан кўпроқ ўқувчиларни жалб этишга бўлган интилишнинг юзага келиши кузатилади. Бу эса, мактаблар ўртасида рақобат муҳитининг шаклланишига ёрдам беради. Демак, мактаблар ўқувчиларни жалб этиш учун таълим сифатини оширишга ва жозибadorликни кучайтиришга эътибор қаратишлари зарур. Лекин давлат тартибга солувчи ролини доимий амалга ошириб туриши лозим бўлади. Сабаби, мактаблар ўқувчилар сонини ошириш ортидан мактаб биноларининг ўқувчи сифимкорлигига эътибор қаратмасликлари мумкин.

Бизнингча, аҳолининг ўсиши билан мактаблар сонига бўлган талаб ҳам ошиб боради. Шу боисдан, мактаблар сонини мувознатда сақлаб туриш орқали давлат мактаб таълими бозоридаги спекуляциянинг олдини олиши зарур бўлади. Спекуляция дейилганда, мактабнинг ўқувчи сифимкорлиги чегарасининг бузилиши назарда тутилади.

²¹ Давлат статистика кўмитаси ва Халқ таълими вазирлиги маълумотлар асосида муаллиф ҳисоб-китоби Электрон манба: www.stat.uz, www.uzedu.uz Мурожаат санаси 25.03.2020 йил

Эътибор берсак, 2010–2019 йилларда мактаблар сони кескин ошмаган бўлса-да, лекин ўқувчиларнинг сони сезиларли ўсган. Масалан, 2010 йилда мазкур кўрсаткич 480 та ўқувчига тенг бўлса, 2017 йилда 550 тани ташкил этиб, 2019 йилга келиб, кескин ошишни акс эттирган (1.1-жадвалга қаранг). Хулоса қилиб айтганда, бир мактабга тўғри келувчи ўқувчилар сонининг беқарорлиги синф хоналарида “стуллар етишмаслиги”га олиб келмоқда. Бу эса, таълим сифатининг пасайишига сабаб бўлмоқда. Мазкур муаммонинг мавжудлиги баъзи умумтаълим муассасаларида ўқувчилар сони синфда таълим сифатининг кескин пасайишига шарт-шароит яратадиган даражада кўпайиб кетганлигини англатади.

Бу борада, доц. М.Ҳайдаров: “Шу билан бирга, жон бошига молиялаштириш бюджет маблағларидан оқилона фойдаланишнинг бир қисми, яъни маблағлардан самарали фойдаланишни таъминлашга қаратилган. Масаланинг бошқа томони, таълим сифатига эришиш, битирувчилар таълим стандартларига тўлиқ жавоб берадиган билим ва кўникмаларга эга бўлишларини таъминлаш билан боғлиқдир”, деган фикрларни қайд этади²².

Мазкур масала юзасидан Жанубий Кореянинг Пусан чет тиллар университети профессори Азамат Акбаров қуйидагича фикр билдиради: “Маблағларни ўзлаштиришни ҳисобга олиш ва назорат қилиш жорий бюджет қонунчилиги асосида амалга оширилиши мумкин: бюджетнинг бажарилиши ва унинг касса хизматининг амалга оширилиши, бухгалтерлик ҳисобини олиб бориш қоидалари ва х.к. Мактабларни киши бошига кўра молиялаштириш тизимини жорий қилиш ўрта таълим ташкилотларига қўйиладиган барча талабларнинг ўз кучида қолишини назарда тутати”²³.

Бизнингча, келтирилган илмий хулосалар ўқувчига тўғри келадиган харажатлар нормативи таълим стандартларини чеклаб ўтишга имкон бермаслигини кўрсатмоқда. Ўтган давр мобайнида

²² Ҳайдаров М.Т. Умумтаълим мактабларининг бир ўқувчисига харажатлар базавий меъёрларини аниқлаш//Иқтисод ва молия журнали. –Т.: - 2016. - №3. –С.49-58.

²³ Акбаров А. Таълим тизимида киши бошига пул ажратиш усули соҳани кутқара оладими? <https://daryo.uz/k/2019/01/03/ta%CA%BClim-tizimida-kishi-boshiga-pul-ajratish-usuli-sohani-qutqara-oladimi/>

мактабларда “стулларнинг етишмаслиги” ортидан куйидаги тенденциялар вужудга келди:

- нодавлат мактаб таълими муассасалари тармоғи ривожланди;
- дарсдан сўнг қўшимча дарслар – репетиторлик хизматларининг вужудга келиши;
- олий ўқув юртларига кириш имтихонларидан муваффақиятли ўтишни таъминлаш учун ўқув марказлари тизими шаклланди;
- мактабларда ўқув жараёнини икки сменада ташкил этишга ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Мактабларни молиялаштириш ҳажмини аниқлаш учун фойдаланиладиган формулада (Ўзбекистон Республикаси Молия ва Халқ таълими вазирлиқларининг 2017 йил 6 мартдаги “Бир нафар ўқувчига харажатларнинг базавий нормативларидан келиб чиққан ҳолда умумтаълим мактабларининг 2017 йилги бюджетини режалаштириш ва харажатларини молиялаштириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қўшма қароридан келтирилган формула назарда тутилмоқда) “Харажатларнинг базавий нормативи” индикатори муҳим эканлигини қайд этиш лозим. Ушбу кўрсаткич мактаб бюджетини аниқлашдаги асосий категория бўлса-да, лекин уни ўзи қандай ҳисобланиши белгилаб қўйилмаган. Ушбу кўрсаткич бюджетни тузиш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан Молия вазирлиги билан келишилган ҳолда тақдим этилади.

Бизнингча, мазкур формуладаги мураккаблик жиҳати намунавий ва мослаштирилган мактаб биноларини тўлиқ акс эттирмайди. Шу нуқтаи назардан, ушбу формулани амалиётга татбиқ этишда мактаб биноти хусусияти тўртинчи гуруҳ (бошқа) харажатларини аниқлаштиришга яхшироқ имконият беради, деб ҳисоблаймиз. Сабаби, мослаштирилган биноларда техник имкониятлар стандартлашмаган бўлади ва уларни ягона стандартлашган тизимга келтиришнинг имконияти мавжуд эмас.

Шу билан бирга, ушбу қўшма қарорнинг 7-бандида: “Умумтаълим мактабининг айрим харажатлари бўйича йил бошига дебитор қарздорлиги мавжуд бўлганда, муассасанинг базавий нормативлар асосида ҳисобланган харажатлари ҳажми дебитор қарздорлик суммасига камайтирилиши лозим.

Умумтаълим мактабининг кредитор қазрдорлиги ушбу муассасанинг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан, маблағлар етарли бўлмаган ҳолларда эса харажатларнинг базавий нормативлари асосида аниқланган бюджети доирасида қопланади”, деб белгиланган. Ушбу ҳолат мактабнинг бюджетдан ташқари маблағлардан манфаатдорлигининг пасайишига олиб келишини кузатиш мумкин.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 мартдаги “Умумий ўрта таълим тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 140-сонли қарорининг 71-бандида: “Давлат умумтаълим муассасасига бюджетдан ташқари қўшимча маблағларни жалб этиш бюджетдан молиялаштиришни камайтиришга олиб келмаслиги лозим”, деб белгиланган.

Бизнингча, ушбу ўзаро зид келадиган ҳолатнинг мавжудлиги мактабларда бюджетдан ташқари маблағ жалб этишнинг сусайишига шарт-шароит яратади, натижада, мактабларда молиявий менежмент ривожланмайди. Ҳукумат қарорида мактабларнинг барча харажатлари бюджетдан қопланиши белгиланган бўлиб, бюджетдан ташқари маблағларнинг катта қисми мактабнинг ривожлантириш жамғармасига ўтказилишига амал қилиш лозим.

Шунингдек, педагогларнинг иш ҳақларини ҳисоблашда уларнинг маълумоти ва малакаси муҳим роль ўйнайди. Ушбу ҳолатни эса, қўшма қарорда белгиланган формулада ҳисобга олишнинг имкони мавжуд эмас, деб ўйлаймиз. Масалан, бир хил ўқувчилар сонига эга бўлган бир ҳудуддаги мактабнинг бирида олий тоифали ўқитувчилар кўп бўлса, иккинчисида биринчи тоифали ўқитувчилар кўп бўлиши мумкин. Ўз-ўзидан маълум бўладики биринчи мактабнинг иш ҳақи харажатлари иккинчисиникига қараганда сезиларли ҳажмда кўп бўлади. Шу боисдан, ушбу ҳолатларни инобатга олишни ўзида акс эттирадиган ҳисоблашларни амалга ошириш муҳим ҳисобланади.

Бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштиришга нисбатан кўплаб рус олимлари ўз муносабатларини билдиришган. Масалан, И.Гинзбургнинг

фикрига кўра²⁴, киши бошига меъерий молиялаштириш – ҳар бир инсоннинг таълим олиш ҳуқуқини рўёбга чиқариш учун умумтаълим муассасасининг молиявий мустақиллик тамойили асосида таълим харажатларини шакллантириш механизмини ўзида акс эттиради. Киши бошига молиялаштириш меъери эса – таълим қиймати, яъни бир киши таълим олиши учун кетадиган харажатлар мажмуи бўлиб, таълим кафолаталарини амалга оширишга ёрдам беради.

Ўқувчига тўғри келадиган харажатлар нормативидан келиб чиқиб, молиялаштириш Россия тажрибасида ҳам 2016 йилдан қўллана бошлаган. Жумладан, Россия Федерацияси Президенти В.Путин 2012 йил 7 майда «О мерах по реализации госполитики в области образования и науки» 599-сонли Фармонни имзолади. Унга кўра, 2016 йил 1 январдан бошлаб, умумтаълим муассасаларида харажатлар нормативидан келиб чиқиб, молиялаштириш назарда тутилди. Таҳлилларнинг кўрсатишича, ушбу ислохотдан сўнг бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар нормативи методи билан фақатгина куйидагиларни молиялаштиришга эриши-лаётганлиги қайд этилмоқда²⁵:

- ходимлар иш ҳақи (педагог ва маъмурият);
- ўқитувчилар малакасини ошириш тўловлари (уч йилда бир мартаба);
- муассасанинг материал базасини таъминлаш;
- ўқувчиларни алоҳида ўқитиш;
- умумхўжалик (алоқа хизмати, хавфсизлик ва транспорт) харажатлари.

Кўриниб турибдики, Россия тажрибасида ҳам ушбу методнинг баъзи камчиликлари мавжуд экан. Жумладан, жорий таъмирлаш, мебель сотиб олиш, ўқув адабиётлари ва лаборатория харажатлари кабиларни молиялаштириш назарда тутилмаган. Бу, ўз навбатида,

²⁴ Гинзбург И.В. Правовое регулирование финансирования общего образования в Российской Федерации: автореферат ... к.ю.н. – М.: Института государства и права Российской академии наук, 2015. – 27 с.

²⁵ Подушевое финансирование: что это и как реализуется. 7 ноября 2019 г. <https://activityedu.ru/Blogs/analytics/podushevoe-finansirovanie-obrazovatelnyh-organizaciy-cto-eto-i-kak-realizuetsya/>

ушбу усулни тўлдиришлар билан янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Қозоғистонда ҳам ўқувчига тўғри келувчи базавий харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш амалиёти киритилган. Тажриба тариқасида Нур-Султон шаҳрида амалга оширилган синовларда сметали молиялаштиришга нисбатан маблағларнинг ортишига эришилгани кузатилган. Шундай бўлса-да, ушбу метод орқали жорий таъмирлаш харажатлари кўзда тутилган, аксинча, капитал таъмирлашни молиялаштириш назарда тутилмайди. Ушбу харажатлар мактабнинг иқтисод қилинган маблағлари ҳисобидан амалга оширилади²⁶.

Бизнингча, базавий харажатлар асосида мактабларни молиялаштириш методини қўллашда молиявий менежментни мактаб маъмурияти ёки мактабда тузилган кенгаш орқали амалга оширишни жорий этиш муҳим ҳисобланади. Бунда давлат томонидан белгиланган базавий харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш асосида харажатларни амалга ошириш мустақиллигини умумтаълим муассасаларининг ихтиёрида бўлишини жорий этиш лозим. Бунда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим, деб ҳисоблаймиз:

– ўқувчиларнинг мактаб синфлари сиғимкорлигидан ортиқ кабул қилинишини чеклаш ёхуд максимал мактаб сиғимкорлигидан ортиқ ўқувчиларни ўқитишни чегаралаш;

– йил давомида харажатларни мустақил амалга оширишда мезонларни жорий этиш. Масалан, максимал электр энергияси истеъмоли ёки мебель сотиб олиш кабилар;

– молия йили давомида режалаштирилган харажатлардан самарали фойдаланиш натижасида иқтисод қилинган маблағларни мактаб ихтиёрида қолдириш;

– ўтган йилда иқтисод қилинган маблағлардан белгиланган молиявий меъёрлардан ташқари фаолиятлар учун фойдаланишни жорий этиш. Масалан, ортиқча электр энергияси харажатларини қоплаш ёки мебель сотиб олишга сарфлаш кабиларга рухсат бериш;

²⁶ Подушевое финансирование в школах. Решит ли оно проблемы среднего образования? 26 октября 2019 г. <https://informburo.kz/cards/podushevoe-finansirovanie-v-shkolah-reshit-li-ono-problemy-srednego-obrazovaniya.html>

– иқтисод қилишнинг қасддан амалга оширилишига йўл қўймаслик ва унга нисбатан молиявий мезонларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, мактаб таълимини молиялаштиришда педагоглар иш ҳақларини тўлаш тизимини такомиллаштириш муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Бу борада, Ўзбекистонда қатор меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган бўлиб, улар мактаб ўқитувчиларининг иш ҳақларини ҳисоблашнинг асосий мезонларини акс эттиради. Хусусан, 2005 йил 21 декабрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг такомиллаштирилган тизимини тасдиқлаш тўғрисида”ги 275-сонли қарори қабул қилинди. Бу билан эса, ўқитувчиларнинг базавий лавозим маошларини белгилашнинг шарт-шароити яратилди.

Юқорида қайд этилган бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштиришда мактаб ўқитувчилари иш ҳақлари ва унга ажратмаларни шакллантиришнинг асосий мезони сифатида келтириб ўтилди.

Умуман олганда, 275-сонли қарорга кўра, ўқитувчилар иш ҳақларини белгилашда қуйидаги омиллар инobatга олинади:

- олий маълумотга эга бўлган мутахассис;
- олий маълумотга эга бўлган иккинчи тоифали мутахассис;
- олий маълумотга эга бўлган биринчи тоифали мутахассис;
- олий маълумотга эга бўлган олий тоифали мутахассис.

Шунингдек, ўқитувчилар иш ҳақларига нисбатан тузатиш коэффициентлари улар эгаллаган штат бирлиги ва халқ таълими муассасасининг типига боғлиқ равишда табақалаштирилади.

Асосий омил сифатида қараладиган ушбу жиҳатлар ўқитувчилар иш ҳақлари ҳажмини белгилашда базавий аҳамиятга эга ҳисобланади. Ҳозирги кунда мамлакатимизда 550 мингдан ортиқ педагог мавжуд ва уларнинг таркибида юқори малакага эга бўлганларнинг сони ортиб боргани сари бюджет маблағларига бўлган талаб ҳам ортиб боради. Шу нуқтаи назардан, республикаimizдаги ўқитувчиларнинг малакаси бўйича таркибини кўриб чиқсак.

Халқ таълими тизмидаги ўқитувчилар сони

Жами сони	Ўрта махсус	Олий маълумотли мутахассис	2-тоифали мутахассис	1-тоифали мутахассис	Олий тоифали мутахассис
550587, киши	89288	259575	122691	62473	16560
100, фоизда	16,2	47,1	22,3	11,3	3,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари

Энг катта улушга олий маълумотга эга бўлганлар ва 2-тоифали мутахассислар, мос равишда, 47 ва 22 фоизини ташкил этмоқда. Умуман олганда эса, ушбу категорияга мансуб бўлганлар жамининг 2/3 қисмини ташкил этмоқда. Олий тоифали ўқитувчилар эса энг кам улушга эга бўлмоқда. Уларнинг улуши атига 3 фоизга тенг бўлмоқда (1.2-жадвалга қаранг).

Хулоса қилиб айтганда, юқори малакага эга педагогларнинг катта улушга эга бўлмаслиги таълим сифатини оширишнинг заруратини келтириб чиқармоқда. Бу эса, кўпроқ бюджет харажатларини йўналтиришни ўзида акс эттиради. Бизнингча, бир ўқувчига тўғри келадиган харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш амалиёти тўлиқ молиявий мустақилликни таъминлашни бошлаганидан сўнг педагоглар иш ҳақларини мустақил белгилаш амалиёти мактабларда вужудга келади. Натижада, давлат томонидан минимал ва максимал иш ҳақлари учун чегараларни белгилаш орқали иш ҳақи тўлаш механизмини тартибга солиш мумкин бўлади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 15 мартдаги “Умумий ўрта таълим тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 140-сонли қарорининг 22-бандида дарсдан кейин умумтаълим муассасаларида узайтирилган гуруҳлар ташкил этиш мумкинлиги кўзда тутилган. Ушбу гуруҳларнинг фаолият олиб бориши Халқ таълими вазирлиги томонидан Молия

вазирлиги билан келишилган ҳолда ушбу гуруҳларнинг фаолият юритиш тартиби белгиланиши назарда тутилган.

Бизнингча, молиявий бошқарувнинг номарказлашувини ривожлантиришга қаратилган ислохотлар доирасида бунга ўзгартириш киритиш лозим. “Ҳар бир ҳудуднинг иқтисодий ривожланганлик даражасидан келиб чиқиб, маҳаллий молия (вилоят) бошқармалари билан келишилган ҳолда Халқ таълими бошқармаси томонидан белгинади”, деб ўзгартирилиши маҳаллий молиянинг мустақиллигини ва таълимни ҳудуд ижтимоий хусусиятидан келиб чиқиб ташкил этиш имконияти вужудга келади.

Ушбу ўзгаришнинг вужудга келиши билан мактабларда мустақил моливий менежментнинг юзага келишига шарт-шароит юзага келади. Бу эса, педагогларга қўшимча иш соатлари ва иш ҳақларини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Масалан, бир ўқувчига тўғри келадиган харажатлар меъеридан келиб чиқиб, молиялаштириш билан молиявий менежментнинг ривожлантирилиши ўқитувчилар иш ҳақлари ошишига молиявий имкониятларни ошириши мумкин. Бу борада, Е.Маточкина ўзининг мақоласида қуйидаги фарқларни келтириб ўтади²⁷: мактабимизда бир ўқувчига харажатлар меъери бўйича молиялаштириш усулига ўтилгандан сўнг молиявий менежмент ривожланди ва ўқитувчиларнинг иш ҳақлари сезиларли даражада ошди.

Базавий иш ҳақларига нисбатан қўшимча ҳақ тўлаш тизимини такомиллаштириш орқали ўқитувчиларни янада қўллаб-қувватлаш назарда тутилиши мумкин. Ушбу методнинг қўлланилиши натижасида малака тоифаси юқори бўлмаган гуруҳдагилар ҳам нисбатан каттароқ иш ҳақларига эга бўлишларига имконият яратилади.

Бу борада, мактаб ўқитувчиларини моддий рағбатлантиришни ўзида акс эттирган ва иш ҳақларига қўшимча ҳақ сифатида маблағларни тақсимлашни белгилайдиган ҳужжат ҳам қабул қилинди. Жумладан, 2019 йил 30 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта таълим муас-

²⁷ Маточкина Е.Н. Зарплата учителя в нашей школе выросла вдвое Народное образование. – 2012. -№10. –С. 187-189. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarplata-uchitelya-v-nashey-shkole-vyroslo-vdvoe/viewer>

сасаларининг ўрнак кўрсатган ходимларини моддий рағбатлантириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида²⁸ги 823-сонли қарори қабул қилинди.

Таъкидлаш лозимки, Вазирлар Маҳкамасининг 275-сонли қарориди ҳам синф раҳбарлиги ва дафтарларни текширганлиги учун ҳам қўшимча ҳақлар белгиланган. Лекин ушбу маблағларни молиялаштириш харажатлар сметасида алоҳида кўрсатилган ҳолда амалга оширилади. 823-сонли қарор билан белгиланадиган устама ҳақлар эса директор жамғармаси орқали молиялаштирилиши белгиланган. Шу нуқтаи назардан ушбу икки молиявий рағбатлантириш механизмлари ўзаро фаркланади.

Директор фондидан рағбатлантириш жами штатдаги ўқитувчилар сонининг 50 фоизидан ортиб кетмаган контингентдаги ўқитувчилар моддий рағбатлантирилишини кўзда тутди. Бунинг сабаби директор жамғарма маблағлари ўқитувчиларнинг иш ҳақларига нисбатан 15 фоизи миқдорида бюджетдан харажатларни йўналтириш орқали жамғарилади.

Рус олими, проф. Е.Аврамова ўз тадқиқотларида Россияда иш ҳақи тўлаш тизимининг амалга киритилган ва эски тизимини ўзаро қиёслаш бўйича хулосаларни шакллантиради²⁸. Унга кўра, ўтказилган сўровномада иштирок этган ўқитувчиларнинг 28 фоизи эски тизимни маъқул кўрган бўлсалар, 31 фоизи янги тизим учун овоз берганлар ва 41 фоизи эса жавоб беришга қийналганини таъкидлашган.

Олиб борилган тадқиқотларимиз натижасида қуйидаги хулосаларни шакллантиришга ҳаракат қилдик:

– Ўзбекистонда мактаб таълимини молиялаштиришни БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадлари доирасида амалга оширилишини таъминлаш;

– инсон капиталининг шаклланишида таълим, айниқса, таянч таълимнинг ўрни муҳим эканлиги халқаро ҳамжамият томонидан ҳам алоҳида қайд этилганлиги соҳани молиялаштиришнинг долзарблигини белгилаб беради;

²⁸ Аврамова Е.М. Как учителя Москвы и Подмосковья оценивает эффективность новой системы оплаты труда//Народное образование. – 2014. -№1, -С. 54-59. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kak-uchitel'ya-moskvy-i-podmoskovya-otsenivayut-effektivnost-novoy-sistemy-oplaty-truda/viewer>

– бир ўқувчига тўғри келадиган харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш лозим. Бунда давлат томонидан мактаблардаги молиявий менежментга нисбатан чегаравий қийматларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш муҳим ҳисобланади;

– бир ўқувчига базавий молиялаштириш методини қўллаш орқали ўқитувчиларнинг иш ҳақларини мактаб томонидан мустақил белгилаш имкониятини жорий этиш лозим;

– мактабларда бир ўқувчига базавий харажатлар меъёрини жорий этишда мактабнинг ўқувчи сиғимкорлигини мониторинг қилиш ва “стуллар етишмаслиги” ҳолати юзага келишининг олдини олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

1.3. Мактаб таълимини молиялаштиришга таъсир этувчи омилларнинг моҳияти

Ўзбекистонда умумтаълим тизимини молиялаштиришда инobatта олинадиган кўрсаткичлар гуруҳида мактабнинг ўқувчи сиғимкорлиги ва унда фаолият олиб боровчи ўқитувчиларнинг малака тоифалари муҳим роль ўйнаши олдинги параграфларда кўриб чиқилди. Унга кўра, қуйидаги кўрсаткичлар тизими бирламчи омил бўлиб хизмат қилади:

– таълим босқичлари бўйича ҳар бир ўқувчига харажатларнинг базавий меъёрлари ва ўқувчиларнинг ўқув йили бўйича ўртача сони;

– умумтаълим мактабининг ўқувчи сиғимкорлиги;

– синфларнинг меъёрий тўлдирилиши;

– алоҳида аҳмиятга эга бўлган ҳамда узайтирилган кун давомида мактабда қоладиган ўқувчилар сони ва шу кабилар.

Юқорида келтирилган кўрсаткичлар мактабларни молиялаштиришда фойдаланиладиган бирламчи омиллар бўлиб, улар тўғридан-тўғри харажатлар ҳажмига таъсир кўрсатади. Шунингдек, бошқа омиллар ҳам борки, улар молиялаштиришга иккиламчи ёки билвосита тарзда таъсир кўрсатади. Уларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

– мактабнинг аҳоли орасидаги норасмий рейтинг – бу омил натижасида ушбу мактабга ўқувчи сиғимкорлигидан ортиқ ўқувчилар келишига шароит яратилади. Бу эса, ўқувчилар сонининг ортиши билан унга ажратиладиган маблағлар ҳажмига таъсир кўрсатади;

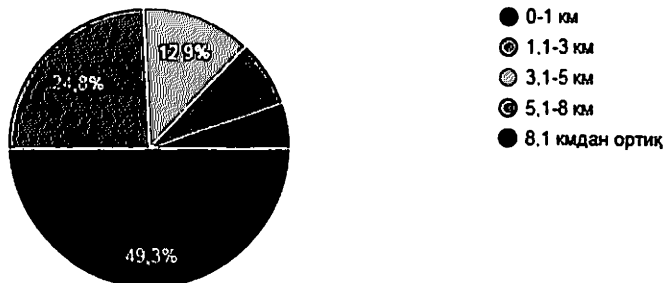
– умумтаълим муассасасини аҳоли зич жойлашган микро-худудда жойлашганлиги – мазкур омил мактабга қатновчи ўқувчилар сонининг табиий ошиб кетишига олиб келади.

Бизнингча, юқоридаги фикрлардан мактаб таълимини молия-лаштиришга таъсир этувчи омилларни қуйидагича тизимлаштириш мақсадга мувофиқ:

- бирламчи таъсир этувчи омиллар;
- иккиламчи таъсир этувчи омиллар.

Бизнингча, иккиламчи таъсир этувчи омиллар қаторида қайд этилган норасмий рейтинг даражаси аҳолининг мазкур муассасага бўлган талабининг ошишига олиб келади. Бу эса, оилаларнинг уйларидадан ушбу мактабнинг қанчалик узоқда жойлашганлиги аҳамиятга эга эмаслигини англатади. Натижада, ўқувчиларнинг узоқ масофадаги мактабга қатнашларига тўғри келиши мумкин.

Ушбу омилнинг қанчалик аҳамиятга эга эканини аниқлаш мақсадида тадқиқотимиз доирасида 2020 йил март-май ойларида интернет тармоғи (<https://docs.google.com/forms/d/11w7YmouCifVR4uHK1-dy4WGjZ2dliZHS-MSFZhHqTO4/edit#responses> – google.com портали имкониятларидан фойдаланган ҳолда сўровнома мазкур линкда жойлаштирилди) орқали онлайн сўровнома ўтказилди. Ушбу сўровнома мамлакатимизнинг турли худудларига тарқатилди ва унда 3580 та ота-она иштирок этди.

1.2-расм. “Уйингиздан мактабгача бўлган масофа қанча?” саволига жавоблар (фоизда)

Мазкур сўровноманинг “Уйингиздан мактабгача бўлган масофа қанча?” деган саволига ота-оналарнинг 49 фоизи масофа 1 км гача эканлигини маълум қилишган. Бошқача айтганда, $\frac{3}{4}$ қисм оилаларнинг фарзандлари 3 км гача бўлган масофада жойлашган мактабга қатнамоқдалар. 5 фоиздан ортиқ қисм оилаларнинг фарзандлари мактабга 8 км дан ортиқ бўлган масофага таълим олишга боришига тўғри келмоқда (1.2-расмга қаранг).

Бизнингча, мамлакатимизда мактабларнинг жойлашуви аҳолининг зичлиги нуқтаи назаридан жойлаштирилган, лекин баъзи сабаблар билан ота-оналар фарзандларини ўз уйдан узоқда бўлган мактабларга олиб боришларига тўғри келмоқда. Бу эса, мамлакатимизда амалда бўлган бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш тизимига таъсир кўрсатмоқда.

Маълумки, 2009 йил 22 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-1245-сонли қарори қабул қилинган. Мазкур қарорга кўра, мамлакатимизда бир ўқувчига харажатлар бўйича молиялаштириш илк марта жорий этилган.

Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, бир ўқувчига молиялаштириш методи молиялаштириш самарадорлигини тўлик таъминлашга ёрдам бермаяпти. Таъкидлаш лозимки, сўровномада олинган натижаларга кўра, $\frac{1}{4}$ қисм оилаларнинг фарзандлари 3 км дан ортиқ масофага қатнашмоқда (1.2-расмга қаранг).

Ўзбекистонда аҳоли зичлигини инobatга олган ҳолда ушбу кўрсаткични таҳлил этиб кўрамиз. 2020 йил 1 январь ҳолатига кўра республикаимизда 33,9 млн. аҳоли доимий истиқомат қилмоқда. Шунингдек, Ўзбекистоннинг ер майдони 448,9 минг км. кв. эканлиги маълум²⁹.

Биз томонимиздан Ўзбекистон ҳудудининг таркиби – чўллар, сув майдонлари, қишлоқ хўжалиги ва ўрмони майдонлари ҳисобга олинмаган ҳолда аҳолининг яшаши учун фойдаланилаётган барча майдонлар ҳажмини аниқлашнинг имкони бўлмаганлиги сабабли таҳлилларимизни шунга мувофиқ ўтказишимизга тўғри келди.

²⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси маълумоти.
<https://www.gov.uz/uz/pages/territory>

Ўзбекистон Республикасининг мактабларига тўғри келувчи ўқувчилар тенденцияси³⁰

	2019 йилдаги аҳоли зичлиги, 1 км. кв.га, киши	2019 йилдаги мактаблар сони, дона	2019–2020 ўқув йилидаги ўқувчилар сони, ўқувчи	2019 йилда бир мактабга тўғри келувчи ўқувчи сони	
				Реал (3/2)	Зичлик бўйича
1	2	3	4	5	6
Ўзбекистон Республикаси	74,1	9942	6119440	616	604
Қорақалпоғистон Республикаси	11,2	725	344047	475	466
Андижон	713,2	764	555448	727	703
Бухоро	47,1	533	323844	608	599
Жиззах	63,8	548	256634	468	463
Қашқадарё	112,5	1144	627328	548	538
Навоий	8,8	364	178060	489	479
Наманган	370,0	705	499667	709	694
Самарқанд	226,5	1245	719684	578	566
Сурхондарё	127,9	921	493155	535	524
Сирдарё	193,9	309	155981	505	497
Тошкент	190,1	889	509741	573	578
Фарғона	544,9	942	660780	701	689
Хоразм	303,4	540	349944	648	637
Тошкент ш.	7514,9	307	456048	1485	1454

2020 йил 1 январь ҳолатига кўра Ўзбекистонда умумтаълим муассасалари сони 9942 тани ташкил этади. Демак, 9942 та мактабни 448,9 минг км. кв га тақсимласак, 45 км. кв га битта

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги маълумотлари асосида ҳисобланган. http://web.stat.uz/open_data/uz/13.2%20Population%20density%20density.pdf ва <https://www.uzedu.uz/uz/statistika>

мактаб тўғри келиши маълум бўлади. 1.3-жадвал маълумотларида 1 км. квга тўғри келувчи аҳоли зичлиги берилган. Умуман олганда, битта мактаб қанча майдонга тўғри келиши, мос равишда, ушбу ҳудуднинг ер майдони ва мактаблар сони ўртасидаги нисбат билан аниқланади.

Умуман олганда, аҳоли зичлиги ва мавжуд мактаблар сони нуқтаи назаридан ҳудудларда бир мактабга тўғри келувчи ўқувчи сонини аниқлаш муҳим ҳисобланади. Бундай ҳисоблашни биз томонимиздан тақлиф этилган қуйидаги 1.1-формула билан амалга ошириш мумкин:

$$\check{Y}_m = \frac{X_m}{M_c} \times Z_a \times \frac{\check{Y}_c}{A_c} \quad (1.1)$$

Бунда:

\check{Y}_m – мактабдаги ўқувчилар сони;

X_m – ҳудуд ер майдони, км. кв;

M_c – ҳудуддаги мактаблар сони, дона;

Z_a – аҳоли зичлиги, киши;

\check{Y}_c – ҳудуддаги ўқувчилар сони;;

A_c – ҳудуддаги доимий аҳоли сони, киши.

Ишлаб чиқилган формула ёрдамида 2019–2020 ўқув йили учун аҳоли зичлигига нисбатан мактабларнинг жойлашувини аниқлаймиз. Масалан, Ўзбекистон бўйича ушбу кўрсаткич 604 та ўқувчини ташкил этиши маълум бўлади (1.3-жадвалнинг 6 устунига қаранг).

Хулоса қилиб айтганда, реал ҳолатдаги ўқувчилар тақсимоти ва 1-формулага асосан, ўқувчилар тақсимоти деярли барча ҳудудларда фарқ билан чиққан. Шунингдек, Андижон, Фарғона, Наманган ва Хоразм вилоятларида Ўзбекистондаги ўртачага нисбатан кўрсаткич сезиларли катта эканлигини кўриш мумкин. Тошкент шаҳрида бир мактабга 1400 дан ортиқ ўқувчи тўғри келаётганлиги, биринчидан, кўплаб мактабларда бир неча сменали ўқиш жараёнини ташкил этиш заруратини, иккинчидан, хусусий мактабларга бўлган талабни юзага чиқармоқда.

Фикримизча, мактаблар аҳоли зичлигига нисбатан Ўзбекистонда тенг тақсимотга эга бўлса-да (Тошкент шаҳрини инобатга олмаганда), оилаларнинг ¼ қисми фарзандларини ўз

уйидан 3 км дан ортиқ узокликда бўлган мактабларга олиб бормоқдалар. Ушбу тенденциянинг шаклланиши бир ўқувчига харажатларга нисбатан молиялаштириш тизимини янада такомиллаштириш заруратини кўрсатмоқда.

Амалга оширилган сўровноманнинг навбатдаги саволи; “Мактабда дарсдан сўнг пулли таълим хизматларининг қайси турлари бўлишини истайсиз?”.

Ўзбекистонда мактаб таълими тўлиқ давлат томонидан бепул асосларда тақдим этилиши Конституция ва қонунлар билан белгилаб қўйилган бўлса-да, ота-оналар ўз фарзандлари билим олиши учун кўпроқ шарт-шароитлар яратишни истамоқдалар. Бунинг сабабини баъзи омилларнинг мавжудлиги билан изоҳлаш мумкин:

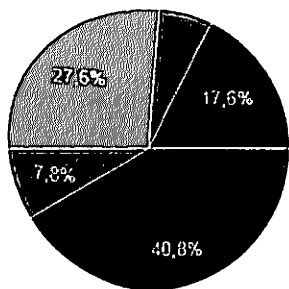
биринчидан, ота-оналар мактабларда дарс вақтида берилган билимларнинг ўзи етарли эмас, деб ҳисоблайдилар;

иккинчидан, мактабларда дарс вақтида берилаётган таълимнинг сифатидан қониқмасликлари мумкин;

учинчидан, фарзандларининг қизиқишларини инобатга олиб янада кўпроқ ихтисослашган билимлар олишига шароит яратишга интилиш.

Умуман олганда, мактаб таълимидан ташқари пулли таълим хизматларининг ривожланиши хусусий таълим тизимини вужудга келтирувчи омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. ушбу масаланинг Жанубий Корея тажрибасига эътибор қаратсак, ўтган асрнинг 70-йиллари Жанубий Корея мамлакатида мактаб таълими тизимини ривожлантириш ва илоҳотларни жадал амалга оширишнинг бошланиши билан алоҳида аҳамиятга эга. Ушбу даврда бир синфда юзлаб ўқувчилар ёки бир неча сменада таълим жараёнларини ташкил этишга зарурат юзага келган. Натижада, мажбурий таълим тизимида давлат мактаблари билан бирга, хусусий мактаблар ҳам ривожлана борди. Вужудга келган рақобат муҳитида аҳоли томонидан танлов амалга ошириш учун имкониятлар яратилди. Шу билан бирга, қайд этиш керак, касбий техник малака билим юртларидаги талабаларнинг 47 фоизи ва олий ўқув юртларидаги 80 фоиз талабалар хусусий мактабларнинг битирувчилари эканликлари алоҳида эътиборга молик. Ўз навбатида, кўшимча таълим хизматлари учун ота-оналар ойига 164

АҚШ доллари атрофида маблағ сарфлашган, бу тахминан миллий даромаднинг 6 фоизига тенг бўлган. Япония тажрибасида хусусий таълимнинг ривожланишида ракобатнинг кучли эканлиги ушбу мамлакатнинг ютуқларида муҳим омили сифатида қайд этилади³¹.

- ⊙ Аниқ фанлар (математика, физика ва б.)
- ⊙ Табиий фанлар (биология, кимё ва б.)
- ⊙ Иجتимоий фанлар (тарих, чет тили ва б.)
- ⊙ Музыка ва спортга оид
- ⊙ Пулли таълим шарт эмас

1.3-расм. “Мақтабда дарсдан сўнг пулли таълим хизматларининг қайси турлари бўлишини истайсиз?” саволига жавоблар (фоизда)

Шунингдек, К.Костас ва П.Жоржлар грек оилалари ўртасида мактаб таълимидан ташқари хизматларни амалга ошириш тенденциялари бўйича сўровнома асосида тадқиқотлар ўтказишган. Жумладан, олий таълимда ўқиш учун имтиҳонлардан ўта олмаган оилаларнинг репетиторлик хизматлари учун сарфлаган маблағлари давлат бюджети таълим харажатларининг 46 фоизига тенг бўлган. Бунинг сабаби сифатида икки омил келтирилади: 1) грек фуқаросининг жамиятдаги тутган ўрни унинг таълим тизимидаги муваффақияти ва иштирокига бевосита боғлиқ; 2) грек оилалари истаган таълим сифатини таъминлашга давлат маблағлари етарли эмаслиги сабаб бўлаётганлиги³².

Ўзбекистон шароитига эътибор берсак, сўровномада иштирок этган ота-оналарнинг 60 фоизи қўшимча пулли хизматларнинг ташкил этилишига розилик беришмоқда. Шундан энг катта улушга аниқ фанлар бўйича қўшимча дарслар ташкил этилишига бўлган хайрихоҳлик 41 фоиз кўрсаткич билан юқори бўлаётганлиги

³¹ Ёқубова Н.К. Саломова Б.В. Таълим тизими ривожланиши давлат тараққиётининг омили сифатида (Жанубий Корея ва Япония мисолида) // “Замонавий таълим журнали”. – Т.: 2017. - №9. – Б.33-41.

³² Costas K. and George P. Private education expenditure in a 'free education' country: the case of Greece. International//Journal Educational Development, 1997. - №17(1). - pp.73-81.

кўриш мумкин (1.3-расмга қаранг). Бизнингча, бундай ҳолатнинг шаклланишига сабаб аниқ ва табиий фанларнинг Ўзбекистонда энг жозибador бўлган иқтисодий, ахборот технологиялари ва ҳуқуқшунослик йўналишидаги олий таълим муассасаларига кириш имтиҳонларидаги фанлар бўлиши билан чамбарчас боғлиқ, деб ўйлаймиз.

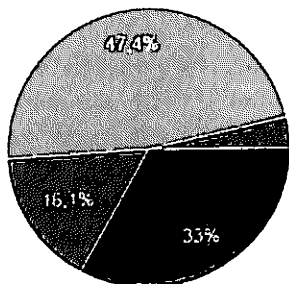
Шуни қайд этиш лозимки, “пулли таълим шарт эмас” деб жавоб берган 629 та оиладан 331 (52 фоиз) тасининг уйдан мактабгача бўлган масофа 1 км гача бўлса, 35 (5,5 фоиз) тасиники 8 км дан ортиқни ташкил этган. Шунингдек, мос равишда, масофа узоклашиб боргани сари пулли таълимга қизиқиш камайиб борганлигини аниқлаш мумкин. Бошқача айтганда, уй билан масофанинг узоклашиб бориши бўйича жавоб берганларнинг (қуйидаги мос равишдаги улуши 81 фоиз, 88 фоиз, 85 фоиз, 82 фоиз) 80 фоиздан ортиғи пулли хизматларни ташкил этилишига истак билдирганлар. Хулоса қилиб айтганда, пулли таълим хизматлари асосида кўшимча дарсларни ташкил этишда уй ва мактаб ўртасидаги масофанинг яқин бўлиши муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда (1.2-ва 1.3-расм маълумотлари жавоб берганлар кесимидаги боғлиқлик асосида таҳлил этилган).

Тадқиқотимиз давомида амалга оширилган сўровноманинг навбатдаги саволи қуйидагича: “Фарзандингиз репетиторга бормасдан туриб, олий таълим муассасасига ўқишга киришига ишонасизми?”. Ушбу саволни беришдан мақсад, юқорида қайд этиб ўтилганидек пулли таълим хизматларни ташкил этишга билдирилган истак қандай мақсадларни кўзлаганини аниқлашдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг ахборотиغا асосланиб, Дарё.уз сайтининг маълумот беришича³³, 2019 йилнинг май ойида Хоразм вилоятида 11-синф битирувчиларида олий таълимга тест топширишда кўникма ҳосил қилиш мақсадида “стресс-тест” шаклида синов тестлари амалга оширилган. Унга кўра, синовлар 2 босқичда ўтказилган. Ушбу синовнинг биринчи босқичида 8296 нафар ўқувчидан 7340 нафари (88,4

³³ Хоразмдаги мактабларда ОТМларга кириш имтиҳонларига тайёргарлик даражасини аниқлаш мақсадида тест синовлари ўтказилди. <https://daryo.uz/k/2019/05/21/xorazmdagi-maktablarda-otmlarga-kirish-imitihonlariga-tayyorgarlik-darajasini-aniqlash-maqsadida-test-sinovlari-otkazildi/> Мурожаат санаси: 26.04.2020 й.

фоиз)нинг бугунги кунда олий таълимга тайёргарлик даражаси паст эканлиги аниқланди. Шунингдек, 2-босқичда 1-босқичга нисбатан олий таълимга кириши мумкин бўлган ўқувчилар сони 288 нафарга ошди. Шунингдек, тест топширган ўқувчиларнинг 6787 нафари ўтган йилги кириш балларидан паст балл тўплаган бўлса, 2563 нафари (1-босқичга нисбатан 1758 нафарга камайган) эса жавоб варақаларини бўяшдаги хатоликлар туфайли етарлича балл тўплай олмаган.

- Ха, албатта
- Шубҳам бор
- Йўқ, репетитор керак
- Фарзандини хорижга ўқишга жўнатаман

1.4-расм. “Фарзандингиз репетиторга бормасдан туриб олий таълим муассасасига ўқишга киришига ишонасизми?” саволига жавоблар (фоизда)

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги ахбороти асосида берилган маълумотдан ҳам кўриниб турибдики, мактаб таълимнинг фаолият натижаларида тадқиқотлар амалга оширилиши зарурати доимий кун тартибида турибди.

Сўровномада иштирок этган ота-оналарнинг 1/3 қисми фарзандлари репетиторсиз ҳам олий таълим муассасасига ўқишга кира олишларини билдиришган бўлса, кўшимча пулли хизматга бўлган эҳтиёжнинг мавжудлиги 47 фоиз оилаларда кузатилган (1.4-расмга қаранг).

Шу ўринда 1.3-расм ва 1.4-расмда келтирилган жавоблар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз.

Мактабдаги дарслардан сўнг кўшимча пулли таълим хизматлари шарт эмас, деган қарорни маълум қилган ота-оналар, яъни “Мактабда дарсдан сўнг пулли таълим хизматларининг қайси турлари бўлишини истайсиз?” деган саволга “пулли таълим шарт

эмас” деганлар сони 629 тани ташкил этган. Шундан, “Фарзандингиз репетиторга бормасдан туриб олий таълим муассасасига ўқишга киришига ишонасизми?” деган саволга “ха, албатта” деб фикр билдирганлар 282 тага тенг бўлиб, 45 фоиз улушни ташкил этган. Эътиборли жиҳати, “пулли таълим шарт эмас”, деб жавоб берганларнинг 226 таси олий таълимга кириш жиҳатидан фарзандларига “репетитор керак” деб жавоб берган ва бу 36 фоизга тенг бўлган. Ушбу таҳлилларимизни давом эттирганимизда маълум бўлдики, “пулли таълим шарт эмас” деб жавоб берган оилаларнинг 103 таси ёки 16 фоизи фарзандарининг олий таълимга киришларига шубҳа билдиришган (1.3- ва 1.4-расм маълумотларида жавоб берувчилар кесимидан келиб чиқиб таҳлил этилган).

Хулоса қилиб айтганда, қуйидагиларни келтириш мумкин:

– пулли таълим бўлишини истамайдиган оилаларнинг ярми ўз фарзандларини талаб даражасида таълим олмоқда ва олий таълимга ўқишга кира олади деб ҳисоблайди;

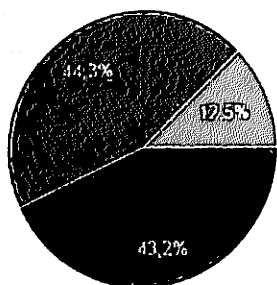
– зотан, пулли таълимни истамаса-да, мактабдан ташқари ҳолатда репетитор хизматларини сотиб олиш орқали ўз фарзандларини билимини мустаҳкамлаш ва бу билан олий таълимга кириш имконини таъминлашни кўзлашмоқда;

– оилаларнинг 1/6 қисми ё пулли хизматларни исташмайди, ё фарзандлари олий таълимга ўқишга кира олишларига ишониймайди. Бундан хулоса шуки, таълим олишни бирламчи деб ҳисобламайдиган оилаларнинг сони кичик бўлмаган улушда сақланиб қолмоқда.

Сўровнома асосида амалга оширилган тадқиқотимизнинг охириги саволи: “Фарзандингизни қўшимча дарслари (репетиторлик хизмати)га тўлов қилишга даромадингиз етадими?” деган савол бўлиб, оилаларнинг даромадлари нечоғлик қўшимча таълим хизматларини сотиб олишга етарли эканлигини аниқлаш ва баҳолашдан иборат мақсадни акс эттиради.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, Ўзбекистонда 2018 йилда аҳоли умумий даромадлари киши бошига 8 млн. 580 минг сўмни ташкил этган. Реал даромадлар эса, 7,3 млн. сўмга тенг бўлган. Шундан истъёмол

учун йўналтирилайётган харажатларнинг улуши 20 фоиз атрофида бўлаётганлигини кўриш мумкин³⁴.

- Ха бемалол
- Ха, лекин баъзида қийналайми
- Йўқ бормайди, лекин даромадим етганда репетиторга берган бўлардим

1.5-расм. “Фарзандингизнинг қўшимча дарслари (репетиторлик хизмати)га тўлов қилишга даромадингиз етадими?” деган саволга жавоблар (фоизда)

Хулоса қилиб айтганда, аҳоли даромадларида хизматларни сотиб олиш ҳажми юқори улушга эга бўлмаяпти. Унинг сабабларидан бири сифатида, даромадларнинг қарийб ярми озиқ-овқат маҳсулотларини сотиб олишга сарф этилаётганлиги билан боғлиқ.

Демак, хизматларни сотиб олиш устуворлик касб этмаётган даврда, 43 фоиз ота-оналар даромади фарзандларининг қўшимча таълим олишлари учун тўлиқ етаётганлиги даромадлар тенг тақсимотга эга эмаслигидан келиб чиқади. Шунингдек, 44 фоиз оилаларнинг даромадлари юқори бўлмаса-да, фарзандларига қўшимча таълим хизматларининг тақдим этилишида фаол бўлаётганликларини қайд этиш лозим (1.5-расмга қаранг).

Хулоса қилиб айтганда, даромади етарли ҳажмда бўлганда репетиторлик хизматларини сотиб олишларини билдирган ота-оналар 10 фоиздан ортиқни ташкил этаётганлиги, Ўзбекистонда пулли таълим хизматлари бозори ўзининг кенг таъсир доирасига эгалигидан далолат беради. Таъкидлаш лозим, пулли таълим бўлишини хоҳламаса-да, фарзандларини репетиторга беришга тайёр бўлганлар ёки тўлиқ шу хизматга ишонганларнинг мавжуд бўлиши мамлакатимизда “норасмий пулли мактаб таълими” тизимининг вужудга келганлигини кўрсатиб турибди.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маъмуотлари. www.stat.uz

Сўровномадаги саволларга жавоблар кесишмасидаги ўзаро боғлиқликни таҳлил этиш жараёнида “Мақтабда дарсдан сўнг пулли таълим хизматларининг қайси турлари бўлишини истайсиз?” ҳамда “Фарзандингизнинг кўшимча дарслари (репетиторлик хизмати) га тўлов қилишга даромадингиз етадими?” деган саволларга берилган жавобларни иштирокчилар кесимида тадқиқ этамиз.

Демак, “пулли таълим шарт эмас” деб жавоб берганлар сони, таъкидлаганимиздек, 629 тани ташкил этади. Қўшимча дарсларга даромадлари “ха бемалол” деб етишини билдирган оилалар 178 та ёки 28 фоизга тенг бўлган. Даромадлари баъзан етмай, “қийналишини” билдирган оилалар 265 та ёки 43 фоиз ва “даромади етарли бўлганда” репетитордан фойдаланишини истаган ота-оналар улуши 178 та ёки 28 фоизни ташкил этган. 5 киши бу саволга жавоб бермаган. 2/3 қисм ота-оналар ўз фарзандларига қўшимча таълим хизматларини тақдим этилишида фаол бўлишмоқда. Бошқача айтганда, оиланинг харажатлари таркибида ушбу хизмат учун маблағлар йўналтирилиши назарда тутилмоқда. Хулоса қилиб айтганда, ота-оналар пулли таълим хизматлари бўлишини ишташмаса-да, ушбу хизматдан фойдаланаётган ота-оналар катта улушни ташкил этмоқда. Пулли хизмат бўлишига тўлиқ хайрихоҳлик билдирганларнинг 90 фоизи, шундан даромади бемалол етадиганлар 46 фоиз, репетиторлик хизматидан фойдаланмоқда. Қолган 10 фоизининг эса, репетиторликни хоҳлашини, лекин даромадлари етмаслиги сабабли ушбу хизматдан фойдалана олмаслиги маълум бўлмоқда.

Мазкур таҳлиллардан келиб чиқиб айтганда, мактаб ва мактабдан ташқарида пулли таълим хизматларини сотиб олаётганларнинг 90 фоизи истаги ва имконияти бир хил эканлигидан далолат беради.

Биринчи боб бўйича хулосалар

1. Олиб борилган тадқиқотлар асосида таъкидлаш мумкинки, молиялаштириш ҳолати унинг турли жиҳатларини инобатга олишни назарда тутати. Жумладан, хорижлик олимлар томонидан ҳам турли ёндашувлар баён этилган. Умумий хулоса қилиб, таълим

тизимини молиялаштиришнинг элементлари сифатида куйидагиларни келтириш мумкин: натижавийлик, объекти ва субъекти, тўлиқ бюджет маблағлари, ўқувчилар сони, ўқитувчиларнинг малакаси каби кўрсаткичлар. Мактаб таълимини молиялаштиришда тижоратлашув хусусиятини жорий этишнинг мақсадга мувофиқ эмаслиги унинг муҳим элементи ҳисобланади. Тадқиқотлар асосида айтиш мумкинки, мактаб хизматларини пулли асосда аҳолига етказиб берилишини жорий этиш таянч таълим билан қамраб олиш ва ижтимоий адолат қоидаларининг бузилишига таъсир этиши мумкин. Шу боисдан, бюджет маблағларининг натижадорлигини таъминлашга қаратилган методларни ҳаётга татбиқ этиш муҳим ҳисобланади.

2. Бизнингча, бюджетдан молиялаштиришнинг *яқуний мақсад*ларга йўналтирилганлиги баҳоланганда ўқувчиларни халқаро стандартлар доирасидаги мезонларга жавоб бера олишига қараб белгиланиши лозим. Шу боисдан, Ўзбекистонда мактаб таълимини молиялаштиришнинг амалдаги *оралиқ мақсад*ларни назарда тутишдан воз кечишни инобатга олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ҳозирги кунда мактаб таълимини молиялаштиришда бюджет маблағларининг ўзлаштирилишига эътибор қаратилади. Мазкур молиялаштириш натижасида эришиладиган омиллар назарда тутилмайди.

3. Хулоса қилиб айтганда, мактаб таълимини бюджетдан молиялаштиришда куйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

– мактаб таълимини аҳолини тўлиқ қамраб олишига эришиш учун бюджет маблағларидан фойдаланишни чекламаслик;

– мактабда бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан қопланишини назарда тутадиган меъёрларни киритмаслик;

– мактаб таълимининг тижоратлашув хусусиятига эга бўлишига йўл қўймаслик;

– мактаб таълимини бюджетдан молиялаштиришда *оралиқ мақсад*лардан *яқуний мақсад*ларни акс эттирувчи тамойилларга ўтиш.

4. Бизнингча, базавий харажатлар асосида мактабларни молиялаштириш методини қўллашда молиявий менежментни мактаб маъмуриятига ёки мактабда тузилган кенгаш орқали амалга

оширишни жорий этиш муҳим ҳисобланади. Бунда давлат томонидан белгиланган базавий харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш асосида харажатларни амалга ошириш мустақиллигини умумтаълим муассасаларининг ихтиёрида бўлишини жорий этиш лозим. Бунда қуйидагиларга эътибор қаратиш зарур, деб ҳисоблаймиз:

– ўқувчиларнинг мактаб синфлари сиғимкорлигидан ортиқ қабул қилинишини чеклаш ёхуд максимал мактаб сиғимкорлигидан ортиқ ўқувчиларни ўқитишни чегаралаш;

– йил давомида харажатларни мустақил амалга оширишда мезонларни жорий этиш. Масалан, максимал электр энергияси истеъмоли ёки мебель сотиб олиш кабилар;

– молия йили давомида режалаштирилган харажатлардан самарали фойдаланиш натижасида иқтисод қилинган маблағларни мактаб ихтиёрида қолдириш;

– ўтган йилда иқтисод қилинган маблағлардан белгиланган молиявий меъёрлардан ташқари фаолиятлар учун фойдаланишни жорий этиш. масалан, ортиқча электр энергияси харажатларини қоплаш ёки мебель сотиб олишга сарфлаш кабиларга рухсат бериш;

– иқтисод қилишнинг қасддан амалга оширилишига қўл (имзо) қўймаслик ва унга нисбатан молиявий мезонларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

5. Олиб борилган тадқиқотларимиз натижасида қуйидаги хулосаларни шакллантиришга ҳаракат қилдик:

– Ўзбекистонда мактаб таълими молиялаштирилишини БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадалари доирасида амалга оширишни таъминлаш;

– инсон капиталининг шаклланишида таълим, айниқса, таянч таълимнинг ўрни муҳим эканлиги халқаро ҳамжамият томонидан ҳам алоҳида қайд этилганлиги соҳани молиялаштиришнинг долзарблигини белгилаб беради;

– бир ўқувчига тўғри келадиган харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш лозим. Бунда давлат томонидан мактаблардаги молиявий менежментга нисбатан чегаравий қийматларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш муҳим ҳисобланади;

– бир ўқувчига базавий молиялаштириш методини қўллаш орқали ўқитувчиларнинг иш ҳақларини мактаб томонидан мустақил белгилаш имкониятини жорий этиш лозим;

– мактабларда бир ўқувчига базавий харажатлар меъёрини жорий этишда мактабнинг ўқувчи сифимкорлигини мониторинг қилиш ва “стулар етишмаслиги” ҳолати юзага келишининг олдини олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

II БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ АМАЛДАГИ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

2.1. Мактаб таълимини молиялаштиришда педагоглар ўрни ва ролининг ривожланиш тенденциялари

Мамлакатимизда таълим тизимини ислоҳ қилишда педагогларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш тизими муҳим аҳамияти эга. Иш ҳақини шакллантиришда илмий асосланган ёндашувни амалга ошириш, айниқса, долзарб ҳисобланади. Ушбу категориянинг ўқитувчи фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини инobatга олиш ва таълим сифатига ижобий таъсир этишига шарт-шароит юзага келишини таъминлаш билан ифодаланиши муҳим вазифадир.

Мактаб таълими хизматларининг асосий хусусияти ишлаб чиқариш ва истеъмол пайтида юзага келади. Бу эса ўқитувчиларнинг меҳнат қийматини аниқлаш фақатгина ушбу даврда амалга оширилиши мумкинлигини истисно қилмайди. Шунингдек, уни бир пайтда бир неча истеъмолчи истеъмол қила олиши ва турли даражадаги натижаларни юзага келтириши билан алоҳида аҳамиятга эга.

Тадқиқотимизни амалга ошириш давомида мактаб таълимини молиялаштириш тизимини педагоглар кўзи билан таҳлил этишга ҳаракат қилдик. Унга кўра, биз томонимиздан тузилган саволнома педагоглар учун тузилган саволлар ёрдамида амалга оширилди. Ушбу сўровнома интернет (https://docs.google.com/forms/d/1DIEQeXMVADhy_DhWSv9W0ecjvDZSazPa8Ts-IOrlz6w/edit#responses) тармоғида жойлаштирилган саволлардан ташкил топди. Ушбу жараён 2020 йилнинг апрель-май ойларида амалга оширилиб, унда Ўзбекистоннинг турли нуқталаридан 2081 та педагог иштирок этди.

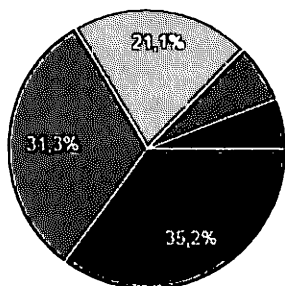
Мазкур саволномада: педагогларнинг ишга қанча масофадан қатнаши, малака тоифаси, неча ставкада ишлаши, таълим сифати, иш ҳақининг белгиланиши ва директор жамғармасидан фойдаланишнинг самарадорлиги каби жиҳатларга алоҳида эътибор берилди.

Педагогларнинг молиялаштиришга бўлган муносабати россиялик тадқиқотчилар томонидан ҳам ўрганилган. Масалан, Т.Клячко, Г.Токарева томонидан иш ҳақи ва унинг таълимга таъсири борасидаги жиҳатлар сўровнома асосида таҳлил этилган³⁵. Иш ҳақидан қониқасизми тарзида берилган саволга 70 фоизга яқин педагоглар ундан норозилигини маълум қилишган. 2014–2016 йилларда ўқув юкмасининг пасайиши натижасида 1/3 қисмдан кўпроқ педагоглар ундан тўлиқ қониқишларини билдиришган. Эътиборли жиҳати, мактабда ўқитувчи сифатида ишлашнинг жозибадорлигига ёшларнинг қандай қарашига оид савол берилган. Ушбу саволга жавоб берган ёшларнинг 36 фоизи бундай иш ўрнини йўқотиш хавфи мавжуд эмаслиги билан боғлашларини белгилашган. Тадқиқотчилар хулоса сифатида мактаб педагогларининг иш ҳақлари ошган бўлса-да, таълим сифатидан қониқиш ҳосил қилинмаётганини билдиришган. Бунинг асосий сабаби сифатида эса, ота-оналарнинг таълим сифатини баҳолаш орқали иш ҳақига таъсир кўрсатиш механизмининг мавжуд эмаслиги келтирилган.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 сентябрдаги “Умумий ўрта таълим муассасаларининг ўрнак кўрсатган ходимларини моддий рағбатлантириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги 823-сонли қарори қабул қилинган. Мазкур қарорга кўра, директор фондидан педагогларга устама ҳақлар тўлаш механизмининг янгиланган варианты жорий этилди. Ушбу қарорда устама ҳақ тўлаш учун умумтаълим муассасасининг педагогик кенгаши қарори асосида, муассаса директорининг буйруғи билан камида етти кишидан иборат тоқ сонда ишчи гуруҳ тузилиши белгиланган. Ушбу ишчи гуруҳ таркибида ўқувчиларнинг ота-оналаридан вакиллар бўлиши ва уларни ҳар ўқув йили олдидан ротатция қилиб турилиши белгиланган. Ушбу тамойилнинг белгиланиши айнан юқоридаги тадқиқотда келтириб ўтилган муаммони бартараф этишга шароит яратиб берса-да, лекин педагогларга саволномада берилган саволлар замонавий хулосалар чиқаришга ёрдам берди.

³⁵ Клячко Т.Л., Токарева Г.С. Заработная плата учителей: ожидания и достигнутые результаты//Вопросы образования. – М.: 2017. –№4, - С. 199-216. <https://vo.hse.ru/data/2017/12/20/1159981508/Klyachko.pdf>

Дастлаб, педагогларнинг малака тоифаларини аниқлаштиришга эътибор берилган. Шу боисдан, саволноманинг жавобларида мактаб таълими тизимидаги мавжуд тоифалар келтирилган. Тадқиқотларимиз давомида ушбу жавобларни белгилаганларни гуруҳга ажратган ҳолда таълим сифати ва иш ҳақиға нисбатан таъсирни аниқлашга ҳамда баҳолашга ҳаракат қиламиз.

- олий маълумотга эга бўлган мутахассис
- олий маълумотга эга бўлган иккинчи тоифали мутахассис
- олий маълумотга эга бўлган биринчи тоифали мутахассис
- олий маълумотга эга бўлган олий тоифали мутахассис
- ўрта махсус

2.1-расм. “Малака тоифангиз қандай?” саволига берилган жавоблар (фонзда)

Ўзбекистон мактаб таълимида фаолият олиб боровчи олий тоифали педагогларнинг умумий педагоглар таркибидаги улуши 3 фоизни³⁶ ташкил этиши, сўровномамизда ҳам ўз аксини топган бўлиб, иштирок этганларнинг 6,5 фоиздан ортиқ қисми олий тоифали эканлиги эътиборга молик (2.1-расмга қаранг).

Олий тоифали мутахассисларнинг кам сонли улуш билан сақланиб қолиши ушбу тоифанинг талаблари кучайтирилганлиги ёки унга бўлган қизиқиш камайиб кетганлиги билан изоҳлаш мумкин.

Шу ўринда педагогларнинг малака тоифалари нечоғлик бошқа омилларга таъсир этиши кўриб чиқилди. Бунинг учун сўровноманинг жавоблар кесимида ўзгармас омил сифатида малака тоифаси олиниб, ўзгарувчи омиллар сифатида улар томонидан берилган жавобларнинг умумий улуши қандай бўлиши билан илмий хулосалар шакллантирилди.

Дастлаб, ушбу омилнинг педагоглар қандай ставкада ишлашига таъсирини аниқлаймиз. Бунинг учун 2.1-жадвалнинг устун

³⁶ Манба: Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари.

қисмига малака тоифаларини жойлаштирамиз. “Сиз неча ставкада ишлайсиз” деган саволга берилган жавобларни олдинги “Малака тоифангиз” саволида тоифаси тўғрисида маълумот берган ўқитувчиларнинг қанча ставкада фаолият олиб боришини боғлаймиз. Биз саволда “ставка” категорияси деганда фойдаланганимизда “штат бирлиги”ни назарда тутганмиз. Ставка сўзидан фойдаланишимиздан мақсад саволномада тушунмовчиликнинг олдини олишдир.

2.1-жадвал

Штат бирлигининг малака тоифаси мавжудлигига боғлиқлиги

Педагоглар малакаси (2081 киши)	“Сиз неча ставкада ишлайсиз” саволига жавоблар				
	Тўлиқ	0,75	0,5	0,25	Соатбай
Олий маълумотли мутахассис (733)	462	163	82	26	-
Олий маълумотли иккинчи тоифали мутахассис (651)	491	109	38	13	-
Олий маълумотли биринчи тоифали мутахассис (440)	348	72	19	1	-
Олий маълумотли олий тоифали мутахассис (139)	130	4	5	-	-
Ўрта махсус (118)	49	46	19	4	
Жами	1480	394	163	44	-

Бир (тўлиқ) штат бирлигида фаолият олиб боровчиларнинг улуши катта бўлиб, 71 фоизга тенг бўлган, 0,75 штат бирлигида ишлаш эса, 19 фоизни ташкил этган. Ушбу рақамлардан келиб чиқиб айтганда, мактаб таълимида 90 та атрофидаги педагог тўлиқ ва яқин штат бирлигида фаолият олиб бораётганлигини қайд этиш лозим. Шунингдек, сўровномада иштирок этганларнинг штат бирликлари қанчани ташкил этишини аниқлаш учун қуйидаги ҳисоблашни амалга оширамиз.

Натижада, $(1480 \cdot 1,0 + 394 \cdot 0,75 + 163 \cdot 0,5 + 44 \cdot 0,25)$ 1868 штат бирлиги келиб чиқади. Хулоса қилганда, 2081 та педагог 1868 та штатни тақсимлаган ҳолда фаолият олиб бораётганлиги маълум бўлади. Шунингдек, мактаб таълими тизимида “соатбай” тарзида иш ҳақи олувчиларнинг мавжуд эмаслигини (сўровномада иштирок этган) кўриш мумкин (2.1-жадвалга қаранг).

Шу ўринда, тадқиқотчи А.Шеровнинг хулосасига эътибор қаратсак³⁷. У бюджет сиёсатининг самарадорлигини белгилаб берувчи омилларни тизимлаштириб беради. Халқ таълими тизимидаги молиявий самардорликни белгилаб берувчи омилларнинг маълум қисми сифатида қуйидагиларни келтириб ўтади:

– ўқитувчиларнинг “кадрлар кўнимсизлиги” мезонининг кам бўлиши;

– умумий ўқитувчилар сонининг уларга ажратилган штатлар бирлигига нисбати (мазкур кўрсаткич 1 дан кўп бўлмадлиги лозим);

– ўқитувчиларларнинг умумий сонидан узок муддатли даврга тенг бўлган меҳнат фаолиятига эга бўлганлар сонининг кўп бўлиши.

А.У.Шеровнинг хулосасига кўра, умумий ўқитувчилар сонининг уларга ажратилган штатлар бирлигига нисбати молиявий самардорликни аниқлашда муҳим экан. Бизнинг тадқиқотимизда ушбу кўрсаткич 1,11 (2082 педагоглар сони/1868 штат бирлиги) га тенг бўлмоқда. Демак, бир штат бирлигида бир нечта педагог фаолият олиб бораётганлигини қайд этиш мумкин.

2.1-жадвал асосида олиб борилган таҳлилларимиз асосида қуйидаги хулосаларни шакллантириш мумкин:

– малака тоифаси ва штат бирлиги тўғри пропорционал эканлигини қайд этиш лозим. Малака тоифаси ошиб боргани сари каттароқ штат бирлигида ишлаш имконияти ортиб боради экан;

³⁷ Шеров А.У. Бюджет сиёсати самардорлигини белгилаб берувчи омиллар таҳлили// “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2019-yil.

– тўлиқ штат бирлигида фаолият олиб боровчилар 70 фоиздан ортиқни ташкил этади;

– штат birlikлари сони педагогларнинг сонидан кам бўлмоқда, бу эса 1,11та педагогга бир штат birlikи тўғри келаётганини ёки ўртача штат тақсимооти 0,89 ни ташкил этаётганини кўрсатади;

– ўрта махсус маълумотли мутахассис бўлиш 0,5 штат birlikида ишлаш эҳтимоллигини оширса, олий тоифали педагог учун тўлиқ бўлмаган штат birlikида ишлаш эҳтимоллигини пасайтирар экан;

– мактаб таълимида ажратилган штатлар birlikи педагогик олий таълим мусасалари битирувчилари сонидан “ортда” қолмоқда.

Тадқиқотда педагог ходимларнинг малакаси билан иш ҳақидан қониқиш миқёсини аниқлашга ва баҳолашга ҳаракат қилинди. Бунинг учун юқоридаги жадвални тузиш тамойили асосида ҳисоблашлар амалга оширилди.

Педагогларнинг иш ҳақиға нисбатан билдирган муносабатларида энг катта улушни “тажрибаға қараб” деган тамойил ташкил этмоқда. Ўз навбатида, тажриба категорияси бу ерда икки хил маънода қўлланилиш мумкин: малака тоифаси даражаси ва фаолият кўрсатиш йилининг муддати (иш стажи). $\frac{3}{4}$ қисмға яқин педагоглар иш стажи ёки малака тоифасиға қараб иш ҳақи белгиланиши муҳим эканлигини қайд этганлар. Агар олий тоифали ўқитувчиларнинг 74 фоизи (103 та) тажрибаға қараб белгиланиш исташган бўлса, демак уларнинг қолган қисми ўз иш ҳақларидан тўлиқ қониқиш ҳосил қилмаётган бўлиши мумкин, деган хулоса келиб чиқади. Иш стажининг иш ҳақиға базавий омил сифатида эмас, балки устама тўлаш учун хизмат қилувчи омил эканлиги инобатға олинса, кўплаб педагоглар иш ҳақларига устамалар кўшиб берилишини билвосита билдирганлар. Масалан, иш стажи кўп бўла туриб, биринчи тоифали педагогларнинг 82 (363 та) фоизи “тажриба” муҳим эканлигини билдиришган.

**Иш ҳақи ҳажмига муносабатда малака тоифаси
мавжудлигининг таъсири**

Педагоглар малакаси	“Иш ҳақингиз сиз ўтаётган фаннинг қийинлик даражасига боғлиқ бўлиши керакми?” саволига жавоблар			
	Менимча фанга қараб эмас, тажри- бага қараб бериш лозим	Албатта, менинг фаним аниқ фанку	Албатта, табиий фанларни ўтиш қийин	Албатта, иж- тимоий фан- лар барчага зўр ўргати- лиши керак
Олий маълумотли мутахассис (733)	509	80	29	115
Олий маълумотли иккинчи тоифали мутахассис (651)	446	75	51	79
Олий маълумотли биринчи тоифали мутахассис (440)	363	33	20	24
Олий маълумотли олий тоифали мутахассис (139)	103	16	11	9
Ўрта махсус (118)	96	7	-	15
Жами – 2081 киши	1517	211	111	242

Умуман олганда, 2.2-жадвал маълумотларидан фойдаланиб, куйидаги хулосаларни келтириш мумкин:

– тажриба (иш стажи)нинг иш ҳақини ҳисоблашдаги асосий омил сифатидаги ўрнига аксарият педагоглар эътибор берилиши лозимлигини қайд этганлар;

– барча тоифадаги, жумладан, олий тоифали ўқитувчиларнинг ¼ қисми фанларнинг қийинлик даражасига қараб иш ҳақини шакллантириш кераклигини билдирганлар;

– педагоглар таркибида бошқаларга нисбатан камроқ улушда табиий фанларни ўқитадиганлар иш ҳақини белгилашда улар ўтадиган фаннинг аҳамиятга эга эмаслигини таъкидлаганлар;

– ўз навбатида, ижтимоий фанларни ўқитадиган педагоглар бошқаларга нисбатан энг кўп улушда “иш ҳақини белгилашда асосий омил – фан” эканлигини билдиришган.

Мақтаб таълимидаги педагогларнинг базавий иш ҳақлари малака тоифаларига қараб белгиланиши қонун ҳужжатларида белгиланган. Бизнингча, иш ҳақиға устама бегиланишида ўқитувчиларнинг тажрибаси ва иш стажи инобатга олинишини билдирилиши таълим сифатини оширишга хизмат қилувчи муҳим омил бўлиши мумкинлиги ўтказилган тадқиқот натижаларидан маълум бўлмоқда.

Таҳлилларимизни давом эттирган ҳолда педагогларни директор фондидан рағбатлантириш, яъни устама ҳақлар тўланиши бўйича рақамларни ўрганамиз. Навбатдаги жадвалда малака тоифасини директор жамғармаси маблағларидан фойдаланишга таъсирини ўрганиб чиқамиз. Аввалги жадвалларни тузиш тартиби бўйича 2.3-жадвал ҳам шакллантирилган.

2.3-жадвал

Иш ҳақиға устамалар белгиланишига нисбатан педагогларнинг муносабати

Педагоглар малакаси	“Ўқитувчиларнинг директор фондидан моддий рағбатлантирилиши тартиби сизга маъқулми?” саволига жавоблар			
	Ҳа, маъқул ушбу тартиб адолатли	Ҳа, лекин ўзгартириш киритилиши лозим	Йўқ, устама олиш тартиби жудаям мураккаб, ортиқча қоғозбозлик	Ушбу тартиб ҳақида тўлиқ маълумотга эга эмасман
Олий маълумотли мутахассис (733)	302	88	198	145
Олий маълумотли иккинчи тоифали мутахассис (651)	268	97	216	70
Олий маълумотли биринчи тоифали мутахассис (440)	208	81	132	19
Олий маълумотли олий тоифали мутахассис (139)	56	34	42	7
Ўрта махсус (118)	77	14	16	11
Жами – 2081 киши	911	314	604	252

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 сентябрдаги “Умумий ўрта таълим муассасаларининг ўрнак кўрсатган ходимларини моддий рағбатлантириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги 823-сонли қарорида устама ҳақ белгиланадиганлар сони “жами педагог, психолог ва кутубхона ходимлари умумий сонининг 50 фоизидан ошиб кетмаслиги” лозимлиги қайд этилган.

Ушбу тартиб билан рағбатлантириш тизими адолатли эканлигини қайд этганлар 44 фоизни ташкил этаётган бўлса, яна шунча педагог унга ўзгартириш киритиш кераклигини ёки қоғозбозлик кўпайтириб юборилганини таъкидлашган. Ўз навбатида, ушбу тартибга нисбатан олий тоифали педагогларнинг 54 фоизи ўзгартириш киритишни тавсия этишган ва бу қоғозбозликка олиб келганлигини билдиришган. Умуман олганда, ушбу устама тўлаш тизимидан беҳабарлигини билдирганлар ҳам бўлган. Уларнинг умумий улуши 12 фоиз атрофида бўлиб, эътиборли жиҳати малака тоифаси ошиб боргани сари ушбу тартибдан беҳабарликнинг камайиб бориши тенденцияси юзага келган (2.3-жадвалга қаранг).

Бизнингча, педагогларни молиявий рағбатлантириш тизимида шаффофликни янада ошириш ва у бўйича устама белгилашда рақамли-электрон тартибни жорий этиш мақсадга мувофиқ бўлади. Шунда қоғозбозлик элементлари камаяди. Шунингдек, педагогик кенгашда ушбу қарор билан оммавий равишда таништириш ва унинг тартиби орқали устамалар олиш мумкинлиги бўйича кенг тушунтириш ишларини мактаблар доирасида ташкил этиш лозим.

Рус олими Т.Суге-Маадыр ўзининг тадқиқотида давлат мактабларида ўқитувчиларга иш ҳақи тўлашнинг айрим жиҳатларини таҳлил этган³⁸. Ўқитувчиларнинг малакаси, шартли равишда, педагогик тоифалар бўйича тизимлаштирилган бўлади. Шу боисдан, тоифа гуруҳи унинг эгасини рағбатлантиришни ўзида акс эттириши ва бу эса педагогдан доимий ўз устида ишлашни талаб этиши лозим бўлади. Бу, биринчидан, барча тоифа ва

³⁸ Суге-Маадыр Т.А. Методологические аспекты оплаты труда учителей государственных школ: зарубежный опыт и его использование в Российской Федерации: автореферат ... к.э.н. – М.: МосПГУ, 1995. – 19 с.

тажрибани қамраб олиши, иккинчидан, рағбатлантириш коэффициентни прогрессив хусусият касб этиши – ўз навбатида, ҳар бир кўшимча ўқув йили даражали функция сифатида бўлиши лозимлигини таъкидлайди. Агар ўқитувчи 10-15 йил узлуксиз фаолият натижасида юқори тажриба-малакага эришади деб ҳисобланса, у ҳолда малака-тажрибанинг қамраб олиниши ҳам 10 ёки 15та тариф сеткалари билан шакллантирилиши мумкинлиги тақлиф этилади. Шу боисдан, умумий тариф ставкаси (Т) икки компонентдан ташкил топишини ва у қуйидагича бўлишини таъкидлайди (2.1-формулага қаранг):

$$T = T_1 \times K + T_2 \quad (2.1)$$

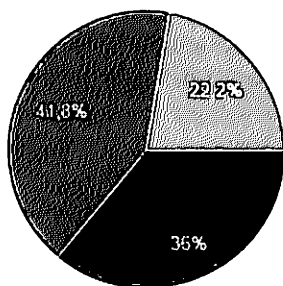
Бу ерда: T_1 – иш кучини тиклаш учун компенсация ставкаси, K – ақлий меҳнат соҳибларининг иш кучини тиклаш компенсация ставкаси коэффициентни, T_2 – малака даражасини кўрсатувчи ставка.

Бизнингча, педагогларнинг меҳнатига ҳақ тўлашда тажриба компоненти ҳам эътибор қаратилиши муҳим аҳамиятга эга. Сабаби, ушбу компонент олий таълим муассасасини битирган кунидан бошлаб юзага келмаслиги ва у йиллар давомида жамғариладиган ижтимоий қобилият эканлигини таъкидлаш лозим. Айти пайтда, Ўзбекистон амалиётида иш ҳақининг базавий асоси сифатида фақатгина малака тоифаси олиниши (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 21 декабрдаги 275-сонли қарори билан) белгилаб қўйилган. Ушбу ҳолатнинг жорий этилиши қуйидагиларнинг вужудга келишига хизмат қилади:

- ақлий меҳнатнинг табақалаштирилишини таъминлайди ва унга мос молиявий мотивацияни юзага келтиради;
- кўп тажрибага эга бўлган кўп даромадга эга бўлади, деган бозор иқтисодиёти тамойилининг ишлашига ёрдам беради;
- соҳада узоқ фаолият олиб бориш манфаатдорлигини ошириб, тажрибали педагогларни рағбатлантириш имконини беради;
- тизимда “устоз-шогирд” амалиёти асосида тажриба алмашишнинг манфаатдорлигини оширади.

Хулоса қилиб айтганда, педагогларни тўғри методология асосида молиявий рағбатлантириш механизмининг жорий этилиши таълим сифатини оширишга ва таълим хизматлари кўрсатишдан манфаатдорликни оширишга шарт-шароит яратиб беради, деб ўйлаймиз.

Тадқиқотимизда дарс соатларининг тақсимланиши омилига ҳам эътибор беришга ҳаракат қилдик. Шу ўринда, дарс соатларининг тақсимланиши фақатгина бошланғич ва юқори синфлар учун алоҳида хусусият касб этишини таъкидлаш лозим.

- Ха, шундай бўлса адолатли бўлиб, таълим сифати ошади.
- ◎ Йўқ, тажриба эътиборга олинмиши керак биринчи навбатда.
- ◎ Дарс соатлари барчани ўртасида тенг тақсимланиши керак

2.2-расм. “Дарс соатлари педагогнинг малака тоифасига қараб ажратилиши лозимми?” деган саволга жавоблар (фоизда)

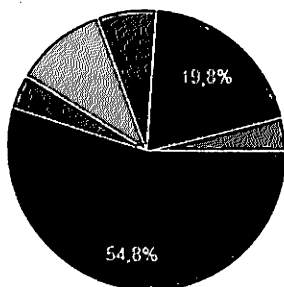
Дарс соатларини тақсимлашда тоифа ошиб борган сари бир штат бирлиги учун ўқув юкларининг камайтириб борилишини назарда тутувчи нуқтаи назардан савол белгиланган эди. Белгиланган жавобларнинг катта қисми тажриба элементига эътибор берилиши лозимлигини кўрсатмоқда. Хусусан, 36 фоиз педагог ҳозирги ҳолатда дарс соатларини тақсимлаш механизмини маъқул деб ҳисоблашган (2.2-расмга қаранг).

Умуман олганда, мазкур саволнинг жавобларини малака тоифаси нуқтаи назаридан тизимлаштирган ҳолда таҳлил этганимизда, олий маълумотли ва олий маълумотли иккинчи тоифали мутахассислар дарс соатларини тақсимлашда “тажриба” компонентини тавсия этишган бўлса, кейинги биринчи ва олий тоифали мутахассислар мавжуд тақсимлаш амалиётини маъқул кўришларини билдиришган. Хулоса қилиб айтганда, педагоглар дарс тақсимоотида кўпроқ унинг ҳажмига эътибор беришаётган

бўлса, таълим сифати ўқув машғулотига тайёргарлик кўриш учун кўшимча вақтнинг мавжудлиги билан изохлашишни унутишмоқда.

Фикримизча, юқори тажрибали ўқитувчилар малакасини оммалаштириш ва соҳада “устоз-шогирд” тизимини янада ривожлантириш таълим сифатини оширишда муҳим элемент бўлиб хизмат қилади. шу нуқтаи назардан, иш ҳақининг ҳисобланишида дарс соатлари бир штат бирлигининг белгиланишида табақалаштириш амалиётини жорий этиш лозим. бу эса, малака тоифасига тескари пропорционалликда штат бирлиги учун ўқув юклама ҳажмини табақалаштиришни ўзида акс эттиради.

Юқорида иш ҳақининг меҳнат унумдорлиги ва унинг сифатига боғлаш билан таълим сифатини оширишга эришиш жиҳатлари таҳлил қилинди. Ўз навбатида, таълим сифатига таъсир этувчи ва унга шарт-шароит яратиб берувчи омилларнинг ўзаро уйғунлигини тадқиқ этамиз.

- Синфдаги ўқувчилар сони нисбатан кам бўлишига.
- Дарс учун ажратилган вақт (45 минут)нинг кўпроқ бўлишига.
- Ўқувчиларнинг ўқув адабиётлари билан таъминланганлигига.
- Ўқитувчига тўланадиган иш ҳақининг кўпроқ бўлишига
- Ўқувчиларнинг қизиқиш доирасида ...
- Ўқувчиларнинг соғлиги ва бепул овқ...

2.3-расм. “Сиз таълим сифатини қайси омилга кўпроқ боғлиқ, деб ўйлайсиз?” саволга жавоблар (фоизда)

Педагоглар томонидан таълим сифатига таъсир этувчи омиллар қаторида синфдаги ўқувчилар сони ва уларнинг қизиқишлари муҳим эканлигини алоҳида белгилаб кўрсатилган. Сўровномада иштирок этганларнинг 55 фоизи синфнинг ўқувчи сиғимкорлигига риоя этилмаслигини ва 20 фоизи ўқувчиларнинг қизиқишлари муҳим ўрин тутишини қайд этишган (2.3-расмга қаранг).

Масалан, Германияда ўқувчиларнинг қизиқишлари ва қобилиятларининг инobatга олиниши мамлакат миқёсида

механизмга айланиб улгурган. Германияда ўқувчиларни 10 ёшга қадар ўрта даражали синфга ажратилган ҳолда ўқитиш тажрибаси амал қилади. Жумладан, 1) аккли ўқувчиларни коллежларга йўналтирувчи гимназиялар; 2) реалшкуллар (Realschule) – ўқувчилар жамиятнинг ўрта (оқ ёқа) қатламида етакчиликни қўлга олишлари назарда тутилади; 3) хапшкуллар (Hauptschule) ўқувчилар савдо ва бошқа (кўк-ёқа) фаолиятини амалга оширувчи тармоқларда ишлаши учун таълим гуруҳларига ажратилади³⁹.

Шу билан бирга, А.Банержи, Э.Дюфло ва М.Крамер томонидан амалга оширилган тадқиқотларда камбағалликни қисқартиришда мактаб таълимида ўқувчиларнинг қизиқишларини инобатга олиш лозимлиги асослаб берилган⁴⁰.

Бу борада, Ўзбекистонда 2019–2020 ўқув йилидан бошлаб, Президент мактаблари ташкил этилганлиги алоҳида аҳамиятга эга. Шундай бўлса-да, ушбу мактаблардаги ўқувчиларнинг контингенти катта эмаслиги мамлакат таълим тизимида баъзи ўзгаришларни амалга оширишни тақозо этади.

Шунингдек, тадқиқотимизнинг олдинги бобида қайд этганимиздек “мактабларда стулларнинг етишмаслиги” омилининг юзага келиши молиялаштиришга таъсир этиши қайд этилган эди. Тадқиқотимизнинг мазкур қисмида ушбу омилнинг таълим сифатига ҳам таъсир этиш эҳтимол юқори эканлиги сақланиб қолаётгани педагоглар томонидан ҳам белгилаб берилмоқда. Маълумки, синфларда ўқувчиларнинг кўп бўлишига мактаблар сонининг ўқувчилар сонига мутаносиб тарзда шакллантирилмаганлигига боғлиқ эканлиги ҳам асосий роль ўйнамоқда.

Бизнингча, халқаро тажриба ва тадқиқот натижаларини инобатга олиб мамлакатимизда қуйидагиларни амалга ошириш лозим деб ўйлаймиз:

– ўқувчиларни бошланғич таълимдан сўнг қизиқишлари доирасида синфларга ажратиш;

– ўқувчиларни синфларга ажратилишида фанлар доирасида – аниқ, табиий ва ижтимоий фанлар бўйича амалга ошириш.

³⁹ The German School System <https://www.german-way.com/history-and-culture/education/the-german-school-system/>

⁴⁰ Research to help the world's poor. <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/10/popular-economicsciencesprize2019-2.pdf>

Таълим сифатини барқарор бўлишига таъсир этувчи омиллар таҳлили давомида педагогларга; “Дарс ўтишингиз учун синфда барча шароитлар борми?” деган савол берилди. Иштирокчиларнинг 53 фоизи замонавий дарс ўтиш учун шароитлар мавжудлигини қайд этишган. 47 фоиз педагоглар эса, бир неча омиллар, хусусан, мактабда пул йўқлигини, лаборатория зарурлигини ва интернетга уланишда муаммолар мавжудлигини қайд этишган.

2.4-жадвал

Иш ҳақига устамаларни белгилашга нисбатан педагоглар муносабати

Педагоглар томонидан таълим сифати омилларининг гуруҳланиши	“Дарс ўтишингиз учун синфда барча шароитлар борми?” саволига жавоблар			
	Ҳа бор, замонавий дарс ўтишга етади	Менинг фанимга лаборатория керак, лекин у йўқ	Моддий базага мактабда пул йўқ, ота-оналардан эса пул йиғиб бўлмайди	Ижтимоий фанларни ўтишга досканинг ўзи етарли, лекин (интернет)га уланилса, маълумот олиш осонлашади.
Синфдаги ўқувчилар сони нисбатан кам бўлиши (1140)	575	67	225	273
Дарс учун ажратилган вақт (45 минут) нинг кўпроқ бўлиши (82)	43	-	11	28
Ўқувчиларнинг ўқув адабиётлари билан таъминланганлиги (226)	153	6	21	46
Ўқитувчига тўланадиган иш ҳақининг кўпроқ бўлиши (140)	59	11	36	34
Ўқувчиларнинг қизиқиши доирасидаги фан бўлиши (411)	224	20	45	122
Ўқувчиларнинг соғлиги ва бепул овқат билан таъминланиши (82)	43	6	14	19
Жами – 2081 киши	1097	110	352	522

Юқорида келтирилган охирги иккита саволга берилган жавобларнинг ўзаро кесишишларини таҳлил этиб, таълим сифатини оширишга хизмат қилувчи илмий хулосаларни шакллантиришга ҳаракат қиламиз.

Ўрганишларимиз натижасида таъкидлаш лозимки, дарс ўтиш учун синфда барча шароитлар борлигини маълум қилган педагогларнинг 50 фоизи синфдаги ўқувчиларнинг кам бўлишини тавсия этишган. Ўқувчиларнинг қизиқишлари муҳим деб ҳисоблаганларнинг 55 фоизи синфдаги шароитлардан қониқишларини билдиришган. Жавоблар кесишмасидаги қизик ҳолатлардан бири, ўқув адабиётлари билан таъминланганини қониқарсиз деб баҳолаганларнинг 67 фоизи дарс ўтиш учун синфда барча шароитлар мавжудлигини қайд этишган (2.4-жадвалга қаранг).

Умуман олганда, 2.4-жадвал маълумотларидан қуйидаги хулосаларни шакллантириш мумкин:

- таълим сифатини таъминлашдаги зарурий ўзгаришлар қаторида – интернет масаласи бирламчи эканлиги барча томонидан қўллаб-қувватланган;

- ўқувчиларнинг қизиқишлари инobatга олиниши иккинчи муҳим омил бўлса, синфларнинг сиғимкорлиги омили бирламчи эканлиги алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда;

- дарс учун ажратилган – 45 минут кўпроқ бўлиши ижтимоий фанлар учун аҳамиятга эга бўлмоқда;

- таълим сифатини таъминлашда ўқитувчига тўланадиган иш ҳақи ва ўқувчиларнинг саломатлиги асосий омиллар қаторидан жой олмаган.

Хулоса қилиб айтганда, мактаб таълимини молиялаштиришнинг таълим сифатига бирламчи таъсир этувчи омилларни инobatга олган ҳолда амалга оширилиши ва педагоглар меҳнатига ҳақ тўлаш тизимини табақалаштириш энг асосий омиллар эканлиги мазкур тадқиқотимиз давомида маълум бўлди.

2.2 Мактаб таълимини бюджетдан молиялаштиришнинг ривожланиш тенденциялари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида, 2020 йилдан бошлаб, тарихимизда илк бора 6 ёшли болаларни мактабга тайёрлаш тизими жорий қилиниши, бюджетдан ажратиладиган 1,7 триллион сўм маблағ ҳисобидан 36 та янги мактаб қурилиб, 211 таси капитал таъмирланиши, шунингдек, 55 та хусусий мактаб ташкил этилиб, уларнинг сони 141 тага етказилиши алоҳида таъкидланди⁴¹. Бундан ташқари, мактаб ўқув дастурларини илғор хорижий тажриба асосида такомиллаштириш, ўқув юкнамалари ва фанларни қайта кўриб чиқиш, уларни халқаро стандартларга мослаштириш, дарслик ва адабиётлар сифатини ошириш зарурлиги белгилаб берилди⁴².

Президентимизнинг юқоридаги ташаббуси мамлакатимизда мактаб таълимини ривожлантириш лозимлиги ва бунда асосий урғу мактаб таълимини молиялаштиришга қаратилиши муҳим аҳамиятга эгаллигини кўрсатмоқда.

Мактаб таълимини молиялаштириш фаолиятини таҳлил қилишнинг ўзига хос мураккабликлари мавжуд бўлиб, булар, асосан, тизимдаги ўзгаришлар билан боғлиқ. Бунинг асосий жиҳати, мамлакатимизда касб-хунар таълими тизими ривожлантирилиши натижасида 10–11-синфларнинг тугатилиши ва уларни қайтадан тикланиши билан изоҳланади. Шу нуқтаи назардан, тадқиқотимизни қуйидаги уч даврга бўлган ҳолда амалга ошириш мақсадга мувофиқ: деб ўйлаймиз:

Биринчи давр: 2003–2004 ўқув йили 10–11-синфларни тугатиш бошланишига қадар бўлган давр;

Иккинчи давр: 2004–2015 ўқув йиллари 10–11-синфларни тугатилиши;

Учинчи давр: 2017–2018 ўқув йили 10–11-синфларнинг қайтадан тикланишининг бошланиши.

⁴¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Электрон манба: president.uz/uz/lists/view/3324 Мурожаат санаси 15.03.2020 йил.

⁴²Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси Электрон манба: president.uz/uz/lists/view/3324 Мурожаат санаси 15.03.2020 йил.

Фикримизча, даврларни шартли равишда бундай бўлиниши таҳлил жараёнини мураккаблаштира-да, таълим жараёнига барча даврларда бир хилда муҳим ва тегишли бўлган, шунингдек, таъсир қиладиган кўрсаткичларни қамраб олиш орқали илмий хулосалар чиқаришга имкон беради.

2.5-жадвал

Ўзбекистонда мактаб таълимининг ташкил этилиши ва унга таъсир этувчи омиллар таҳлили⁴³

Кўрсаткичлар	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
Аҳоли сони (млн. киши)	31,6	32,1	32,7	33,3	33,9
Ўқувчилар сони* (млн. ўқувчи)	4,7	4,8	5,3	5,9	6,2
Умумтаълим муассасалари сони (ўқув йили бошига, дона)	9 720	9 719	9 718	9 774	10 090
Ўқитувчилар сони (минг нафар ўқитувчи, ўриндошлар билан бирга)	394	400	420	457	501
Ўқувчиларнинг умумий аҳоли сонидаги улуши (фоизда (%))	14,8	15,0	16,1	17,6	18,2
Бир мактабга тўғри келадиган ўқувчилар сони (нафар)	481	496	542	599	611
Бир мактабга тўғри келадиган ўқитувчилар сони (нафар)	41	41	43	47	50
Бир ўқитувчига тўғри келадиган ўқувчилар сони (нафар)	11,9	12,1	12,6	12,8	12,3
Туғилган болалар сони (минг.бола)	734,1	726,2	715,5	768,5	815,0

⁴³Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби. Электрон манба: www.stat.uz, Мурожаат санаси 20.09.2020йил

Хусусан, тадқиқотчи И.В.Глушенко умумий таълимни молиялаштиришда мавжуд муаммоларни Россия Федерацияси ми-солида таҳлил қилар экан, уларни қуйидаги икки гуруҳга бўлади⁴⁴:

1. Умумий таълим муассасаларини молиялаштириш учун давлат бюджетидан ажратиладиган маблағларнинг етишмов-чилиги.

Таълим муассасалари ўртасида маблағлар тақсимотидаги муаммолар. И.Глушенко томонидан тилга олинган муаммолар нафақат Россия Федерациясида, балки мамлакатимизда ҳам мавжуд бўлиши мумкинлиги таҳлиллар олдидан йўналиш беради, назаримизда. Чунки узок йиллар давомида мактаб таълимини молиялаштиришга катта эътибор берилган бўлса-да, лекин маблағларнинг етарлилик ҳолати баҳоланмаганлигини бугунги кунда қўлаб маълумотлар асосламоқда. Шунинг учун ҳам мактаб таълимини молиялаштиришни етарлилик тамойили асосида олиб бориш лозим, назаримизда.

Бунда мамлакатимизда мактаб таълимини ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Фикримизча, таҳлилни мактаб таълимини ташкил этувчи омиллар, яъни аҳоли ва унинг ўсиш кўрсаткичлари, туғилишлар сони, ўқувчилар ва ўқитувчилар сони, мактаблар сони ва уларнинг ўзгаришлари бўйича олиб боришимиз мамлакатимизда бугунги кундаги мактаб таълимини молиялаш-тириш ҳолатини атрофлича баҳолашга имкон беради.

Юқоридаги 2.5-жадвал маълумотлари асосида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Мактаб таълимини тартибга солишда аҳоли сонининг ўзгариши муҳим бўлиб, ушбу ўзгаришлар, асосан, туғилишлар сонига боғлиқ бўлади. Бу эса яқин келажакда мактаб таълимига бўлган талабни тўғри пропорционал равишда ўзгартиради. Яъни туғилишлар сонининг ортиши камида 7 йилдан сўнг мактаб таълимидаги ўқувчилар сонининг аввалги йилларга нисбатан ортишини билдиради. Мазкур жараён мактаб таълими тўлиқ муддатида амал қилади. Шу нуқтаи назардан қаралганда,

⁴⁴ Глушенко И.В. “Финансирование общего образования в России в условиях применения бюджетирования, ориентированного на результат” мавзусидаги иктисодиёт фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. Электрон манба: www.disscat.com мурожаат қилинган сана 18.08.2020 йил.

Ўзбекистонда кейинги йилларда мактаб таълимида ўқувчилар сонини ортишини кутишимиз мумкин. Чунки 2019 йилда аҳоли сони 2015 йилга нисбатан қарийб 7,5 фоизга, туғилишлар сони эса 11 фоизга ортган. 2019 йилда аҳоли умумий сониди ўқувчилар улуши эса 18,2 фоиз⁴⁵ бўлиб, бу ўртача 6,2 миллион ўқувчи демакдир.

Шу билан бирга, юқорида айтиб ўтганимиздек, мактабларда 10–11-синфларнинг тугатилиши ва 2017 йилдан қайта очилиши ҳам ўқувчилар сонига ўзининг таъсирини ўтказмасдан қолмаган. Лекин бу бир марта, яъни илк бора шу ёшдаги болаларни 10-синфга қабул қилиш жараёнида ўтган йилларга нисбатан катта ўзгариш бериши мумкин бўлиб, кейинги йиллар учун базис маълумотга айланади.

Аҳоли сонининг, айниқса, туғилишлар сонининг ортаётганлиги эса келажакда ўқувчилар сонининг ортиши тенденцияси узлуксиз давом этишини кўрсатмоқда. Бизнингча, кейинги йилларда мактаб таълими олдида турган асосий масала ҳам ўқувчилар қамрови бўлиши аниқ.

2. Мактаб таълимини ташкил этишининг яна бир муҳим қисми бу – мактаблар сонидир. 2.5-жадвалда мактаблар сони бўйича ҳам маълумотлар келтирилган бўлиб, улар сони 2015-2019 йилларда берқарор ўзгариб турган ва 2019 йилга келиб, улар сони сезиларли ўсиб, 2018 йилга нисбатан 316 тага ёки 3,2 фоизга ортган. Шундай бўлса-да, ўртача бир мактабга тўғри келадиган ўқувчилар сони ортиб бормоқда. Жумладан, 2018–2019 ўқув йили бошига бир мактабга 599 нафар ўқувчи тўғри келган бўлса, бу 2019–2020 ўқув йили бошига 611 нафарга етган.

Фикримизча, бундай ҳолатни мамлакатда ўқувчилар сони ошиб борса-да, мактаблар қурилмаганлиги натижасида мактабларда “стуллар етишмаслиги”нинг келиб чиқишига олиб келувчи омил сифатида қараш мумкин.

Мактаблар сони, аслида, умумий ўқувчилар сонидан келиб чиқиб ўзгариши керак. Ушбу боғлиқликни эконометрик таҳлил қилиш орқали ҳозирги ҳолатда боғлиқлик даражасини аниқлашимиз мумкин. Эконометрик таҳлилни регрессия усули асосида

⁴⁵ Давлат статистика қўмитаси маълумотлари. Электрон манбаа: Stat.uz Мурожаат санаси 07.04.2020 йил.

Microsoft Excel дастуридан фойдаланиб аниқлаш учун 2009–2019 йиллар оралигидаги маълумотлардан фойдаланилди.

Ушбу маълумотлар мактаблар ва ўқувчилар сонидан иборат бўлиб, бунда асосий эътибор ўқувчилар сонининг мактаблар сонига таъсирини аниқлашдан иборат. Уларнинг корреляция кўрсаткичи 0,66 ни ташкил этгани ижобий боғлиқлик мавжудлигини кўрсатмоқда.

2.6-жадвал

Мактаблар ва ўқувчилар сони тўғрисида маълумот⁴⁶

Йиллар	Мактаблар сони (дона)	Ўқувчилар сони (млн. нафар)
2009 йил	9 791	4,9
2010 йил	9 806	4,7
2011 йил	9 780	4,6
2012 йил	9 779	4,5
2013 йил	9 758	4,5
2014 йил	9 733	4,5
2015 йил	9 720	4,7
2016 йил	9 719	4,8
2017 йил	9 718	5,2
2018 йил	9 774	5,9
2019 йил	10 090	6,2

Шунингдек, 2.6-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, боғлиқликнинг ижобий эканлигини, 2019 йилда мактаблар сонининг кескин ўсганлиги билан изоҳлаш мумкин. 2009–2017 йилларда мактаблар ва ўқувчилар сонидан кескин ўзгаришлар бўлмаган.

Шунингдек, ўқувчилар сонининг мактаблар сонига таъсирини регрессия орқали баҳолаш куйидаги маълумотларни тақдим этмоқда.

⁴⁶Жадвал муаллиф томонидан статистик маълумотлар асосида тайёрланди.

ВЫВОД ИТОГОВ

<i>Регрессионная статистика</i>	
Множественный R	0,668118
R-квадрат	0,446382
Нормированный R-квадрат	0,384868
Стандартная ошибка	82,29132
Наблюдения	11

<i>Дисперсионный анализ</i>					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>
Регрессия	1	49141,24887	49141,24887	7,25668279	0,024641727
Остаток	9	60946,75113	6771,861237		
Итого	10	110088			

	<i>Коэффи</i>	<i>Стандартная</i>	<i>t-</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
	<i>циенты</i>	<i>ошибка</i>	<i>статистика</i>					
Y-пересечение	9180,985	226,6978001	40,4987827	1,6989E-11	8668,158894	9693,811	8668,159	9693,811
Переменная X 1	0,000123	4,55128E-05	2,69382308	0,02464173	1,96463E-05	0,000226	1,96E-05	0,000226

Регрессия натижалари бўйича улар орасидаги боғлиқлик (R-квадрат) 0,44 га тенг ва бу Чеддок шкаласи бўйича боғлиқлик жуда кучли эмаслигини билдиради. Боғлиқликнинг бу даражада эканлиги амалиётда мактаб таълимини ташкил этишда мактаблар сонини белгилаш ўқувчилар сони билан тизимли боғлиқ эмаслигини кўрсатиб турибди, бу эса турли мураккабликларни келтириб чиқаради.

Ушбу ҳолатлар мактабларда уларнинг сонини эмас, ўқиш сменалари ва синфлар контингентини ошириш ҳисобига ўқувчилар камрови таъминланиб келинаётганини кўрсатиб турибди. Ўқувчилар сонининг ортиб бориши ўқув жараёнида ўзига хос муаммоларни келтириб чиқариши мумкинлиги маълум. Бу, аввало, таълим сифатига салбий таъсир кўрсатади ва ўқишни икки сменада ташкил этиш моддий-техника базасининг меъёрига нисбатан тезроқ ёмонлашишига олиб келиши мумкин. Бизнингча, мактаблар сони эмас, уларнинг қувватини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Аммо аксарият мактабларнинг асосий қисми мослаштирилган биноларда эканлиги, ўқишни икки сменада олиб бориш имконияти туфайли улар қувватини аниқ ҳисоблаш юзасидан маълумотлар мавжуд эмас. Умуман олганда, мактаблар сони ўқувчилар сонидан кўра секин ўсмоқда. Натижада эса, келажакда камров ва таълим сифати билан боғлиқ муаммолар келиб чиқиши мумкин.

3. Мактаб таълимини ташкил этишнинг асосий омилларидан бири ўқитувчилардир. 2.5-жадвалда улар бўйича ҳам маълумотлар келтирилган бўлиб, ушбу маълумотлар мактабларнинг асосий вазифаси билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлиб, таълим бериш жараёни ва унинг сифатига бевосита таъсир этади.

2.5-жадвал маълумотлари бўйича, 2015–2019 йилларда мактаб ўқитувчилари умумий сони барқарор ўзгарган бўлиб, бунда ҳам 10–11-синфлар билан боғлиқ ўзгаришларни кўришимиз мумкин. 2017–2019 йилларда уларнинг сони 2016 йилга нисбатан ўсиб бормоқда. Шунинг учун ҳам бир мактабга тўғри келадиган ўқитувчилар сони ҳам ортиб бормоқда. Бу эса ўқитувчилар сонининг мактаблар сонидан кўпроққа ортаётганлигини кўрсатади. Лекин бир ўқитувчига тўғри келадиган ўқувчилар сонини таҳлил қиладиган бўлсак, улар кичик тебранишларга эга бўлмасда, кескин ўзгармаганлиги кўринмоқда. Яъни 2015 йилда бир ўқитувчига тўғри келадиган ўқувчилар ўртача сони 12 нафар бўлган бўлса, бу 2017–2018 йилларда қарийб 13 нафарни, 2019 йилга келиб эса 12 нафарни ташкил этмоқда. Бу каби маълумотлар халқаро даражада ҳам доимо таҳлил қилиб бориладиган кўрсаткич бўлиб, Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг (OECD) 2018 йилдаги маълумотларига кўра⁴⁷ Ўзбекистон мактаб таълими тизими учун 5–9-синфларга тўғри келадиган ораликда ҳар бир ўқитувчига тўғри келадиган ўқувчилар сони ривожланган, деб эътироф этиладиган Италияда – 10 нафар, Японияда – 12,4 нафар, Францияда – 12,6 нафар, Германияда – 13,0 нафарни ташкил қилмоқда. Бир ўқитувчига тўғри келадиган ўқувчилар сони кўрсаткичи таълим сифати билан боғлиқ ва у қанчалик паст бўлса, мазкур индикатор таълим сифатига ижобий таъсир қилиши таджикотларда исботланган. Ушбу кўрсаткич бўйича вазифалар Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”нинг мақсадли кўрсаткичлари қаторига киритилган бўлиб, унда 2025 йилга, келиб бир ўқитувчига тўғри келадиган ўқувчилар сонини 11 нафарга, 2030 йилга келиб эса, 10

⁴⁷Электрон манба: data.oecd.org/teachers/students-per-teaching-staff.htm Мурожаат санаси 26.03.2020 йил.

нафарга тушириш белгиланган. Шу маънода мактаб таълимнинг омиллари таҳлилида ўқитувчилар сони ҳам асосий ўринни эгаллайди ва келажакда таълимнинг сифати уларнинг билим даражасига боғлиқ бўлади.

2.5-жадвалдаги маълумотлар мактаб таълимнинг ташкилий жиҳатлари омиллари бўйича умумий хулосалар чиқаришга ёрдам беради.

Шу билан бирга, бугунги кунда умумий ўрта таълимга қўйилган асосий талаб таълимнинг сифати ҳисобланади. Таълим сифатига таъсир этадиган миллий кўрсаткичлар қаторида ўқитувчилар тоифасини қайд этиш мумкин.

Ўқитувчиларга тоифалар бериш тизими узоқ йиллардан бери амалда бўлган тизим сифатида ўқитувчиларда иш фаолиятига нисбатан мотивацияни кучайтириш мақсадида қўлланилади. Шунингдек, юқорида тилга олинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-5712-сонли Фармони билан тасдиқланган концепциянинг мақсадли кўрсаткичлари таркибида умумтаълим мактабларидаги ўқитувчилар орасида олий маълумотли ўқитувчилар улушини 2019 йилдаги 85 фоиздан 2025 йилда 95 фоизга, 2030 йилда эса 100 фоизга етказиш режалари мавжуд бўлиб, бу мактаб таълими тизимида ўқитувчилар малака тоифалари билан бир қаторда, уларнинг олий маълумоти бўйича ишларни ташкил қилиш кераклиги талаб этмоқда. Бундан ташқари, мавжуд олий маълумотли ўқитувчилар таркибида турли малака тоифасига эга қатлам ҳам мавжуд.

Мактаблар педагог ходимларига малака тоифаларининг берилиши Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 13 майдаги 392-сонли “Мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва мактабдан ташқари давлат таълим муассасалари педагог кадрларини аттестациядан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори асосида амалга оширилади. Ушбу низом асосида малака тоифаларини бериш тартиби 2019 йилдан бошланган. Мазкур ҳужжат қабул қилингунга қадар ҳам педагог ходимлар томонидан малака тоифалари олинган.

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги маълумотларига кўра, 2019–2020 ўқув йилида ўқитувчиларнинг атига 3,2 фоизи олий тоифага эга бўлса, 13,2 фоизи

I тоифага, 30,0 фоизи II тоифага эга. Ўқитувчиларнинг ярмидан кўпроғи ёки қарийб 54 фоизи, умуман, малака тоифасига эга эмас⁴⁸.

2017–2019 йилларда II тоифага эга ўқитувчилар улуши қисқариб олий ва I тоифага эга ўқитувчилар улуши ортган бўлса-да, мутахассислар улуши ҳамон 52 фоиздан кўпни ташкил қилмоқда. Бундан ташқари, 2019–2020 ўқув йилида ўқитувчиларнинг мактаблар бўйича ўртача тақсимотини таҳлил қиладиган бўлсак бир мактабга тўғри келадиган олий тоифали ўқитувчилар сони 1 нафарни, I тоифалилар сони 6 нафарни, II тоифалилар сони 13 нафарни ва мутахассис ўқитувчилар сони 23 нафарни ташкил қилмоқда⁴⁹. Шунингдек, ўқувчилар бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, 2019–2020 ўқув йилида I нафар олий тоифали ўқитувчига 457 нафар, I тоифали ўқитувчига 111 нафар, II тоифали ўқитувчига 49 нафар ўқувчи тўғри келмоқда. Бу ҳолат таълим сифатига ўзининг салбий таъсирини ўтказмасдан қолмайди, албатта.

Шу ўринда мактабларда бир-биридан тубдан фарқ қиладиган фанлардан дарс берилишини эътиборга олсак, 1 мактабда бор-йўғи 1 нафар олий тоифали ўқитувчи ёки 6 нафар I тоифали ўқитувчилар, бўлиши улар дарс бермайдиган бошқа фанларнинг сифати жуда паст бўлишини “таъминлайди” дейиш мумкин.

Шуни инобатга олган ҳолда халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясининг мақсадли кўрсаткичлари каторида умумтаълим мактабларидаги ўқитувчилар орасида олий тоифали ўқитувчиларнинг жами ўқитувчилар орасидаги улушини 2025 йилда 7 фоизга, 2030 йилда 10 фоизга етказиш, I тоифали ўқитувчилар улушини мос равишда 20 ва 25 фоизга, II тоифали ўқитувчилар улушини 40 ва 50 фоизга етказиш белгиланган.

Юқоридаги маълумотлар таҳлилидан кўришимиз мумкинки, бугунги кунда мактаб таълимини ривожлантириш бўйича ечилиши лозим бўлган айрим муаммолар мавжуд. Ушбу мураккабликлар негизда молиялаштириш тизимининг аҳамияти алоҳида эътиборга молик.

⁴⁸ Халқ таълими вазирлиги расмий сайтидан олинган маълумотлар асосида муаллиф хисоб-китоби. Электрон манба: www.uzedu.uz/uz/statistika Мурожаат санаси 25.03.2020 йил.

⁴⁹ Ўша асар.

2.7-жидвал
Мамлакатимиздаги мактаб таълимини молиялаштириш тенденцияси тўғрисида маълумот⁵⁰
(трлн.сўм)

Кўрсаткичлар	2016 йил		2017 йил		2018 йил		2019 йил		2020 йил (режа)	
	Мияқ- дори	улуши (%)	Мияқ- дори	улуши (%)	Мияқдори	улуши (%)	Мияқ- дори	улуши (%)	Мияқдори	улуши (%)
Давлат бюджети жами харажатлари	40,9	100,0	49,3	100,0	79,7	100,0	118,0	100,0	131,1 _i	100,0
Ижтимоий соҳа харажатлари	24,1	58,9	27,2	55,2	42,7	53,5	63,5	53,8	65,0	49,6
Таълимга харажат- лар	13,8	33,8	16,0	32,4	20,6	25,9	33,5	28,4	29,9	22,8
Халқ таълими харажатлари	8,1	19,9	10,4	21,0	13,8	17,3	18,9	16,0	20,9	15,9

⁵⁰Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги маълумотлари. Электрон манба uzedu.uz. Мурожаат санаси 2019 йил 20 апрел.

2.7-жадвал маълумотлари ўз ичига давлат бюджети харажатлари, ижтимоий соҳа харажатлари, таълимга харажатлар ва халқ таълими харажатларини қамраб олган бўлиб, ушбу харажатлар ўзаро бир-бирининг таркибига киради.

Жумладан, халқ таълими харажатлари таълим харажатлари таркибида бўлса, таълим харажатлари эса ижтимоий соҳа харажатлари таркибидан ўрин олган.

2.7-жадвал маълумотларини таҳлил қилиш орқали қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Халқ таълимига харажатлари миқдори 2016–2020 йилларда ортган. Жумладан, 2019 йилда халқ таълимида амалга оширилган харажатлар миқдори 2016 йилга нисбатан қарийб 2,5 баробарга кўпроқ. 2020 йилда халқ таълимига режалаштирилган маблағлар миқдори янги тарихимизда ўзининг юқори чўққисига етган бўлиб, қарийб 21 трлн.сўмни ташкил этмоқда;

2. 2016–2017 йилларда халқ таълимига харажатларнинг жами давлат бюджети харажатларидаги улуши сезиларли ортиб, 21 фоизгача (2017 йилда) етган бўлса-да, 2018–2019 йилларда ушбу кўрсаткич тушиб бормоқда. 2020 йилда режалаштирилган халқ таълимига харажатларнинг жами давлат бюджети харажатларидаги улуши ҳам камайиш тенденциясига эга бўлиб, ушбу ҳолат ижтимоий соҳа ва таълимга харажатларида ҳам кузатилган.

Бизнингча, харажатлардаги миқдорий ўзгаришларни мактаблар, ўқитувчилар ва ўқувчилар сонига нисбатини таҳлил қилиш орқали улардаги ўзгаришларни янада яққол кўриш имкони яратилади.

Шу маънода 2016 йилда давлат бюджетидан халқ таълими харажатларига ажратилган маблағнинг бир мактабга тўғри келадиган ўртача миқдори қарийб 840,0 млн. сўмни, бир ўқитувчига тўғри келадиган ўртача миқдори 20,6 млн.сўмни ва бир ўқувчига тўғри келадиган ўртача миқдори 1,7 млн. сўмни ташкил этган. 2019 йилга келиб эса, бу кўрсаткичлар мос равишда 2,1 млрд. сўмга, 41,4 млн. сўмга, 3,4 млн. сўмга етиб, қарийб икки баробарга ўсганини кўришимиз мумкин. 2020 йилнинг режа кўрсаткичлари ҳам ўсиш тенденциясига эга.

Шунингдек, мактаб таълимини молиялаштириш таҳлилида нафақат харажатлар умумий миқдори, балки уларнинг таркиби ҳам муҳим ўрин эгаллайди.

2.8-жадвалдан кўришимиз мумкинки, халқ таълими харажатларининг қарийб 85–90 фоизи биринчи ва иккинчи гуруҳ харажатлари, яъни иш ҳақи ва ягона ижтимоий тўлов харажатлари экан. Шундай бўлса-да, ўқитувчилар маошининг нисбатан паст бўлганлиги ўтган йиллар давомида халқ таълимида жиддий ислохотлар қилинишига имкон бермаганини, яъни ривожлантириш хусусан, илмий-услубий ва моддий-техникавий таъминотини яхшилашга ҳаракатлар учун етарли маблағ ажратилмаганлигини яққол кўрсатмоқда.

2.8-жадвал

Халқ таълимининг бюджет харажатлари таркиби таҳлили⁵¹

(млрд.сўм)

Харажат йўналишлари	2016 йил		2017 йил		2018 йил		2019 йил		2020 йил (режа)	
	миқдори	улуши (%)	миқдори	улуши (%)	миқдори	улуши (%)	миқдори	улуши (%)	миқдори	улуши (%)
Жами харажатлар	8 141,1	100	10 351,7	100	13 776,3	100	18 915,9	100	20 885,2	100
Иш ҳақи ва ягона ижтимоий тўлов харажатлари	7 635,6	93,8	8 721,8	84,3	11 668,8	84,7	16 685,7	88,2	19 373,7	92,8
Жами қурилиш-таъмирлаш ишлари харажатлари, шундан:	399,7	4,9	517,8	5,0	649,4	4,7	1 799,7	9,5	1 512,0	7,2
Янги қурилиш	65,6	0,8	46,0	0,4	112,1	0,8	411,7	2,2	358,9	1,7
Реконструкция	241,4	3,0	324,7	3,1	358,6	2,6	755,3	4,0	769,1	3,7
Мукимал таъмирлаш	92,7	1,1	147,1	1,4	178,7	1,3	632,7	3,3	384,0	1,8

⁵¹Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги маълумотлари. Электрон манба uzedu.uz. Мурожаат санаси 2019 йил 20 апрел.

Бу эса, ўз навбатида, мактаблар моддий-техник таъминотини замонавийлаштиришга бўлган заруратни кўрсатиб берди. Бу ҳолат, айниқса, ўқувчилар сонининг доимий ўсиши фонида юз бераётганлиги масаланинг долзарблигини яна бир бор кўрсатиб беради.

Халқ таълимига ажратилаётган маблағлар миқдори ортиб бораётган бўлса-да, биргина халқ таълимини моддий-техника базасини яхшилаш бўйича янада кўп маблағ йўналтирилиши мақсадга мувофиқ. Бу борада, Президентимиз томонидан алоҳида қайд этилди.

Жумладан, Президентимиз томонидан 2020 йил 2 март куни халқ таълими тизимидаги устувор вазибалар муҳокамасига бағишланган йиғилишда, ҳозирги кунда 2 минг 835 та мактаб таъмирталаб, 5 минг 861 тасида ўқувчилар сони сиғимиغا нисбатан кўплиги сабабли дарслар 2 сменада ўтиллаётганлиги, мактаблардаги 683 та физика, 897 та кимё, 901 та биология хонасида ўқув лабораториялари йўқлиги, 7 минг 807 та физика, 7 минг 776 та кимё ва 7 минг 770 та биология хонасининг жиҳозлари эскирганлиги, 62 мингта синф хонаси замонавий ва янги ўқув жиҳозлари билан таъминланмаганлиги, 7 мингта компьютер етишмаслиги таъкидланди.

Бу йўналишдаги харажатларни 2.4-жадвал маълумотларидан кўрадиган бўлсак, 2017–2019 йилларда халқ таълими тизимида курилиш-таъмирлаш ишлари харажатлари кескин ортиб бормоқда. Хусусан, 2019 йилда ажратилган маблағлар 2016 йилга нисбатан қарийб 4,5 баробарга ўсган.

Курилиш-таъмирлаш ишлари харажатлари таркибига назар соладиган бўлсак асосий ўринни реконструкция эгаллагинини кўриш мумкин. Жумладан, унинг жами халқ таълими харажатларидоги улуши қарийб 3-4 фоиз атрофида сақланиб турибди. Миқдор жиҳатидан кўрадиган бўлсак, катта ўсишга эришилган бўлиб, 2016 йилга нисбатан 2019 йилдаги харажатлар ҳамда 2020 йилнинг режа кўрсаткичлари миқдори 3 баробарга ўсган.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 26 ноябрдаги ПҚ-4537-сонли “Замонавий мактаб”ларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори билан тасдиқланган “2020 – 2022 йилларда умумий ўрта таълим

муассасаларини «Замонавий мактаб» талаблари асосида янгидан куриш, реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлашнинг асосий параметрларига асосан, куввати 365616 ўрин бўлган жами 796 та мактабда 4,0 трлн. сўмлик ишлар бажарилиши белгиланган. Шулардан, 3 трлн. сўми курилиш-таъмирлаш ишлари бўлиб, улардан 1,5 трлн. сўми реконструкция, 1,2 трлн. сўми мукаммал таъмирлаш ва қолган 300 млрд. сўми янги курилишга сарфланиши келтирилганлиги ҳам мактаблар бино иншоотларини янгилашнинг нақадар зарур эканлигини кўрсатиб турибди. Шу билан бирга, бу даврда таъмирталаб мактаблар сонининг ортиб бориши маблағлар сарфини ҳам оширишга олиб келиши, табиий.

Халқ таълими харажатлари таркибидаги курилиш таъмирлаш харажатлари катта маблағларни талаб қилиши билан уларни давлат бюджетидан бирданига амалга ошириш имкони чекланганлиги сабабли бу борада молиялаштиришнинг янги механизмларини қўллаш зарурияти юзага келади.

Фикримизча, бунда асосий эътиборни хусусий сектор маблағларини жалб этишга қаратиш мақсадга мувофиқ. Масалан, мактабларда спорт мажмуаси (зали)нинг мавжуд эмаслиги уларда ўтиладиган жисмоний тарбия дарсларининг сифатига салбий таъсир қилмай қолмайди, албатта. Шу маънода спорт мажмуаларини ташкил қилиш кейинги йилларда ҳам муҳим масала бўлиб қолади. Бу ўринда спорт мажмуалари ташкил этилишини давлат-хусусий шерикчилик асосида ташкил этиш катта самара бериши мумкин. Чунки спорт мажмуаларининг хусусий сектор томонидан курилиши бюджетда катта миқдордаги маблағларнинг тежаб қолиниши билан биргаликда мактабларда ўқувчиларни соғломлаштиришни таъминлаш билан бирга ўтиладиган дарслар сифатини ҳам оширади.

Бу борада Д.Бочков ўзининг тадқиқотларида умумий таълимни молиялаштиришнинг замонавий механизм сифатида хўжалик юритувчи субъектларни жалб этиш орқали мактабларда қўшимча пулли хизматлар кўрсатишни йўлга қўйиш лозимлигини илгари сурган. Шунингдек, унинг таклифи қўшимча маблағлар ишлаб топилишига имкон яратиши билан бир қаторда, таълимни

молиялаштиришга бозор механизмларининг жорий этилиши таъминлашини таъкидлайди⁵².

2.8-жадвал маълумотларини таҳлил қилиш мактабларнинг моддий-техника базасини яхшилаш бўйича амалга оширилиши лозим бўлган ишлар талайгина эканлигини кўрсатмоқда. Шу билан бирга, ушбу муаммоларнинг ҳал этилиши маблағ талаб қилади ва бу мактаб таълимини молиялаштириш тизимини янада такомиллаштириш заруриятини келтириб чиқармоқда.

Умуман олганда, ушбу режа орқали амалга оширилган таҳлилларимиз асосида қуйидаги умумий хулосалар шакллантирилди:

1. Аҳоли сони ва туғилишлар ортиши туфайли ўқувчилар сони ортиб бормоқда, натижада, мактаблар сонини ошириш заруриятини юзага келмоқда.

2. Умумтаълим мактаблари сони ўқувчилар сони билан кучсиз боғланганлиги ўқувчилар сони ортиши фониди мактабларнинг 2 сменада ўқишни ташкил этиши ва синф комплектидаги ўқувчилар сонининг ортишига олиб келмоқда.

3. Ўқитувчиларнинг юқори малака тоифа кўрсаткичлари пастлигича қолмоқда. Бу эса таълим сифатига ҳам ўз салбий таъсирини кўрсатмоқда.

4. Мактаблар моддий-техника базасининг бугунги ҳолатини яхшилаш муҳим ҳисобланади. Мактабларда моддий техника базасининг яхши эмаслиги ва етарли жиҳозланмаганлиги оқибатида, мактаблар, асосан, назарий билимлар бериш билан чекланган ва уларда таълимни замонавий шаклда ташкил этишда айрим муаммолар мавжуд. Ўқувчилар томонидан халқаро олимпиадаларда яхши ўринлар олиниши билан бирга, ютуқлар сонини янада ошириш муҳим ҳисобланади.

Умуман олганда, мактаблар таълим жараёнининг бошланиши ва унда болаларнинг қарийб 11 йил вақти сарфланади. Бу вақтда уларга бериладиган билимлар жуда муҳим бўлиб, уларнинг

⁵² Бочков Д.В “Совершенствование механизма финансирования общеобразовательных учреждений” мавзусидаги иқтисодий фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертацияси автореферати. Электрон манба: www.dissercat.com мурожаат қилинган сана 29.08.2020 йил.

келажакда жамият учун қандай натижалар келтиришини белгилайди. Агар мактабларда улар билим олишлари учун етарли шароитлар яратилмаган бўлса, нафақат уларнинг қимматли вақтлари бекорга сарфланади, балки кейинчалик улар бу билимларни таълимнинг кейинги босқичларида олишларига тўғри келади ва бу олий таълим ҳам амалда ўзи учун ажратилган вақтда мактабларнинг камчиликларини тўлдириш билан банд бўлиши оқибатида, етарли даражада рақобатбардош мутахассислар етиштириб чиқара олмаслигини англатади.

2.3 Мактаб таълимни молиялаштиришнинг ҳудудий тенденциялари таҳлили

Умумтаълим мактабларини молиялаштириш тартиби ва механизмларида катта ўзгаришлар юз бераётган бугунги кунларда уни таҳлил қилиш тадқиқотимизда катта аҳамият касб этади.

Умумтаълим мактабларига давлат бюджети маблағларини ажратиш мураккаб жараён бўлиб, кўплаб босқичлардан иборат. Чунки таълим тизими таркиби кўплаб институционал бирликлар (мактаблар) турларидан ташкил топган бўлиб, улар таркибида энг катта улушни умумий ўрта таълим мактаблари ташкил этади. Шунинг учун таҳлилимизни айнан шу мактаблар бўйича олиб борамиз. Бунда асосий эътибор умумий ўрта таълим мактабларини молиялаштириш тартибларига қаратилади.

Умумий ўрта таълим мактабларини молиялаштириш ва таълим сифати бўйича хорижлик олимлар томонидан амалга оширилган тадқиқотларга мурожаат қиладиган бўлсак, Е. Савицкая ва Д.Чертыковцева⁵³ томонидан мактаб таълими сифати ва молиялаштиришнинг ўзаро боғлиқлигини эконометрик усуллардан фойдаланган ҳолда таҳлил қилинган. Таҳлил натижаларига кўра, мактаб таълими сифатини баҳолаш бўйича ўтказилган PISA (Programme for International Student Assessment – Ўқувчиларни халқаро баҳолаш дастури) ва TIMSS (Trends in Mathematics and Science Study – Мактаб таълимидаги математика

⁵³ Савицкая Е., Чертыковцева Д. “Финансирование и качество школьного образования: эконометрический подход”. Интернет манбаа: hse.ru “Вопросы экономика” 2013 г. Мурожаат қилинган сана 2020 йил 18 декабр.

ва аниқ фанлар сифати халқаро мониторинги) тадқиқотлари натижалари мактабларни молиялаштиришга кучли боғлиқ бўлмаса-да, ўқитувчилар иш тажрибаси (стажи) билан боғлаш лозимлиги бўйича таклиф берилган.

Бу каби тадқиқотлар натижалари молиялаштириш механизмлари ва йўналишлари мактаб таълимининг сифатига таъсир кўрсатишини таъкидлади.

2.9-жадвал

Тошкент вилояти маҳаллий бюджетида умумий ўрта таълимга харажатлар миқдори ва улушининг ўзгариши бўйича маълумотлар⁵⁴

(млрд.сўмда)

Кўрсаткичлар	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил
Жами харажатлар	1722,1	1817,5	3023,2	4225,8	2582,9
Умумий ўрта таълимга харажатлар	580,3	671,8	887,8	1396,0	170,9
Умумий ўрта таълим харажатларининг жами харажатдаги улуши (фоиз(%))	33,7	37,0	29,4	33,0	6,6

Юқоридаги режаларда мактаб таълимини молиялаштиришнинг умумий жиҳатлари ёритилган бўлса, ушбу режада мамлакатимизда мактаб таълимини молиялаштиришнинг микро даражасини таҳлил қиламиз. Жумладан, эътиборни Тошкент вилояти маҳаллий бюджетидан умумий ўрта таълимга қилинган харажатлар миқдорига қаратамиз.

2.9-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, Тошкент вилояти маҳаллий бюджетида умумий ўрта таълим харажатлари 2016–2019 йилларда умумий харажатларнинг қарийб 30–37 фоизи оралиғида бўлган. Лекин, 2019 йил 9 декабрда қабул қилинган

⁵⁴ Молия вазирлиги маълумотлари.

“2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида”ги Қонунининг 21-моддасига асосан, 2020 йилдан бошлаб, умумтаълим мактабларининг биринчи ва иккинчи гуруҳ харажатлари республика бюджетидан молиялаштиришга ўтказилиши сабабли Тошкент вилоятида умумий ўрта таълим харажатлари миқдори ва улуши кескин камайган ҳамда жами харажатларга нисбатан 6,6 фоизни ташкил қилмоқда.

2.9-жадвал маълумотларидан яна шуни кўриш мумкинки, маҳаллий бюджетларда умумий ўрта таълим харажатларининг камайиши улар умумий харажатларининг ҳам камайишига олиб келган. Жумладан, Тошкент вилоятининг маҳаллий бюджети 2019 йилда 4,2 трлн. сўмни ташкил этган бўлса, 2020 йилга келиб, бу 1,6 трлн. сўмга камайиб, 2,6 трлн. сўмни ташкил қилган. Ўрта таълим харажатлари эса 2019 йилда 1,4 трлн. сўмни ташкил этган бўлса, 2020 йилга келиб, фақатгина 4-гуруҳ харажатлари учун ажратилган ва харажат қилинган.

Бундан ташқари, 2.9-жадвал маълумотларидан қуйидагича хулосаларни чиқариш мумкин:

1. 2020 йилга қадар умумий ўрта таълим харажатлари, асосан, маҳаллий бюджетлардан молиялаштирилган бўлса, 2020 йилга келиб, харажатларнинг асосий қисми республика бюджетига ўтказилган. 2020 йилдан бошлаб, харажатларнинг тўғридан-тўғри республика бюджетидан молиялаштириш амалиёти мактаб таълимини узлуксиз ва ўз вақтида молиялаштиришни таъминлашда катта аҳамиятга эга бўлган.

2. Мактаблар биринчи ва иккинчи гуруҳ харажатларини республика бюджетидан молиялаштирилиши улар бошқарувининг маҳаллий бошқарувдан мустақиллигини оширишга хизмат қилган.

3. Умумий ўрта таълимга харажатларни молиялаштиришдаги ўзгариш республика ва маҳаллий бюджетлар бўйича давлат бюджети маблағлари тақсимотига ўз таъсирини ўтказган ва маҳаллий бюджетлар улуши қисқарган.

4. Умумий ўрта таълим муассасалари 4-гуруҳ харажатларини молиялаштиришнинг маҳаллий бюджетларда қолдирилишини умумий ўрта таълимни ташкил этишдаги маҳаллий ҳокимликлар мажбуриятларини аниқ белгиланиши сифатида баҳолаш мумкин.

2.10-жадвал

Тошкент вилояти Қибрай туманида жойлашган умумий ўрта таълим мактабларининг давлат бюджетидан режалаштирилган харажатлари тўғрисида маълумот⁵⁵.

(млрд.сўмда)

Харажатлар турлари	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил
Жами харажатлар	29,79	32,79	40,35	60,81	71,91
1-гуруҳ харажатлари	23,07	25,07	30,53	46,89	55,23
2-гуруҳ харажатлари	5,71	6,22	7,57	11,62	13,7
4-гуруҳ харажатлари	1,01	1,51	2,25	2,29	2,97

Тошкент вилояти бўйича ўтказган таҳлилларимиздан кўри-
ниб турибдики, умумий ўрта таълимга харажатлар бюджет так-
симотига ҳам ўзининг таъсирини ўтказмасдан қолмас экан.
Шунинг учун мактаб таълимини молиялаштиришда амалга
оширилган ўзгартиришлар бевосита ҳар бир ҳудуд иқтисодиётига
ўзининг таъсирини ўтказиши дейиш мумкин. Шу ўринда мактаб
таълимини молиялаштиришни туман мисолида ёритилишини
мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

2.10-жадвалда Тошкент вилояти Қибрай туманида жойлашган
умумий ўрта таълим мактаблари учун режалаштирилган давлат
бюджети харажатлари тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Қибрай туманининг танлаб олинганлиги сабаби ушбу туман
Тошкент шаҳрига яқин бўлиб, кўпгина ислохотларнинг экспе-
риментлари шу туманда ўтказилиш амалиёти мавжудлигидир.

2.10-жадвал маълумотларига назар ташлайдиган бўлсак,
туманда жойлашган умумий ўрта таълим мактаблари учун
режалаштирилган давлат бюджети харажатлари мунтазам ўсиб
бориш динамикасига эга, 2020 йил учун режалаштирилган
маблағлар 2016 йилга нисбатан қарийб 2,5 баробарга ўсган.

⁵⁵ Молия вазирлиги маълумотлари.

Харажатларнинг таркиби бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, асосий харажатлар умумий халқ таълими харажатларида бўлгани каби биринчи ва иккинчи гуруҳ харажатларига тўғри келмоқда. Шундай бўлса-да, 4-гуруҳ харажатлари ҳам кескин ўсиш тенденциясига эга бўлиб, 2020 йилда 2,9 млрд. сўмни ташкил этиб, 2016 йилга нисбатан қарийб 3 баробарга ўсган. Бу эса охириги йилларда мактаб таълимини молиялаштиришда ташкилий харажатларга ҳам эътибор кучайганлигини кўрсатади. Шундай бўлса-да, мактаб таълимини молиялаштириш харажатларининг асосий қисмини иш ҳақи харажатлариташкил этмоқда. Бу, айниқса, 2017–2020 йилларда халқ таълимига берилаётган катта эътибор натижаси сифатида ўқитувчиларнинг ойлик маошларини ошириш жараёнида янада катта улушларга эга бўлди.

Бу эса, ўз навбатида, умумий ўрта таълим муассасаларида иш ҳақи харажатларининг қандай тартибда режалаштирилишини ўрганиш заруриятини келтириб чиқаради. Чунки режалаштириш, яъни давлат бюджетидан маблағларнинг ажратилиши белгиланган тартибларга боғлиқ равишда амалга оширилади.

Бугунги кунда мактаб таълимида ишловчи ходимларнинг иш ҳақлари икки турга бўлинган ҳолда режалаштирилади:

1. Бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдამчи ходимлар.
2. Умумий ўрта таълим мактабларининг педагог ходимлари.

Умумий ўрта таълим мактабларида ишловчи ходимларнинг иш ҳақини режалаштириш амалиётига қуйида алоҳида тўхталиб ўтамиз:

1. Ҳозирда мактабларнинг бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдამчи ходимлари ойлик иш ҳақларини режалаштириш уларнинг штатлари ва базавий тариф ставкаларини белгилаш асосида амалга оширилади.

2.11-жадвал

**Умумий ўрта таълим мактабларида айрим бошқарув, техник,
хизмат кўрсатувчи ходимлар штатлари ажратилиши
тўғрисида маълумот⁵⁶**

№	Лавозим номи	Синф комплектлар сонига кўра белгиланадиган штат бирликлари					
		6 тагача синф	7-10 та синф	11-16 та синф	17-22 та синф	23-29 та синф	30та ва ундан ортиқ синф
1	Директор	1	1	1	1	1	1
2	Директорнинг маънавий-маърифий ишлари бўйича ўринбосари	-	0,5	1	1	1,5	1,5
3	Директорнинг ўқув ишлари бўйича ўринбосари	-	0,5	1	1	1,5	1,5
4	Директорнинг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари	-	-	-	1	1	1
5	Хўжалик мудир	0,5	0,5	1	-	-	-
6	Кадрлар бўйича менежер	0,5	1	1	1	1	1

Бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлар штатларини белгилаш Халқ таълими вазирлигининг 2019 йил 26 декабрдаги 406-сонли буйруғи асосида амалга оширилади. Бу буйруқ Молия вазирлиги ҳамда Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги билан келишилган бўлиб, унга кўра, умумий ўрта таълим мактаблари бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлар штатлари синф-комплектлари сонига кўра белгиланади (2.11-жадвал).

⁵⁶ Ўзбектон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 2019 йил 28 декабрдаги 406-сонли буйруғи маълумотлари. Ушбу буйруқ Молия вазирлиги ҳамда Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги билан келишилган.

2.11-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, мактаб директори штати синф-комплектни сонидан қатъи назар мавжуд бўлиб, синф-комплектлари сони 30 та ва ундан ортиқ бўлганда ҳам ўзгармайди ва бир штат бирлигидан иборат бўлади. Лекин директорнинг маънавий-маърифий ишлари бўйича, ўқув ишлари бўйича ва хўжалик ишлари бўйича ўринбосарлари штатлари синф-комплектлари сонига боғлиқ равишда киритилади ва уларнинг штатлари сони синф-комплектлари ўсишига мувофиқ равишда ортиб боради. Фикримизча, бу, ўз навбатида, директорнинг мактаб бошқаруви билан боғлиқ юкламаларини камайтиришга хизмат қилади.

Бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлар базавий тариф ставкаларини белгилаш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 21 декабрдаги 275-сонли “Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг такомиллаштирилган тизимини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори билан тасдиқланган “Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш тўғрисида низом” асосида, ўқувчилар контингентига қараб, муассасалар гуруҳидан келиб чиқиб белгиланади. Жумладан, низомга асосан, умумтаълим мактаблари 4-гуруҳга бўлинган бўлиб, I-гуруҳга қирувчи мактабларда ўқувчилар контингенти 1600 та ва ундан ортиқ бўлиши белгиланган бўлса, II-гуруҳга қирувчи мактабларда ўқувчилар контингенти 881–1600 та оралиғида бўлиши, III-гуруҳга қирувчи мактабларда ўқувчилар контингенти 401–880 та оралиғида бўлиши ва IV-гуруҳга қирувчи мактабларда ўқувчилар контингенти 400 нафаргача бўлиши белгилаб кўйилган.

Бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлар базавий тариф ставкалари умумтаълим мактабларининг ушбу гуруҳларга мансублиги асосида белгиланади.

Бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлар базавий тариф ставкаларини белгилашдаги бундай ёндашув уларга ҳақ тўлашда синфлар ва ўқувчилар сони омилларини қамраб олиш имконини беради. Бу эса, ўз навбатида, ойлик иш ҳақларини белгилашда адолат тамойил бўлишини таъминлайди, дейиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасида мактаб таълими билан қамраб олинган синфлар сонининг ўзгариши динамикаси⁵⁷

№	Худудлар номи	Синфлар сони		
		2019 йил 1 январь ҳолатига	2020 йил 1 январь ҳолатига	2020 йил 1 сентябрь ҳолатига
1	Қорақалпоғистон Республикаси	14 518	15 235	15 658
2	Андижон вилояти	19 104	19 852	20 405
3	Бухоро вилояти	11 154	11 608	11 875
4	Жиззах вилояти	10 906	11 410	11 737
5	Қашқадарё вилояти	24 578	25 620	26 302
6	Навобй вилояти	7 291	7 499	7 644
7	Наманган вилояти	17 064	17 940	18 413
8	Самарқанд вилояти	26 908	28 579	29 593
9	Сурхондарё вилояти	20 630	21 683	22 470
10	Сирдарё вилояти	6 321	6 667	6 869
11	Тошкент вилояти	19 636	20 804	21 435
12	Фарғона вилояти	22 698	23 891	24 633
13	Хоразм вилояти	12 368	12 722	12 940
14	Тошкент шаҳар	12 632	13 628	14 279
Жами:		225 808	237 136	244 254

Сабаби, синф комплеклари таркибидаги ўқувчилар сони Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигидан 2020 йил 30 июнда 3271-сон билан рўйхатдан ўтказилган “Умумтаълим муассасаларида синфларни комплектлаш ҳамда тарификация рўйхатларини шакллантириш тартиби тўғрисида низом”нинг 3-бандида шаҳар ҳудуди ва туман марказларида 25 – 35 нафаргача, қишлоқ ҳудудларида 20 – 35 нафаргача белгиланган бўлса-да, олис

⁵⁷ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги маълумотлари.

(тоғли, чўлли) ҳудудларда жойлашган умумтаълим муассасалари бундан мустасно эканлиги киритилган.

Бу эса ҳудудлар бўйича синфлар ва улардаги ўқувчилар сони турлича бўлишини англатади. Бунда штатларнинг синфлар сонидан келиб чиқиб белгиланиши улардаги ўқувчилар сонидagi фарқларни ҳисобга олиш имконини бермаслиги кўриниб турибди. Шунинг учун ҳам ушбу факторни ҳисобга олиш мақсадида базавий тариф ставкасини белгилашда ўқувчилар сони критерияси киритилган.

2.11-жадвал орқали мактабларда бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлари штатларини белгилаш синфлар сонига боғлиқ эканлигини аниқладик. Бизнингча, бу мактаб таълимида синфлар сонини таҳлил қилиш заруриятини келтириб чиқаради.

2.12-жадвал маълумотлари асосида мамлакатимизда 2019–2020 йилларда синф комплектидаги доимий ўсишни кўришимиз мумкин. Жумладан, 2020 йилнинг 1 сентябрига келиб, 2019 йилнинг 1 январига нисбатан 18446 та синф комплекти ортган.

Синф-комплектларидаги ўсиш, ўз навбатида, умумтаълим мактабларида бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлар штатини оширишни тақозо этади. Бу орқали мактаб таълимини молиялаштиришда муҳим хулосага келиш мумкинки, у ҳам бўлса, мактабларда келажакда бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлар иш ҳақлари билан боғлиқ харажатлар ҳам ортиб боради. Шу билан бирга, бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимлар иш ҳақлари миқдори етарли билим ва малакага эга бўлган бошқарув, техник, хизмат кўрсатувчи ва ўқув-ёрдамчи ходимларни жалб этиш имконини бериши лозим.

2. Умумий ўрта таълим мактабларининг педагог ходимлари иш ҳақларини режалаштиришда кўплаб кўрсаткичлардан фойдаланилади. Жумладан, ўқитувчиларнинг иш ҳақи таркиби базавий тариф ставкаси ва устамалар ҳамда қўшимча ҳақлардан иборат.

Базавий тариф ставкаси умумий ўрта таълим мактаби педагог ходимлари учун бир ставка миқдоридаги иш юкласидан келиб

чиқади ва у 1–4-синфларда ҳафтасига 18 соат, 5–11-синфларда ҳафтасига 20 соат этиб белгиланган.

Умумий ўрта таълим мактабини педагог ходимларининг иш юкламаларини ҳисоблаб чиқариш Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигидан 2018 йил 20 августда 3058-сон билан рўйхатдан ўтказилган “Умумий ўрта таълим муассасаларининг педагогик мутахассисликлари бўйича намунавий йиллик иш режасини шакллантириш тартиби тўғрисидаги йўриқнома”га асосан амалга оширилади. Унга кўра, умумий ўрта таълим мактаби педагог ходимининг йиллик иш юкламаси қуйидагича ҳисобланади:

– 1–4-синфлар учун белгиланган бир ставка миқдоридаги иш юкламаси ҳафталик ҳажмини 1 коэффицентга кўпайтириш орқали, яъни:

$$18 \cdot 1 = 18 + 18 = 36 \cdot 4,3 (\text{ҳафта}) = 154,8 \cdot 43 (\text{ҳафта}) = 1548 \text{ соат};$$

– 5–11-синфлар учун белгиланган бир ставка миқдоридаги иш юкламаси ҳафталик ҳажмини 0,8 коэффицентга кўпайтириш орқали, яъни:

$$20 \cdot 0,8 = 16 + 20 = 36 \cdot 4,3 (\text{ҳафта}) = 154,8 \cdot 43 (\text{ҳафта}) = 1548 \text{ соат}.$$

Умумий ўрта таълим муассасаси педагог ходимининг йиллик иш юкламаси (бир ставка ҳисобида) бир ҳафтада 36 соат, бир ойда 154,8 соат, бир йилда 1548 соат миқдорида қуйидаги қисмлардан иборат ҳолда амалга оширилади.

Ўқув-тарбия жараёни учун ажратиладиган соатлар миқдори қуйидагича аниқланади:

1–4-синфлар учун белгиланган бир ставка миқдоридаги иш юкламаси ҳафталик ҳажмини бир йил мобайнида дарс машғулотлари олиб бориладиган ҳафталар сонига кўпайтириш орқали, яъни $18 \cdot 34 = 612$ соат;

5–11-синфлар учун белгиланган бир ставка миқдоридаги иш юкламаси ҳафталик ҳажмини бир йил мобайнида дарс машғулотлари олиб бориладиган ҳафталар сонига кўпайтириш орқали, яъни $20 \cdot 34 = 680$ соат.

Шунингдек, ушбу базавий таъриф ставкалари ўқитувчиларнинг маълумоти ва малака тоифаларига кўра табақалаштирилган бўлиб, қуйидаги таркибда қўлланилади:

➤ ўрта махсус;

- олий маълумотли;
- 2-тоифа;
- 1-тоифа ва
- олий тоифа.

Шу ўринда, умумий ўрта таълим мактаблари ходимларининг базавий тариф ставкалари бўйича 1 ставка учун ажратиладиган маблағлар миқдоридagi ўзгаришларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ.

2.13-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, умумий ўрта таълим мактаблари айрим маъмурий бошқарув ва педагог ходимлари ойлик иш ҳақлари миқдори доимий ўсиб бориш тенденциясига эга. Ойлик иш ҳақларидаги ўсиш, айниқса, 2018 йилдан бошлаб жадал суръатлар билан давом этмоқда. Бунга асосий сабаб сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сон қарорига кўра, умумий ўрта таълим мактаблари ходимларининг базавий тариф ставкалари қуйидаги тартибда ва муддатларда оширилганлигини келтиришимиз мумкин:

- а) 2018 йил 1 сентябрдан:
 - бошланғич синф ўқитувчилари учун 1,1 бараварга;
 - юқори синф ўқитувчилари учун ўртача 1,24 бараваргача;
 - директор, унинг ўринбосарлари ва ахборот-ресурс маркази (кутубхона) мудирлари ва кутубхоначилари учун 1,1 бараварга;

2.13-жадвал

**Умумий ўрта таълим мактаблари айрим маъмурий бошқарув
ва педагог ходимлари ойлик иш ҳақларининг ўзгариши
тўғрисида маълумот⁵⁸**

(минг.сўмда)

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил
Умумтаълим мактаби директори	I гуруҳ	1422,2	1 635,5	1 880,8	2 678,6	3152,7
	II гуруҳ	1 344,4	1 546,1	1 778,0	2 532,2	2980,4
	III гуруҳ	1 267,9	1 458,0	1 676,8	2 388,0	2810,7
	IV гуруҳ	1 187,4	1 365,5	1 570,3	2 236,4	2632,3
Мактаб директорининг ўқув ишлари, маънавий- маърифий ишлар бўйича ўринбосарлари	I гуруҳ	1 344,4	1 546,1	1 778,0	2 532,2	2980,4
	II гуруҳ	1 267,9	1 458,0	1 676,8	2 388,0	2810,7
	III гуруҳ	1 187,4	1 365,5	1 570,3	2 236,4	2632,3
	IV гуруҳ	1 109,0	1 275,4	1 466,7	2 088,8	2458,5
Уумтаълим мактабларининг г бошланғич синфи ўқитувчиси	Олий тоифали	1 040,0	1 196,0	1 375,4	2 255,9	2619,8
	1-тоифали	980,3	1 127,4	1 296,5	2 014,2	2370,8
	2-тоифали	918,0	1 055,7	1 214,1	1 807,6	2127,6
	Олий маълумотли	857,2	985,8	1 133,7	1 614,6	1900,4
	Ўрта махсус	801,3	921,5	1 059,7	1 509,3	1776,4
Умумтаълим мактабларининг г юқори синфи ўқитувчиси	Олий тоифали	957,4	1 101,0	1 266,2	2 255,9	2619,8
	1-тоифали	868,3	998,5	1 148,3	2 014,2	2370,8
	2-тоифали	813,2	935,2	1 075,5	1 807,6	2127,6
	Олий маълумотли	759,6	873,5	1 004,5	1 614,6	1900,4
	Ўрта махсус	710,7	817,3	939,8	1 509,3	1776,4

б) 2019 йил 1 январдан:

- олий тоифали ўқитувчилар учун 1,25 бараварга;
- биринчи тоифали ўқитувчилар учун 1,2 бараварга;
- иккинчи тоифали ўқитувчилар учун 1,15 бараварга;
- бошқа ўқитувчилар учун 1,1 бараварга;

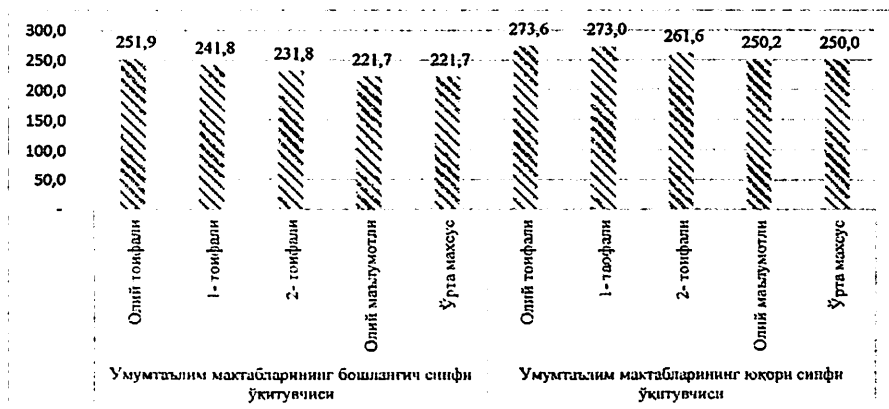
⁵⁸ Молия вазирлиги маълумотлари.

– директор, унинг ўринбосарлари, ахборот-ресурс маркази (кутубхона) мудирлари ва кутубхоначилари учун 1,1 бараварга.

Шунингдек, 2019 йилга қадар бошланғич ва юқори синфи ўқитувчилари базавий тариф ставкасида сезиларли фарқ бўлган бўлса, 2019 йилдан бошлаб, уларнинг базавий тариф ставкалари бирхиллаштирилган.

Шундай бўлса-да, бугунги кунда ҳам умумий ўрта таълим муассасалари ходимларининг иш ҳақларини ошириш давом этмоқда. Чунки мактаб таълими сифатини ошириш, аввало, педагоглар ойлик маошларига боғлиқ.

Шу билан бирга, умумий ўрта таълим муассасалари ходимлари иш ҳақларининг ўсишини кўрадиган бўлсак, 2020 йил 1 январь ҳолатига кўра белгиланган ойлик иш ҳақи 2016 йилга нисбатан олий тоифали бошланғич синф ўқитувчиси базавий тариф ставкаси қарийб 2,5 баробарга ўсган бўлса, олий тоифали юқори синф ўқитувчиси 2,7 баробарга ўсган (2.4-расм).

2.4-расм. Мактаб ўқитувчиларининг 2020 йил учун белгиланган ойлик иш ҳақларининг 2016 йилга нисбатан ўсиш кўрсаткичлари⁵⁹

1-расм маълумотларига кўра, ойлик иш ҳақлари, асосан, олий ва 1-тоифали ўқитувчилар учун бошқа тоифа ва маълумотларга қараганда кўпроқ ўсган.

⁵⁹ Расм 2.3.5-жадвал маълумотлари муаллиф томонидан тайёрланган.

Шу ўринда умумий ўрта таълимнинг ривожланиши ва педагог ходимларни тайёрлашнинг боғлиқлиги бўйича хорижлик олимлар томонидан амалга оширилган тадқиқотларга эътибор қаратсак. Ушбу масала Е.А.Ленская⁶⁰ томонидан ўрганилган, унинг тадқиқоти натижаларига кўра, мактаб таълимининг ривожланишига педагог кадрларни танлаб олиш ва тайёрлаш ҳамда мактабларда узоқ муддат ишлашларини таъминлашнинг катта таъсири борлиги қайд этилган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 декабрдаги Парламентга мурожаатномасида умумтаълим мактабларидаги таълим сифати пойтахтда ҳам, олис қишлоқларда ҳам юқори бўлишини таъминлаш мақсадида бошқа тумандаги олис мактабга бориб, дарс берадиган ўқитувчилар ойлигига 50 фоиз, бошқа вилоятга бориб ишласа, 100 фоиз устама ҳақ тўланиши айтиб ўтилгани ҳам ўқитувчилар иш ҳақларини ошириш ишлари яна давом эттирилишини аниқлатади.

Устама ва кўшимча ҳақлар таркибига Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъкамасининг 2005 йил 21 декабрдаги “Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг такомиллаштирилган тизимини тасдиқлаш тўғрисида”ги 275-сонли қарори билан тасдиқланган “Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш тўғрисида низом”га асосан, қуйидагилар киритилган:

❖ умумтаълим муассасаларининг ўрнак кўрсатган ходимларини рағбатлантиришнинг директор жамғармасидан тўланадиган қуйидаги:

– ўқувчилар билан тарбиявий ишлар ва синфдан ташқари ишлар олиб борилишининг юксак даражаси учун тегишли малака тоифасига эга бўлган ўқитувчи базавий тариф ставкасининг 15 фоизигача миқдорда;

– касб маҳорати ва таълим жараёнига кўшилган аниқ ҳисса, юқори самарадорлик ва ўқитиш сифати учун тегишли малака тоифасига эга бўлган ўқитувчи базавий тариф ставкасининг 25 фоизигача миқдорда ҳар ойлик устамалар;

⁶⁰ Ленская Е.А. Качество образования и качество подготовки учителя. Интернет манба: cyberleninka.ru 2008г. Мурожаат қилинган сана 2020 йил 5 декабр.

❖ умумтаълим муассасалари ўқитувчиларига кўшимча ҳақ тўловлари меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдорига нисбатан фоиз ҳисобида қуйидаги миқдорларда амалга оширилади:

а) синфдаги ўқувчилар сонига кўра синф раҳбарлиги учун:

- 15 нафар ўқувчигача – 17,6 фоиз;
- 16 нафардан 20 нафар ўқувчигача – 21,1 фоиз;
- 21 нафардан 25 нафар ўқувчигача – 24,6 фоиз;
- 26 нафардан 30 нафар ўқувчигача – 28,1 фоиз;
- 31 нафар ва ундан кўп ўқувчи бўлганда – 35,2 фоиз;

б) дафтарларни ва ёзма ишларни текширганлик учун – 17,6 фоиз, синфдаги (синф – комплектдаги) ўқувчилар сони 15 нафаргача бўлган кам комплектли мактабларда эса – 8,8 фоиз;

в) информатика кабинети мудирлиги учун – 17,6 фоиз.

Устама ва кўшимча ҳақлар амалда педагог ходимлар фаолияти сифатини баҳолашда катта аҳамият касб этса-да, улар турларининг кўплиги кўшимча ҳужжатларни расмийлаштириш заруриятини юзага келтириши билан таълим жараёнига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Умуман олганда, мактаб таълимини молиялаштириш юқорида ўрганилган микро даражадаги молиялаштириш механизмлари асосида шаклланади. Шунинг учун ҳам мактаб таълимини молиялаштиришни такомиллаштириш айнан шу тартиб ва механизмларни такомиллаштиришдан бошланиши мақсадга мувофиқ. Жумладан, ҳозирги кундаги молиялаштириш механизмлари турлари жуда кўплиги уларнинг ҳар бири бўйича тегишли ҳужжатларни расмийлаштириш заруриятини юзага келтираётганлиги педагог ходимлар фаолиятига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шунинг учун ҳам педагоглар ойлик иш ҳақларини ҳисоблаш тартиблари ва турларини унификациялаш мақсадга мувофиқ.

Шунингдек, умумий ўрта таълим мактаблари педагог ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашда уларнинг иш стажини эътиборга олиш лозимлиги кўплаб хорижлик олимлар тадқиқотларида ҳам келтириб ўтилган. Шунинг учун молиялаштиришга бу тартибни киритиш таклиф этилади.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

Монографиянинг иккинчи бобида олиб борилган тадқиқотлар доирасида қуйидаги илмий хулосаларни шакллантиришга муваффақ бўлинди:

Бизнингча, халқаро тажриба ва тадқиқот натижаларини инобатга олиб, мамлакатимизда қуйидагиларни инобатга олиш лозим:

– ўқувчиларни бошланғич таълимидан сўнг қизиқишлари доирасида синфларга ажратиш;

– ўқувчиларнинг синфларга ажратилиши фанлар доирасида – аниқ, табиий ва ижтимоий фанлар бўйича амалга ошириш;

– таълим сифатини таъминлашдаги зарурий ўзгаришлар қаторида интернет масаласи энг бирламчи эканлиги барча томонидан кўллаб-қувватланган;

– ўқувчилар қизиқишларининг инобатга олиниши иккинчи муҳим омил бўлса, синфларнинг сифимкорлиги омили бирламчи эканлиги алоҳида аҳамиятга эга бўлмоқда;

– дарс учун ажратилган – 45 минутнинг кўпроқ бўлиши ижтимоий фанлар учун аҳамиятга эга бўлмоқда;

– таълим сифатини таъминлашда ўқитувчига тўланадиган иш ҳақи ва ўқувчиларнинг саломатлиги асосий омиллар қаторидан жой олмаган;

– аҳоли ва туғилишлар сонининг ортиши туфайли ўқувчилар сони ортиб бормоқда, натижада, мактаблар сонини ошириш зарурияти юзага келмоқда;

– умумтаълим мактаблари сони ўқувчилар сони билан кучсиз боғланганлиги ўқувчилар сони ортиши фонида мактабларнинг 2 сменада ўқишни ташкил этиши ва синф комплектидаги ўқувчилар сонининг ортишига олиб келмоқда;

– мактаблар моддий-техника базаси бугунги ҳолатини яхшилаш муҳим зарурият ҳисобланади. Мактабларда моддий техника базасининг яхши эмаслиги ва етарли жиҳозланмаганлиги оқибатида, мактаблар, асосан, назарий билимлар бериш билан чекланган ва уларда таълимни замонавий шаклда ташкил этишда айрим муаммолар мавжуд. Ўқувчилар томонидан халқаро

олимпиадаларда яхши ўринлар олиниши билан бирга, ютуқлар сонини янада ошириш муҳим ҳисобланади.

Мактаблардаги таълим жараёнида болаларнинг қарийб 11 йил вақти сарфланади. Бу вақтда уларга бериладиган билимлар жуда муҳим бўлиб, уларнинг келажакда жамият учун қандай натижалар келтиришини белгилайди. Агар мактабларда уларнинг билим олишлари учун етарли шароитлар яратилмаган бўлса, нафақат уларнинг қимматли вақтлари бекорга сарфланади, балки улар бу билимларни таълимнинг кейинги босқичларида олишларига тўғри келади ва бу олий таълим ҳам амалда ўзи учун ажратилган вақтда мактабларнинг камчиликларини тўлдириш билан банд бўлиши оқибатида, етарли даражада рақобатбардош мутахассислар етиштириб чиқара олмаслигини аңлатади.

Мактаб таълимини молиялаштириш юқорида ўрганилган микро даражадаги молиялаштириш механизмлари асосида шаклланади. Шунинг учун ҳам мактаб таълимини молиялаштиришни такомиллаштириш айнан шу тартиб ва механизмларни такомиллаштиришдан бошланиши мақсадга мувофиқ. Жумладан, ҳозирги кундаги молиялаштириш механизмлари турлари жуда кўплиги, уларнинг ҳар бири бўйича тегишли ҳужжатларни расмийлаштириш заруриятини юзага келтираётганлиги педагог ходимлар фаолиятига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шунинг учун ҳам педагоглар ойлик иш ҳақларини ҳисоблаш тартиблари ва турларини унификациялаш мақсадга мувофиқ.

III БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИЛҒОР ТАЖРИБАЛАРИ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ

3.1. Мактаб таълимини молиялаштиришнинг илғор тажрибалари ва уларни Ўзбекистонда қўллаш имкониятлари

Ўзбекистонда инсон капиталини ривожлантириш ва унинг иқтисодий ўсишдаги ўрнини мустахкамлаш учун таълим тизимини ҳар жиҳатдан ривожлантириш талаб этилади. Бунинг учун эса, нафақат миллий иқтисодиёт билан боғлиқ муаммоларни ўрганиш ва уларни бартараф этиш йўллари излаб топиш, балки ушбу соҳада етакчи тажрибага эга бўлган мамлакатларнинг тенденцияларини тадқиқ этиш ва уларни мамлакатимиз шароитида жорий этиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим ҳисобланади.

Бу борада, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сонли Фармони қабул қилинди. Ушбу ҳужжатнинг қабул қилиниши билан таянч таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишни амалга ошириш назарда тутилган. Таълим тизимини молиялаштиришдаги мавжуд мураккабликларни бартараф этишни назарда тутувчи ушбу ҳужжатнинг бандларида кўрсатмалар бериб ўтилган.

Жумладан, молиялаштириш методини тубдан ўзгартиришнинг назарда тутилиши билан мазкур ҳолат изоҳланади, унга кўра: “Таълим муассасаларини молиялаштириш механизминини такомиллаштириш мақсадида бир нафар ўқувчига харажатларнинг базавий нормативларидан келиб чиққан ҳолда «маблағ ўқувчи ортидан» тамойили асосида (ваучер тизими) босқичма-босқич молиялаштириш тизимига ўтиш. Бунда ҳар бир ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини инобатга олиш”. Ушбу методнинг жорий этилиши билан бюджет маблағларининг манзиллилиқ тамойили янада аниқлашади. Тадқиқотимизнинг олдинги бобларида кўриб ўтилганидек, бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар меъеридан келиб чиқиб молиялаштириш усулининг янада такомиллаштирилиши талаб этилади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг баёнотига кўра ҳам, 2019 йилдан ушбу методнинг синов тариқасида бир қатор умумтаълим муассасаларида амалга оширилиши кўзда тутилган эди. Хусусан, “2019 йилнинг январидан Мирзо Улуғбек (Тошкент шаҳри) туманидаги бешта мактабда ўқувчиларнинг сонига қараб мактабларни ваучер молиялаштириш тизими синовдан ўтказила бошлайди⁶¹”, деб қайд этилди.

Шу нуқтаи назардан, ўқувчига базавий харажатлар меъёрини жорий этган ва молиялаштиришнинг бошқа методларини қўллаётган давлатларнинг тажрибаларини тадқиқ этишга ҳаракат қиламиз. Бир ўқувчига базавий харажатлар меъёри натижага йўналтирилган бюджетлаштириш методи билан уйғун ҳисобланиб, кўп жиҳатдан бир хил хусусиятга эга ҳисобланади.

Рус олимларидан Е.Никитина⁶² молиялаштиришнинг бир неча услублари тўғрисида ўзининг тизимлаштирилган ёндашувларини баён қилиб ўтади. Хусусан, натижага йўналтирилган бюджетлаштириш – фаолиятнинг аниқ натижалари асосида молияни режалаштириш ва бошқаришни англатади. Кўрсаткичларнинг баланслашган тизими – белгиланган мақсадларга эришишда фаолиятни миқдор жиҳатидан баҳолаш орқали бошқарув қарорларини қабул қилишга имкон берадиган тизим назарда тутилади. Харажатларни режалаштириш ва бошқаришнинг иқтисодий механизми – харажатларни режалаштириш ва бошқариш жараёнига таъсир этадиган усуллар йиғиндисидан иборат бўлиши таъкидлаб ўтилади.

Шунингдек, Е.Никитина умумтаълим тизимини молиялаштириш механизмлари ва мақсадларининг ўзаро фарқли ва ўхшаш жиҳатларини таҳлил этиб, уларга нисбатан тушунтиришлар бериб ўтади. Унга кўра, ўқувчига базавий молиялаштириш меъёри, грантлар, моддий рағбатлантириш ва мақсадли дастурларни келириб ўтади. Қайд этиш лозимки, умумтаълим муассасаларини молиялаштиришда ҳар бир механизмнинг ўзига хос

⁶¹ Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги. 2019 йил бошидан бешта мактабда ваучер молиялаштириш тизими синовдан ўтказила бошлайди. <http://marifat.uz/marifati/ruknlar/umumii-urta-talim/1980.htm>

⁶² Никитина Е.Н. Организация финансирования муниципальной образовательной системы на основе бюджетирования, ориентированного на результат: афтореферат ... к.э.н. – М.: Государственный университет - Высшая школа экономики, 2009. – 24 с.

аҳамияти мавжудлиги, уларнинг маълум натижаларни таъминлаш-
даги ўрнига алоҳида эътибор қаратилади (3.1-жадвалга қаранг).

3.1жадвал

**Умумтаълим тизимини молиялаштириш механизми ва
мақсадлари моҳияти**

Мақсад	Вазифа	Механизм	Натижа
Фуқароларнинг бепул умумтаълим олиш бўйича конституциявий ҳуқуқларини таъминлаш	Умумтаълим дастурларини амалга ошириш	Ўқувчига базавий молиялаштириш	Таълим стандартларини тўлиқ молиялаштириш
	Умумтаълим дастурларини амалга ошириш учун шароитлар яратиш		
Конституцияга мувофиқ таълим хизматларини ривожлантиришни таъминлаш	Моддий-техник базани мустаҳкамлаш	Грантлар	Фаолият йўналишини тўлиқ молиялаштириш
	Муассаса ва педагогларни рағбатлантириш	Маблағларни рейтинг бўйича тақсимлаш	Ютукни тўлиқ молиялаштириш
	“Россия болалари” дастури	Мақсадли дастурлар	Дастурни тўлиқ молиялаштириш

Хорижий тажрибаларни ўрганиш натижалари Ўзбекистонда мавжуд бўлган мактаб тизимини молиялаштириш билан боғлиқ қуйидаги муаммоларни бартараф этишга хизмат қилиши лозим, деб ҳисоблаймиз:

- мактабларнинг сифимкорлигидан ортиқ даражада ўқувчиларнинг мактабда жойлашуви натижасида “стуллар етишмаслиги”ни бартараф этиш;
- кам даромадли аҳоли қатламини ҳам хусусий мактабларда ўқиш имкониятини яратиб бериш;

– миграция натижасида худудий умумтаълим муассасаларига ажратилган бюджет маблағларининг ўқувчилар ортидан боришини таъминлашга эришиш;

– давлат ва хусусий мактаблар ўртасида соғлом рақобатнинг юзага келишига шарт-шароит яратиш.

Н.Жилинанинг олиб борган тадқиқотларида таълим тизимини молиялаштиришнинг сметали ва базавий харажатлар меъёрининг ўзаро фарқли жиҳатларига эътибор қаратилган. Мазкур хулосаларда таълим тизими харажатларини режалаштириш ва молиялаштириш методларининг қиёсий таҳлилини кўриш мумкин⁶³ (3.2-жадвалга қаранг).

Н.Жилинанинг хулосаларида қайд этилганидек, базавий меъёрларга кўра молиялаштириш қуйидаги жиҳатлари билан ажралиб туришини қайд этиш лозим: биринчидан, бюджет маблағлари таълим муассасаси фаолиятини эса, балки фаолият кўрсаткичи хизматларни молиялаштиради, иккинчидан, таълим муассасаси харажатлар режасини мустақил белгилайди ва уларга ўзгартириш киритиш имконияти берилади.

Бизнингча, таълим муассасаларини молиялаштиришда мактабларнинг молиявий менежментни ривожлантириш имкониятиларини самарали амалга ошириш учун давлат томонидан молиявий мезонларнинг юқори ва қуйи чегаралари белгиланиши лозим, деб ўйлаймиз. Бу эса бюджет маблағларининг натижага қаратилганлигини таъминлашга ёрдам беради.

Умуман олганда, умумтаълим муассасаларини молиялаштиришнинг илғор тажрибалари тўғрисида фикр юритилганда Европа мамлакатлари трендларига эътибор қаратилиши, табиий ҳол. Ваучер методига асосланган ҳолда умумтаълим муассасаларини молиялаштириш Буюк Британияда 1981 йилда пайдо бўлган. Ушбу дастурнинг амалга киритилишидан асосий мақсад кам даромадли аҳоли қатламини кўллаб-қувватлаш бўлган. Мазкур ислохотнинг жорий этилиши 1979 йилда Ҳукуматга келган М.Тетчернинг фаолияти билан бевосита боғлиқ ҳисобланади.

⁶³ Жилина Н.Н. Нормативное подушевое финансирование образование: модели и механизмы//Актуальные проблемы экономики и права. – 2009, - №1. –С. 99-102,

**Таълим харажатларини бюджетдан режалаштириш ва
молиялаштириш методлари**

Кўрсаткич	Бюджетдан режалаштириш ва молиялаштириш усуллари	
	Сметага асосланган	Базавий меъёрга асосланган
Бюджет мажбурияти таркиби харажистикаси	Таълим муассасалари фаолиятини бюджетдан молиялаштириш	Таълим муассасалари томонидан таълим хизматлари кўрсатилишини бюджетдан тўлаб бериш
Бюджет маблағлари ҳисобидан қабул ва таълим иштирокчилари миқдори параметрларини аниқлаш	Бюджетнинг бош тақсимловчиси томонидан йўналишлар ва дастурлар кесимида маблағларни тақсимлаш мезони ўрнатилади	Бюджетнинг бош тақсимловчиси томонидан таълим хизматларини тақдим этиш юзасидан давлат топшириқларини бажариш
Бюджетдан умумтаълим муассасаларига тақдим этиладиган маблағлар ҳажминини аниқлаш	Умумтаълим муассасаси фаолият кўрсаткичларидан келиб чиқиб ассигнация ҳажминини аниқланади: уларга контингент, ўқитувчилар таркиби сони, бинолар ва б.	Бюджет маблағлари муассасада таълим олаётганлар сонига базавий харажатлар меъёринини кўпайтириш орқали аниқланади
Бюджет маблағларинини тақсимлаш	Бюджет маблағлари доирасида бош тақсимловчи томонидан белгиланган мезонлар асосида умумтаълим муассасаси томонидан амалга оширилади	Таълим муассасаси томонидан мустақил амалга оширилади

Таъкидлаш лозим, 1944 йилда қабул қилинган қонунга кўра, 5–16 ёшдагиларнинг барчаси мактабга боришлари мажбурий ҳисобланади. Ушбу даврда ўқувчилар умумий ўрта таълимни

тугатганлик тўғрисидаги сертификатни олишлари лозим бўлади, бу билан эса улар коллеж ва олий таълим муассасаларида ўз ўқишларини давом эттиришлари мумкин. 2015 йилдан бошлаб, мактаб даврини 2 йилга узайтиришга қарор қилинди, натижада, Англияда олий таълим муассасаларида ўқимоқчи бўлганлар ушбу даврда ҳам мактабда ўқишлари мажбурий этиб белгиланди. Шундай бўлса-да, 2/3 ёшлар касбга йўналтирилган коллежларда ўқишни давом эттирадилар. Қолганлар эса, олий таълим муассасаларида таълим оладилар.

Ўз навбатида, Буюк Британияда умумий таълим 4 босқичга ажратилган бўлиб, уларнинг мезони сифатида ўқувчиларнинг ёшлари олинади. Яъни, 5–7 ёш, 7–11 ёш, 11–14 ёш ва 14–16 ёш эканлигини таъкидлаш лозим.

3.3-жадвал

Буюк Британияда ўқувчига тўғри келувчи меъёрли молиялаштириш тренди, фоизда

Реал молиялаштириш босими	Бошланғич таълим (Primary)	Ўрта таълим (Secondary)	Жами
0-2 фоиз	0	0	0
2-4 фоиз	0	12	2
4-6 фоиз	30	16	27
6-8 фоиз	20	19	20
8-11 фоиз	31	31	31

Буюк Британияда умумтаълимни молиялаштиришда умумий харажатлар ҳажмида ўқувчига тўғри келувчи базавий харажатлар ҳажмининг улуши умумий ҳажмга нисбатан 72,5 фоизни ташкил этмоқда⁶⁴. Бу эса, ўқувчи билан ўзаро нисбат орқали аниқланмайдиган харажатлар турлари ҳам мавжудлигини кўрсатади. Шунингдек, Буюк Британиянинг Таълим сиёсати институти тадқиқотларига кўра, мактаблар турли даражадаги молиявий босимларга дуч келишларини кўриш мумкин. Зотан, бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар ҳажми қисқарса-да, мактаблардаги

⁶⁴ Perera N., Andrews J., Sellen P. The Implications of the National Funding Formula for Schools. Education Policy Institute. March 2017.

молиявий босимнинг камайиши тенденцияси юзага келмаслиги қайд этиб ўтилади (3.3-жадвалга қаранг).

Мазкур трендни ўзида акс эттирган хулосаларни эътиборга оладиган бўлсак, 2019–2020 йиллардаги молиялаштириш 2015 йилдагига нисбатан ҳам кам бўлиши тенденцияси кузатилиши таъкидланмоқда. Хусусан, 80 фоиз мактабларнинг молиялаштирилиши қисқариши, шунингдек, 2009 йилдаги инфляция даражаси 2015 йилга келиб, 5 фоиз бўлганлиги, мактабларни молиялаштириш умумий ҳажмининг 8 фоизга пасайишига таъсир қилган⁶⁵.

Тадқиқотларга кўра, Буюк Британия тажрибаси ўқувчига тўғри келувчи молиялаштириш механизмнинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб бермоқда. Жумладан, кам даромадли оилалар фарзандларига хусусий мактабларда ўқиш имкониятини тақдим этмоқда. Шу билан бирга, мактабларнинг сиғимкорлик муаммосини ҳал этишда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда. Шунингдек, аҳолини миграция билан боғлиқ ҳолатларини ҳам ўзида қамраб олганлиги устувор ҳисобланади.

Канадада 2003–2007 йилларда мактаб таълимини такомиллаштириш ислохотлари амалга оширилди. Унда асосий эътибор натижавийликни оширишга йўналтирилган тадбирларга қаратилган. Ушбу ислохотлар ҳукумат томонидан жорий этилди. Мазкур ислохотларда М.Фулланнинг мактаб таълимини ислох этиш дастурининг куйидаги тамойиллари шакллантирилган⁶⁶:

- барча болаларнинг истисноларсиз таълим билан қамраб олиниши презумпцияси;
- устуворликларнинг чекланганлиги;
- етакчиларнинг ҳал қилув қарорларни қабул қила олиши;
- жамоавий имкониятдан фойдаланиш;
- стратегияни қатъий ишлаб чиқиш;
- ҳисобдорлик;
- кенг қамровли амалга оширилиш.

⁶⁵ The Guardian. Funding for 80% of schools in England 'worse next year than 2015'. <https://www.theguardian.com/education/2019/sep/30/funding-80-percent-schools-england-worse-next-year>

⁶⁶ Fullan M. All systems GO. The change imperative for whole system reform. Coge publication, California, Crowin Press, 2010.

Амалга оширилган ислохотлар натижасида 3 йил ичида саводхонлик даражаси 33 фоиздан 82 фоизга кўтарилди.

Жаҳоннинг энг йирик иқтисодиётга эга давлатларидан бири Хитой ҳисобланади. PISAнинг 2009 йилги ҳисоботларида, ушбу мамлакат мактаб таълимини муваффақиятли ислоҳ қилаётганлиги қайд этиб ўтилди. Унда асосий эътибор юқори самара билан ишламаётган мактабларга қаратилди ва уларга тегишли шарт-шароитлар яратиш орқали қўллаб-қувватланди. Натижада, Хитой юқори натижаларга эриша олди.

Умуман олганда, охириги 20 йил ичида амалга оширилган ислохотлар даврида ушбу ўзгаришлар жиддий натижаларни олиб келди. Ишлаб чиқилган стратегияга мувофиқ мактаблар тўртта гуруҳга ажратиб олинди. Улар: А, В, С, D бўлиб, А мезонидаги мактабларда таълим стандартлари бўйича барча кўрсаткичлар мавжуд бўлса, D гуруҳдаги мактабларда инфраструктура умуман мавжуд эмас ва таълим сифатини таъминлашнинг имкони паст. Амалга оширилган ислохотлар натижасида ҳозирги кунда 2/3 қисм мактаблар А ва В типдаги муассасалар гуруҳига киришини таъкидлаш лозим. Ушбу ислохотлар қуйидаги олти та стратегия асосида амалга оширилди:

1. Моддий-техник базани стандартларга мувофиқ равишда янгилаш натижасида учдан бир қисм мактаблар қайтадан реконструкция қилинди.

2. Давлат маблағларини мобилизация қилишда ижобий “дискриминация”га эътибор бериш. Ортиқча маблағларни муаммоли ҳудудларга йўналтириш.

3. Ўқитувчиларни ротация қилиш. Қишлоқ жойларда ўқитувчиларнинг қўнимсизлиги юқори даражадалиги натижасида ушбу жиҳатга эътибор қаратилган.

4. Ҳамкорлик стратегияси. Бунда қишлоқ ва шаҳар жойлардаги мактабларнинг ўзаро педагогик фаолият нуқтаи назаридан алоқалари мустаҳкамланди.

5. “Маъмуриятни таклиф этиш” стратегияси орқали юқори натижаларни қайд этган мактабларнинг раҳбарияти ва ўқитувчиларини самарадорлиги паст бўлган мактабларга жалб этиш.

6. Мактаблар консорциумини ташкил этиш. Кўрсаткичлари паст бўлган бир нечта мактабни юқори натижаларга эга бўлган

битта мактаб атрофида тўплаш ва ҳамкорликни янги боскичга олиб чиқиш назарда тутилган.

Олиб борилган тадқиқотлар асосида қуйидаги хулосаларга келинди:

– мамлакатлар томонидан умумтаълим муассасаларини молиялаштиришда ўқувчига базавий харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш методи давлат мактабларига босимни камайтириш ва кам даромадли қатламни хусусий мактаб таълими хизматларидан фойдаланиш имкониятларини юзага келтириш мақсадида жорий этилмоқда;

– сметали молиялаштириш бошқарувнинг нафақат молиявий жиҳатдан, балки ўқув-услугий жиҳатдан ҳам марказлашувига олиб келмоқда. Натижада, мактабларда янги педагогик технологияларни мустақил жорий этиш имкониятлари пасаймоқда. Бу эса, мактабларда молиявий менжментни ривожлантиришга бўлган заруратни келтириб чиқармоқда;

– бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш методини қўллаш орқали мактабларнинг молиявий мустақиллигини ривожлантириш имконияти шаклланимоқда. Натижада, мактабларда мустақил педагогик қарорларни қабул қилишга шарт-шароит яратилмоқда;

– иқтисодий ривожланган ёки жадал ривожланиш босқичига ўтган мамлакатлар умумтаълим тизимини ислоҳ этишда асосий эътибор кўрсаткичлари паст бўлган мамлакатларга қаратилмоқда. Бу эса, маълум доирадаги мактабларни қўллаб-қувватлаш имконини берса, иккинчидан, бюджетга молиявий юкнинг камайишига шароит яратмоқда;

– умумтаълим тизими хизматларини барчага қулай ва тенг етиб бориши учун ўқувчининг презиумпцияси тамойилини қиритишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Юқорида қайд этилган тажрибалар бўйича тадқиқотлар ва хулосаларга асосланиб, Ўзбекистон шароитида қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

1. Умумтаълим мактабаларини ислоҳ қилишда уларни гуруҳларга ажратиш ва гуруҳлар доирасида чора-тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш муҳим. Жумладан, ривожлантиришга

талаби бўлган мактаблар рўйхатини шакллантириш ва халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш лозим;

2. Ўзбекистонда ўқувчига базавий молиялаштириш методологиясини жорий этишда ўқувчининг презиумпцияси тамойили асосида ваучерли молиялаштириш тизимин жорий этиш. Мазкур тизимни жорий этиш ортидан мактабларга ўқувчилар босимини пасайтиришга эришиш мумкин бўлади:

– биринчидан, ваучер тизимини қўллаш орқали кам даромадли аҳоли катлами фарзандлари хусусий мактабларда ўқиш имконига эга бўлади. Яъни давлат томонидан ўқувчига ажратилган бюджет маблағи ваучерда акс эттирилади ва ўқувчи истаса, ушбу маблағни хусусий мактабга ўтказиб, таълимни ушбу секторда давом эттириши мумкин бўлади;

– иккинчидан, аҳолининг сезиларли ўсиши жараёнида ўқувчиларнинг барчасини қамраб олишда мактаблар учун қўшимча бинолар ва бошқа инфратузилмани бюджет ҳисобидан молиялаштириш юқини пасайтиради. Сабаби, ўқувчи ўқиш учун харажатларни давлатдан ваучер орқали хусусий секторда ўқиши мумкин бўлади. Бу билан давлатнинг ижтимоий ҳимоя институти-нинг тўлиқ ишлашига ҳам шароит яратилади.

– учинчидан, ҳудудларда ўқувчилар сонига нисбатан, яъни доимий яшовчи оилаларни инобатга олган ҳолда жон бошига молиялаштирилади. Бу эса, оилаларнинг бошқа ҳудудларга кўчиб ўтиши натижасида бюджет маблағларининг бир ҳудуддан иккинчи ҳудудга олиб ўтилишига имкон бермайди. Шу нуқтаи назардан, ваучер тизимини жорий этиш бюджет маблағларини ўзи билан бирга бошқа ҳудуддаги умумтаълим муассасасига олиб ўтишга имкон яратади. Натижада, мактабларни молиялаштиришда бюджет маблағлари манзиллилиги муассасага эмас, ўқувчига қаратилиши юзага келади. Бу эса, мактаблар ўртасида рақобат муҳитини вужудга келтиришга замин яратади;

– тўртинчидан, давлат мактабларида “стулларнинг етишмаслиги” муаммосига барҳам берилади.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда умумтаълим тизимини молиялаштириш самарадорлигини таъминлашда илғор

тажрибалардан оқилона фойдаланиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

3.2. Ўзбекистонда мактаб таълимини молиялаштиришнинг устувор йўналишлари

Мамлакатимизда таълим тизимини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган Мурожаатномасида бир қатор долзарб масалалар белгилаб берилди. Жумладан, “**Янги Ўзбекистон – мактаб остонасидан, таълим-тарбия тизимидан бошланади**” деган бош ғоянинг қайд этилиши муҳим аҳамият касб этади.

Шу нуқтаи назардан, 2021 йилда мактаб таълими тизимида қуйидаги устувор вазифаларга алоҳида эътибор қаратилиши назарда тутилди⁶⁷:

Келгуси йили 30 та янги мактаб қуриш, 320 та мактабни таъмирлаш ва моддий-техник базасини яхшилаш мақсадида бюджетдан 2 триллион сўм ажратилади.

Соҳада ягона “электрон таълим” тизимини жорий этишга келгуси 2 йилда 250 миллиард сўм йўналтирилади.

Таълим сифатини тубдан яхшилаш мақсадида, аввало, ўқув дастурлари, ўқитувчи ва домлалар учун методик қўлланмаларни илғор халқаро мезонларга мослаштириш лозим.

Болаларнинг таҳлилий ва креатив фикрлаш қобилиятини ривожлантириш учун уларга сермазмун ва тушунарли дарсликлар яратиш зарур. Бу борада келгуси ўқув йилида бошланғич синфларда давлат таълим стандарти ўрнига, илғор хорижий тажриба асосида, болага ортикча юклама бермайдиган “Миллий ўқув дастури” жорий этилади.

Умумтаълим мактабларидаги таълим сифати пойтахтда ҳам, олис қишлоқларда ҳам юқори бўлиши шарт. Бунинг учун чекка ҳудудларда мактабларни малакали кадрлар билан таъминлаш, таълим сифатини яхшилаш бўйича алоҳида дастур амалга оширилади. Жумладан, бошқа тумандаги олис мактабга бориб,

⁶⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2020 йил 29 декабр. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>

дарс берадиган ўқитувчилар маошига 50 фоиз, бошқа вилоятга бориб ишласа, 100 фоиз устама ҳақ тўланади.

Шунингдек, ҳудудларда хусусий мактаблар фаолиятини рағбатлантириш учун бюджетдан субсидиялар ажратилади.

Ёшларнинг иқтидори ва салоҳиятини тўғри йўналтиришга қаратилган узлуксиз тизим яратилади.

Келгуси йилда юртимизда 10 та Президент мактаби, кимё-биология, математика, ахборот технологияларига ихтисослашган 197 та мактаб ўз фаолиятини бошлайди.

Иқтидорли ўғил-қизларимизнинг юқори технологиялар ва билимларни чуқур ўзлаштиришига кенг шароит яратиш ҳамда рақобатбардош миллий кадрларнинг янги авлодини тайёрлаш мақсадида Тошкент шаҳрида янги замонавий университет ташкил этамиз. Ушбу олийгоҳда чет элдаги етакчи олимлар ва профессор-ўқитувчилар жалб қилиниб, ёшларга энг замонавий дастурлар асосида таълим-тарбия берилади.

Болаларимизнинг меҳнат кўникмаларини мактаб давридан бошлаб шакллантириб бориш мақсадида “касбга ўргатиш тизими” жорий этилади.

Яна бир масала – педагоглар малакасини ошириш, уларнинг машаққатли меҳнатини рағбатлантиришга алоҳида эътибор қаратилади.

Маълумки, муаллимлар ҳозирги вақтда ҳар 5 йилда малака оширади. Бундан буён уларнинг “ҳаёт давомида ўқиш” тамойили асосида ўз малакасини узлуксиз ошириб бориши йўлга қўйилади.

Шунингдек, ўқитувчиларнинг ўз фанини билиши, педагогик маҳорати ва психологик тайёргарлигидан келиб чиқиб, тоифа бериш мезонлари ҳам қайта кўриб чиқилади.

Юқорида келтирилган истиқболли йўналишлар мамлакатимиз мактаб таълими тизимини ривожлантиришда долзарблик касб этиши, шубҳасиз. Жумладан, мактаб таълими тизимини рақамлаштиришга эътибор қаратилиши ҳам замонавий йўналишлардан бири ҳисобланади.

М.Шарапова халк таълими тизимида бюджет маблағларини сарф этишни назорат қилишда қуйидагиларга эътибор қаратишни таклиф этади⁶⁸:

Биринчидан, жамоатчилик назоратини кучайтириш мақсадга мувофиқдир. Бунда умумтаълим мактаблари учун ажратилган маблағларнинг сарфланиши юзасидан ташкилот раҳбари нафақат Молия вазирлиги олдида, балки жамоа ёки ота-оналар (солиқ тўловчилар) олдида ҳам ҳисобдор бўлиши талаб этилади. Яъни рақамли иктисодиётни ривожлантиришга аҳамият берилаётган бугунги кунда умумтаълим мактабларида электрон доскалар орқали бир ой мобайнида сарфланган мабалағларнинг ҳисоботлари акс эттирилиши мумкин.

Иккинчидан, харажатларни тўғри режалаштиришга катта аҳамият бериш ва ўтказилган текширув натижаларини ўз вақтида маълум қилишга эришиш керак. Бу амалага оширилган назорат натижаларининг самарадорлиги ва уларнинг таъсирчанлигини белгилаб беришда муҳим аҳамиятга эга.

Шунингдек, таълимда алоҳида кўрсаткич сифатида акс этувчи ҳафталик академик юкламанинг оптималлаштирилиши ҳам муҳимдир. Ушбу ҳолат эса, молиялаштириш кўрсаткичларини ушбу ислохотларга уйғун равишда такомиллаштиришни талаб этади. Бунинг учун қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

– мактаблар академик гуруҳларидаги ўқувчилар сонини 45 минутлик ўқув машғулотлари ўқув юкламасига мослаштириш;

– бир ўқувчига тўғри келадиган харажатлар миқдорини ошириш орқали ўқитувчилар штатлари сони қисқаришининг олдини олиш;

– ўқитувчиларнинг мустақил ўқув-педагогик тайёргарликни амалга оширишлари учун шарт-шароитлар яратиш;

– имтиҳонларга ажратиладиган ўқув соатларини бошланғич синфларда кўп бўлмаслигини таъминлаш.

Мактабларда таълим сифатини умуммиқёсда бошқариш ва ҳудудлараро ўзаро фарқланишни камайтириш учун қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш:

⁶⁸ Шарапова М.А. Халк таълими тизимини бюджетдан молиялаштириш амалиёти.// “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. - № 3, июнь, 2020 йил.

– мактабларни ваучерли молиялаштириш методи орқали молиявий ресурслар билан таъминлашни назарда тутиш;

– мактаблар рейтингини тузишда молиявий қоидабузарликларни инобатга олиш ва ўқитувчилар қўнимсизлиги кўрсаткичига эътибор бериш;

– мактабда мавжуд штатлар сонидан ўқитувчилар сони кўп бўлмаслигини таъминлашга эришиш.

Мактаб таълимини молиялаштиришни такомиллаштиришнинг замонавий йўналишлари сифатида бюджетга нисбатан молиявий юкнинг пасайишига олиб келувчи методологияларни илмий асослаш ва амалиётга жорий этиш муҳим ҳисобланади. Бу борада, бюджетдан ташқари маблағларни жалб этиш билан бирга, хусусий сектор маблағларидан фойдаланиш имкониятларини татбиқ этиш долзарб вазифа ҳисобланади.

Ҳозирги кунда бюджет харажатларига бўлган эҳтиёжни янада оптималлаштириш мақсадида бюджет сиёсатида янги тенденциялар юзага келаётганлигини таъкидлаш лозим. Хусусан, аутсорсинг ва давлат хусусий шериклик амалиётини қўллаш шулар жумласига киради.

Умумий ўрта таълим муассасаларида бюджет маблағларининг ўрни бекиёс эканлиги соҳада бюджетдан ташқари маблағлар жалб этишда эҳтиёткорликни талаб этади. Шу боисдан, давлат бюджети маблағларига бўлган заруратни камайтиришга имкон берувчи айрим методологияларни жорий этиш натижасида соҳада тижоратлашувнинг олдини олиш долзарб ҳисобланади. Бу эса, таянч таълимнинг бепул тарзда таъминланишига шароит яратиб беради.

Умумий ўрта таълим муассасаларида жисмоний тарбия фанларининг мавжудлиги ушбу фанни ўқитиш билан боғлиқ жараёнларда хусусий сектор билан ҳамкорликни амалга оширишга имкон беради, деб ўйлаймиз.

Ҳозирги кунда умумий ўрта таълим муассасаларида спорт тўғарақларини ташкил этиш ва жисмоний тарбия дарсларини олиб бориш учун етарли шарт-шароитлар мавжуд эмаслигини интернет тармоғидаги хабарлардан ҳам билиш мумкин. Масалан, айрим мактабларда спорт майдонлари, умуман, мавжуд бўлмаса, баъзи мавжудларида эса ахвол анчайин мураккаб эканлигини кўриш мумкин.

Бизнингча, мактабларнинг бу каби муаммоларини бартараф этишда давлат-хусусий шериклик амалиётидан самарали фойдаланиш муҳим ҳисобланади. Мазкур методологияни қўллаш орқали бюджет харажатларига бўлган заруратни камайтириш мумкин. Шу билан бирга, бюджет ҳисобидан таъминланиши лозим бўлган тадбирларни бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан молиялаштиришга имконият яратилади.

М.Лыбанева ўзининг тадқиқотида таълим тизимида давлат-хусусий шерикликни қўллашнинг зарурати тўғрисида ўз илмий хулосаларини келтириб ўтади. Россия таълим тизимида хусусий маблағларнинг давлат харажатларига нисбатан улуши атиги 6,7 фоизни ташкил этиши мазкур методологияга бўлган заруратни изоҳлайди⁶⁹. Шунингдек, таълим тизимида давлат-хусусий шериклик амалиётини жорий этишда қуйидаги йўналишларга эътибор қаратади:

1. Давлат-хусусий шериклик амалиёти таълим тизимида ишлайдиган интитуционал тузилмани шакллантириш.

2. Давлат-хусусий шериклик амалиётини жорий этишнинг дастурий-лойиҳавий шаклини ишлаб чиқиш.

3. Таълим ва хусусий сектор ҳамкорлигининг устуворлигини таълим хизматлари сифатини оширишга қаратиш.

4. Давлат-хусусий шериклик амалиёти билан таълим хизматлари таъминлаш моделини яратиш.

Келтирилган илмий хулосаларда таълим хизматларини тижоратлашувининг олдини олиш назарда тутилмоқда. Таъкидлаш лозимки, мактаб таълимида хусусий сектор маблағларидан фойдаланиш уларга маълум ҳуқуқларни тақдим этиши ва бепул таълимни сақлаб қолиши лозим бўлади.

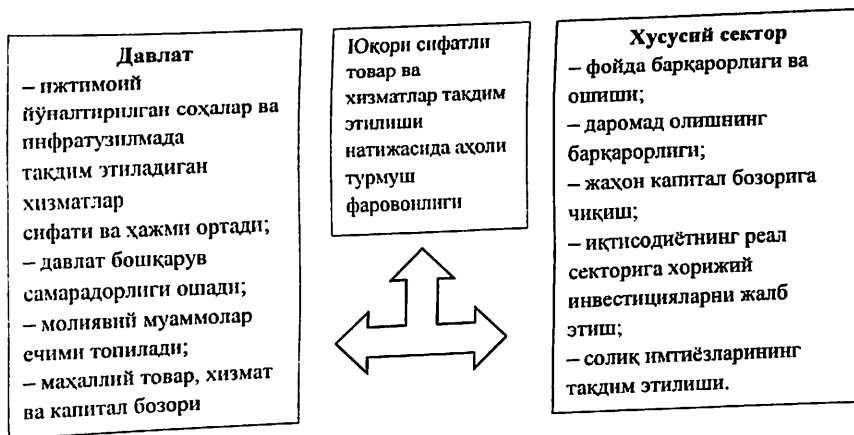
Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5924-сонли Фармони қабул қилинган. Унга кўра, 2025 йилга қадар жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланаётган аҳоли умумий сонини 30

⁶⁹ Лыбанева М.В. Государственно-частное партнерство в сфере образовательных услуг в условиях модернизации высшей школы в России: автореферат ... к.э.н. – СПб., 2017. - ЧОУ ВО «Балтийская академия туризма и предпринимательства». – 23 с.

фоизгача, спорт ташкилот ва муассасаларида шуғулланаётган ёшларнинг умумий сонини 20 фоизгача ошириш кўзда тутилди. Ушбу ҳолат, албатта, умумий ўрта таълим муассасалари спорт инфратузилмасини ривожлантиришни тақозо этади.

Юқоридаги вазифалардан келиб чиқиб айтганда, Ўзбекистон аҳолисининг 20 фоизи атрофидаги қатламнинг сифатли спорт инфратузилмаси билан қамраб олиш долзарб ҳисобланади. Бу эса, мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг сифатли таълим хизматлари, хусусан, жисмоний тарбия дарсларини юқори савияда ташкил этишга шарт-шароитни юзага келтиради.

Умуман олганда, К.Антонова давлат-хусусий шериклик амалиётини ташкил этишнинг тавсифий жиҳатларига эътибор қаратади⁷⁰. Жумладан, давлат-хусусий шерикликнинг иқтисодий-ҳуқуқий ёндашув доирасида концессия, ижара, шартнома ва кўшма муассаса каби шаклларига алоҳида урғу бериб, давлат-хусусий шериклик иштирокчилари манфаатлари ҳамкорликни амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаб ўтади (3.1-расмга қаранг).

3.1-расм. Давлат-хусусий шериклик иштирокчилари манфаатлари

⁷⁰ Антонова К.А. Государственно-частное партнерство как фактор социально-экономического развития России: автореферат ... к.э.н. – М., 2012. – «Государственное, муниципальное и корпоративное управление» в ФГБОУ ВПО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации» – 23 с.

Бизнингча, давлат-хусусий шериклик амалиётини кўллашдан иштирокчиларнинг барчаси тенг манфаатли натижаларга эришиши мумкин экан. Эътиборли жиҳати, ушбу хизматдан фойдаланувчи томон – ўқувчилар сифатли ва ишончли инфратузилмага эга бўлади.

Шу нуқтаи назардан, умумий ўрта таълим муассасаларида куйидаги йўналишлар бўйича давлат-хусусий шериклик амалиётини кўллаш мумкин: футбол, баскетбол стадионлари ва теннис кортларини ташкил этиш. Сузиш ҳавзалари ва фитнес залларини куриш билан боғлиқ тадбирларни амалга оширишда фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Қайд этиб ўтилган йўналишларда мактаб ўқувчиларининг дарсларидан ташқари вақтда, пулли асосда аҳолига хизмат кўрсатишни хусусий сектор ихтиёрига бериш билан мазкур методологияни шакллантириш мумкин бўлади.

Ушбу методни амалга оширишда куйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

– спорт майдончалари ва бошқа инфратузилмани операцион бошқариш ҳуқуқини хусусий шерикка бериш;

– мактаб муассасаси томонидан бепул фойдаланиладиган давомийликни белгилаш. Бунда хусусий сектор томонидан фойдаланиш давомийлигида молиявий манфаатдорликка эришиш имконини яратишга эътибор қаратиш;

– спорт майдончалари фондидан фақатгина мактаб ўқувчилари томонидан дарс пайтида бепул фойдаланиш мумкинлигини белгилаш, аксинча вақтларда хусусий шерикка қарор қабул қилиш ваколатини тақдим этиш.

Шу билан бирга, мактаб ўқитувчиларига бошқа ҳудудлардан келиб дарс ўтганлиги учун тўланадиган кўшимча ҳақ миқдорини ҳисоблашда географик жойлашув ва масофани ҳам инобатга олиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Жумладан, кўшни ҳудуддан келган бўлса ҳам масофа нуқтаи назаридан яқин бўлиши мумкин. Аксинча, бир ҳудуд доирасида бўлса ҳам бир неча км. масофадан ўқитувчининг қатнашига тўғри келиши мумкин. Шу боисдан, мактаб-уй ўртасидаги қатнов масофасининг ҳам ҳисобга олиниши кўшимча ҳақ тўланишига ижобий таъсир қилади, деб ўйлаймиз.

Учинчи боб бўйича хулосалар

Тадқиқотимизнинг учинчи бобида олиб борилган изланишлар натижасида куйидаги илмий хулосаларни шакллантиришга эришилди:

– мамлакатларда умумтаълим муассасаларини молиялаштиришда ўқувчига базавий харажатлар меъёридан келиб чиқиб молиялаштириш методини давлат мактабларига босимни камайтириш ва кам даромадли қатламни хусусий мактаб таълими хизматларидан фойдаланиш имкониятларини юзага келтириш мақсадида жорий этилмоқда;

– сметали молиялаштириш бошқарувнинг нафақат молиявий жиҳатдан, балки ўқув-услугий жиҳатдан ҳам марказлашувига олиб келмоқда. Натижада, мактабларда янги педагогик технологияларни мустақил жорий этиш имкониятлари пасаймоқда. Бу эса, мактабларда молиявий менежментни ривожлантиришга бўлган заруратни келтириб чиқармоқда;

– бир ўқувчига тўғри келувчи харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш методини қўллаш орқали мактабларнинг молиявий мустақиллигини ривожлантириш имконияти шаклланмоқда. Натижада, мактабларда мустақил педагогик қарорларни қабул қилишга шарт-шароит яратилмоқда;

– иқтисодий ривожланган ёки жадал ривожланиш босқичига ўтган мамлакатлар умумтаълим тизимини ислоҳ этишда асосий эътибор кўрсаткичлари паст бўлган мамлакатларга қаратилмоқда. Бу эса, маълум доирадаги мактабларни қўллаб-қувватлаш имконини берса, иккинчидан, бюджетга молиявий юкнинг камайишига шароит яратмоқда;

– умумтаълим тизими хизматларини барчага қулай ва тенг етиб бориши учун ўқувчининг презиумпцияси тамойилининг киритилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Юқорида қайд этилган тажрибалар бўйича тадқиқотлар ва хулосаларга асосланиб, Ўзбекистон шароитида куйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

1) умумтаълим мактабларини ислоҳ қилишда уларни гуруҳларга ажратиш ва гуруҳлар доирасида чора-тадбирлар тизи-

мини ишлаб чиқиш муҳим ҳисобланади. Жумладан, ривожлантирилиши зарур бўлган мактаблар рўйхатини шакллантириш ва халқаро стандартлар асосида такомиллаштириш;

2) Ўзбекистонда ўқувчига базавий молиялаштириш методологиясини жорий этишда ўқувчининг презиумпцияси тамойили асосида ваучерли молиялаштириш тизимини жорий этиш. Мазкур тизимни жорий этиш ортидан мактабларга ўқувчилар босимини пасайтиришга эришиш мумкин бўлади:

– биринчидан, ваучер тизимни қўллаш орқали кам даромадли аҳоли қатлами фарзандлари хусусий мактабларда ўқиш имконига эга бўлади. Яъни давлат томонидан ўқувчига ажратилган бюджет маблағи ваучерда акс эттирилади ва ўқувчи истаса, ушбу маблағни хусусий мактабга ўтказиш орқали таълимни ушбу секторда давом эттириши мумкин бўлади;

– иккинчидан, аҳоли сонининг сезиларли ўсиши жараёнида ўқувчиларнинг барчасини камраб олишда мактаблар учун қўшимча бинолар ва бошқа инфратузилмани бюджет ҳисобидан молиялаштириш юқини пасайтиради. Сабаби, ўқувчи ўқиш учун харажатларни давлатдан ваучер орқали хусусий секторда ўқиши мумкин бўлади. Бу билан давлатнинг ижтимоий ҳимоя институти ҳам тўлиқ ишлашига шароит яратилади;

– учинчидан, ҳудудларда ўқувчиларнинг сонига нисбатан, яъни доимий яшовчи оилаларни инобатга олган ҳолда жон бошига молиялаштирилади. Бу эса, оилаларнинг бошқа ҳудудларга кўчиб ўтиши натижасида бюджет маблағларини бир ҳудуддан иккинчи ҳудудга олиб ўтилишига имкон бермайди. Шу нуқтаи назардан, ваучер тизимини жорий этиш бюджет маблағларини ўзи билан бирга, бошқа ҳудуддаги умумтаълим муассасасига олиб ўтишига имкон яратади. Натижада, мактабларни молиялаштиришда бюджет маблағлари манзиллилиги муассасага эмас, ўқувчига қаратилиши юзага келади. Бу эса, мактаблар ўртасида рақобат муҳитининг вужудга келишига замин яратади;

– тўртинчидан, давлат мактабларида “стулларнинг етишмаслиги” муаммосига барҳам берилади.

3) таълим сифатида алоҳида кўрсаткич сифатида акс этувчи ҳафталик академик юкламанинг оптималлаштирилиши ҳам

муҳимдир. Ушбу ҳолат эса, молиялаштириш кўрсаткичларини ушбу ислохотларга уйғун равишда такомиллаштиришни талаб этади. Бунинг учун қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

– мактабларда академик гуруҳларда ўқувчилар сонини 45 минутлик ўқув машғулотлари ўқув юкмасига мослаштириш;

– бир ўқувчига тўғри келадиган харажатлар миқдорини ошириш орқали ўқитувчилар штатлари сони қисқаришининг олдини олиш;

– ўқитувчилар мустақил ўқув-педагогик тайёргарликни амалга оширишлари учун шарт-шароитлар яратиш;

– имтиҳонларга ажратиладиган ўқув соатларини бошланғич синфларда кўп бўлмаслигини таъминлаш.

4) мактабларда таълим сифатини умуммиқёсда бошқариш ва ҳудудлараро ўзаро фарқланишни камайтириш учун қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш лозим:

– мактабарни ваучерли молиялаштириш методи орқали молиявий ресурслар билан таъминлашни назарда тутиш;

– мактаблар рейтингини тузишда молиявий қоидабузарликларни инобатга олиш ва ўқитувчилар кўнимсизлиги кўрсаткичига эътибор қаратиш;

– мактабда мавжуд штатлар сонидан ўқитувчилар сони кўп бўлмаслигини таъминлашга эришиш.

ХУЛОСА

“Ўзбекистонда мактаб таълимини молиялаштиришни такомиллаштириш” мавзусидаги монографик тадқиқотимиз доирасида қуйидаги илмий хулосаларни шакллантиришга муваффақ бўлдик:

1. Бюджетдан молиялаштиришнинг *яқуний мақсад*ларга йўналтирилганлигини баҳолаш ўқувчиларни халқаро стандартлар доирасидаги мезонларга жавоб бера олиши билан белгиланиши лозим. Шу боисдан, Ўзбекистонда мактаб таълимини молиялаштиришнинг амалдаги *оралиқ мақсад*ларни назарда тутишидан воз кечишни инобатга олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ҳозирги кунда мактаб таълимини молиялаштиришда бюджет маблағларининг ўзлаштирилишига эътибор қаратилади. Мазкур молиялаштириш натижасида эришиладиган омилар назарда тутилмайди.

2. Мактаб таълимини бюджетдан молиялаштиришда қуйидагиларга эътибор қаратиш лозим: мактаб таълимини аҳолини тўлиқ қамраб олишига эришиш учун бюджет маблағларидан фойдаланишни чекламаслик, мактабда бюджетдан ташқари маблағлар ҳисобидан қопланиши назарда тутиладиган меъёрларни киритмаслик, мактаб таълимининг тижоратлашув хусусиятига эга бўлишига йўл қўймаслик ва мактаб таълимини бюджетдан молиялаштиришда оралиқ мақсадлардан яқуний мақсадларни акс эттирувчи тамойилларга ўтиш.

3. Мактабда таълим жараёнида болаларнинг қарийб 11 йил вақти сарфланади. Бу вақтда уларга бериладиган билимлар жуда муҳим бўлиб, уларнинг келажакда жамият учун қандай натижалар келтиришини белгилайди. Агар мактабларда уларнинг билим олишлари учун етарли шароитлар яратилмаган бўлса, нафақат ўқитувчиларнинг қимматли вақтлари бекорга сарфланади, балки улар кейинчалик бу билимларни таълимнинг кейинги босқичларида олишларига тўғри келади ва бу олий таълим ҳам амалда ўзи учун ажратилган вақтда мактабларнинг камчиликларини тўлдириш билан банд бўлиши оқибатида, етарли даражада рақобатбардош мутахассислар етиштириб чиқара олмаслигини аңлатади.

4. Ўқувчиларнинг мактаб синфлари сиғимкорлигидан ортиқ қабул қилинишини чеклаш ёхуд максимал мактаб

сиғимкорлигидан ортиқ ўқувчиларни ўқитишни чегаралаш, йил давомида харажатларни мустақил амалга ошириш мезонларини жорий этиш, масалан, максимал электр энергияси истеъмоли ёки мебель сотиб олиш, молия йили давомида режалаштирилган харажатлардан самарали фойдаланиш натижасида иктисод қилинган маблағларни мактаб ихтиёрида қолдириш, ўтган йилда иктисод қилинган маблағлардан белгиланган молиявий меъёрлардан ташқари фаолиятлар учун фойдаланишни жорий этиш. Масалан, ортиқча электр энергияси харажатларини қоплаш ёки мебел сотиб олишга сарфлаш кабиларга рухсат бериш мақсадга мувофиқ.

5. Мамлакатларда умумтаълим муассасаларини молиялаштиришда ўқувчига базавий харажатлар меъёридан келиб чиқиб, молиялаштириш методини давлат мактабларига босимни камайтириш ва кам даромадли қатламни хусусий мактаб таълими хизматларидан фойдаланиш имкониятларини юзага келтириш мақсадида жорий этилмоқда. Сметали молиялаштириш бошқарувнинг нафақат молиявий жиҳатдан, балки ўқув-услугий жиҳатдан ҳам марказлашувига олиб келмоқда. Натижада, мактабларда янги педагогик технологияларни мустақил жорий этиш имкониятлари пасаймоқда. Бу эса, мактабларда молиявий менежментни ривожлантиришга бўлган заруратни келтириб чиқармоқда.

6. Мактаб таълимида давлат-хусусий шериклик амалиётини таълим жараёнига билвосита хизмат кўрсатувчи инфратузилмага жорий этиш орқали, хизматлар тижоратлашувини вужудга келтирмаслик, мактабда кўшимча таълим хизматларини жорий этишда ота-оналарнинг даромадлари даражаси ва ўқувчиларнинг қизиқишларини инобатга олган ҳолда шакллантириш лозим.

7. Мактаб таълимида ваучерли молиялаштириш – маблағларни ўқувчиларга бириктирилишини таъминлаш орқали хусусий мактабларда умумтаълим камровини ошириш, педагогларни молиявий рағбатлантириш тизимини рақамлаштириш билан шаффофликни янада ошириш ва устама ҳақларни белгилашда тажриба, ақлий салоҳият ва “устоз-шогирд” тизимини ривожлантиришга кўшган хиссасини инобатга олиш мақсадга мувофиқ.

8. Мактабларда таълим сифатини умуммикёсда бошқариш ва худудлараро ўзаро фарқланишни камайтириш учун қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш зарур:

– мактабарни ваучерли молиялаштириш методи орқали молиявий ресурслар билан таъминлашни назарда тутиш;

– мактаблар рейтингини тузишда молиявий қондабузарликларни инобатга олиш ва ўқитувчилар қўнимсизлиги кўрсаткичига эътибор бериш;

– мактабда мавжуд штатлар сонидан ўқитувчилар сони кўп бўлмаслигини таъминлашга эришиш.

9. Умумтаълим мактаблари ўқувчилари билимини халқаро баҳолаш тизим (PISA, TIMSS ва PIRLS каби)лари орқали амалга ошириш билан бюджетдан ажратиладиган маблағларнинг натижавийлигини таъминлаш, мактабларнинг маълум сонини аниқ ва табиий фанларга ихтисослаштириш орқали уларда ўқувчиларнинг қизиқишлари доирасида билим бериш имкониятини ошириш механизмини амалга ошириш.

Фойдаланилган адабиётлар

Норматив-ҳуқуқий меъёрий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси. 2013 йил 26 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Электрон манба: president.uz/uz/lists/view/3324.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2020 йил 29 декабрь. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари хамда 2020-2021 йилларга бюджет мўлжаллари тўғрисида”ги ПҚ-4086-сонли Қарори 3-илоvasи.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5712-сонли Фармони.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 21 майдаги “2004–2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш давлат умуммиллий дастури тўғрисида”ги ПФ-3431-сонли Фармони.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 январдаги “Иқтисодий янада ривожлантириш ва иқтисодий сиёсат самарадорлигини оширишнинг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5614-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 24 январдаги “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва

спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5924-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг «2020 йил учун Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети тўғрисида»ги Қонуни ижросини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-4555-сонли қарори.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 20 февралдаги “Президент мактабларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4199-сонли қарори.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 22 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2010 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-1245-сонли қарори.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 26 ноябрдаги “Замонавий мактаб”ларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4537-сонли қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлокий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3907-сон қарори.

Илмий нашрлар

15. Авраимова Е.М. Как учителя Москвы и Подмосковья оценивает эффективность новой системы оплаты труда//Народное образование. – 2014. -№1, -С. 54-59. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kak-uchitelya-moskvy-i-podmoskovya-otsenivayut-effektivnost-novoy-sistemy-oplaty-truda/viewer>

16. Авраимова Е.М. Как учителя Москвы и Подмосковья оценивает эффективность новой системы оплаты труда//Народное образование. – 2014. -№1, -С. 54-59. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kak-uchitelya-moskvy-i-podmoskovya-otsenivayut-effektivnost-novoy-sistemy-oplaty-truda/viewer>

17. Акбаров А. Таълим тизимида киши бошига пул ажратиш усули сохани кутқара оладими? <https://daryo.uz/k/2019/01/03/ta%CA%BClim-tizimida-kishi-boshiga-pul-ajratish-usuli-sohani-qutqara-oladimi/>

18. Акбаров А. Таълим тизимида киши бошига пул ажратиш усули сохани кутқара оладими? <https://daryo.uz/k/2019/01/03/ta%CA%BClim-tizimida-kishi-boshiga-pul-ajratish-usuli-sohani-qutqara-oladimi/>

19. Антонова К.А. Государственно-частное партнёрство как фактор социально-экономического развития России: автореферат ... к.э.н. – М., 2012. - «Государственное, муниципальное и корпоративное управление» в ФГОБУВПО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации» – 23 с.

20. Борисова С.П. Совершенствование финансирования общеобразовательных учреждений на основе оценки результативности бюджетных расходов: автореферат ... к.э.н. – Нижний Новгород: ГОУ ВПО Нижегородский государственный университет им Н.И. Лобачевского, 2007. – 26 с.

21. Бочков Д.В. “Совершенствование механизма финансирования общеобразовательных учреждений” мавзусидаги иктисодиёт фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертация автореферати. Электрон манба: www.dissercat.com мурожаат қилинган сана 29.08.2020 йил.

22. Гинзбург И.В. Правовое регулирование финансирования общего образования в Российской Федерации: автореферат ... к.ю.н. – М.: Института государства и права Российской академии наук, 2015. – 27 с.

23. Глушенко И.В. “Финансирование общего образования в России в условиях применения бюджетирования, ориентированного на результат” мавзусидаги иктисодиёт фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тайёрлаган диссертацияси автореферати. Электрон манба: www.dissercat.com мурожаат қилинган сана 18.08.2020 йил.

24. Дўстмухаммад Х.У. Халқ таълимини самарали молиялаштиришни ташкил этиш йўллари: и.ф.н. ... автореферати. - Т.: ДЖҚА, 2012. – 24 б.

25. Савицкая Е., Чертыковцева Д. “Финансирование и качество школьного образования: эконометрический подход” Интернет манбаа: hse.ru “Вопросы экономика” 2013 г. Муржаат қилинган сана 2020 йил 18 декабр.

26. Ленская Е.А. “Качество образования и качество подготовки учителя”. Интернет манба: cyberleninka.ru 2008г. Муржаат қилинган сана 2020 йил 5 декабр.

27. Ёқубова Н.К. Саломова Б.В. Таълим тизими ривожланиши давлат тараққиётининг омили сифатида (Жанубий Корея ва Япония мисолида)// “Замоनावий таълим” журнали. – Т.: 2017. - №9. –Б.33-41.

28. Жилина Н.Н. Нормативное подушевое финансирование образования: модели и механизмы//Актуальные проблемы экономики и права. – 2009, - №1. –С. 99-102,

29. Иванова Л. П. Финансирование образовательной сферы в условиях реформирования бюджетной системы: автореферат ... к. э. н. – Н.Новгород: Нижегор. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского, 2007. – С. 5.

30. Иванова Л.П. Финансирование образовательной сферы в условиях реформирования бюджетной системы: автореферат ... к.э.н. – Нижний Новгород: ГОУ ВПО Волго-Вятской академии государственной службы, 2007. – 25 с.

31. Клячко Т,Л., Токарева Г.С. Заработная плата учителей: ожидания и достигнутые результаты//Вопросы образования. – М.: 2017. –№4, – С. 199-216.
<https://vo.hse.ru/data/2017/12/20/1159981508/Klyachko.pdf>

32. Костоглодова Е. Д. Модернизация системы финансирования сферы культуры в России: автореферат ... к. э. н. - Ростов-н/д. : - 2012. – С. 13.

33. Қосимова Г., Тўйчиев М. Ўрта махсус таълимни молиялаштиришнинг янги шакл ва услублари//Бозор, пул ва кредит. – Т.: 2003й. -№10(77). -Б.45-48.

34. Лещинская А. Ф. Методология формирования системы финансирования разработок наукоемких технологий: автореферат ... докт. экон. Наук. – М.: Российский гос.торг.-экон. ун-т. - 2012. – С. 17.

35. Лыбанева М.В. Государственно-частное партнерство в сфере образовательных услуг в условиях модернизации высшей школы в России: автореферат ... к.э.н. – СПб., 2017. - ЧОУ ВО «Балтийская академия туризма и предпринимательства». – 23 с.

36. Маточкина Е.Н. Зарплата учителя в нашей школе выросла вдвое/Народное образование. – 2012. -№10. –С. 187-189. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarplata-uchitelya-v-nashey-shkole-vyrosla-vdvoe/viewer>

37. Мурзаева О. В. Развитие системы финансового обеспечения здравоохранения: автореферат ... к.э.н. – Саранск: Мордовский гос. ун-т им. Н. П. Огарева. - 2012. – С. 7.

38. Никитина Е.Н. Организация финансирования муниципальной образовательной системы на основе бюджетирования, ориентированного на результат: автореферат ... к.э.н. – М.: Государственный университет - Высшая школа экономики, 2009. – 24 с.

39. Норқобилов Н.Н. Таълим тизимини бюджетдан ташқари молиялаштириш ва кадрлар тайёрлашда маркетингнинг ўрни// “Замонавий таълим журнали”. – 2017. -№8. – Б.36-41.

40. Остонокулов А., Абдурахмонов И. Бюджет ташкилотларида ички аудит хизматини такомиллаштириш масалалари// “XXI аср: фан ва таълим масалалари” илмий электрон журнали. №1, 2019 йил.

41. Подушевое финансирование в школах. Решит ли оно проблемы среднего образования? 26 октября 2019 г. <https://informburo.kz/cards/podushevoe-finansirovanie-v-shkolah-reshit-li-ono-problemy-srednego-obrazovaniya.html>

42. Подушевое финансирование: что это и как реализуется. 7 ноября 2019г. <https://activityedu.ru/Blogs/analytics/podushevoe-finansirovanie-obrazovatelnyh-organizacij-cto-eto-i-kak-realizuetsya/>

43. Подушевое финансирование: что это и как реализуется. 7 ноября 2019г. <https://activityedu.ru/Blogs/analytics/podushevoe-finansirovanie-obrazovatelnyh-organizacij-cto-eto-i-kak-realizuetsya/>

44. Рахмонов Д.А. Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш муассасаларини молиялаштиришни такомиллаштириш: и.ф.н. ... автореферат. – Т.: БМА, 2012. – 25 б.

45. Рахмонов Д.А. Ўзбекистонда ижтимоий соҳани молиялаштиришнинг методологик асосларини такомиллаштириш: и.ф.д. (DSc) ... автореферат. – Т.: ТДИУ, 2018. – 72 б.

46. Суге-Маадыр Т.А. Методологические аспекты оплаты труда учителей государственных школ: зарубежный опыт и его использование в Российской Федерации: автореферат ... к.э.н. – М.: МосПГУ, 1995. – 19 с.

47. Суге-Маадыр Т.А. Методологические аспекты оплаты труда учителей государственных школ: зарубежный опыт и его использование в Российской Федерации: автореферат ... к.э.н. – М.: МосПГУ, 1995. – 19 с.

48. Тадгаева В. В. Совершенствование механизма финансирования образования: автореферат ... к. э. н. – Владикавказ : Сев.-Кавказ. гор.-металлург. ин-т. - 2007. – С. 5.

49. Тадгаева В. В. Совершенствование механизма финансирования образования: автореферат ... к. э. н. – Владикавказ : Сев.-Кавказ. гор.-металлург. ин-т. - 2007. – С. 5.

50. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги маълумотлари. Электрон манба uzedu.uz. Мурожаат санаси 2019 йил 20 апрел.

51. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги. 2019 йил бошидан бешта мактабда ваучер молиялаштириш тизими синовдан ўтказила бошлайди. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/1980.htm>

52. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги. 2019 йил бошидан бешта мактабда ваучер молиялаштириш тизими синовдан ўтказила бошлайди. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/1980.htm>

53. Ўзбектон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 2019 йил 28 декабрдаги 406-сон буйруғи маълумотлари. Ушбу буйруқ Молия вазирлиги ҳамда Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги билан келишилган.

54. Халқ таълими вазирлиги расмий сайтидан олинган маълумотлар асосида муаллиф ҳисоб-китоби. Электрон манба: www.uzedu.uz/uz/statistika Мурожаат санаси 25.03.2020 йил

55. Хоразмдаги мактабларда ОТМларга кириш имтиҳонларига тайёргарлик даражасини аниқлаш мақсадида тест синовлари ўтказилди. <https://daryo.uz/k/2019/05/21/xorazmdagi-maktablarda-otmlarga-kirish-imtixonlariga-tayyorgarlik-darajasini-aniqlash-maqsadida-test-sinovlari-otkazildi/> Мурожаат санаси: 26.04.2020 й.

56. Ҳайдаров М.Т. Умумтаълим мактабларининг бир ўқувчисига харажатлар базавий меъёрларини аниқлаш//“Иқтисод ва молия журнали”. –Т.: - 2016. - №3. –С.49-58.

57. Шарапова М.А. Халқ таълими тизимини бюджетдан молиялаштириш амалиёти//“Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. - № 3, июнь, 2020 йил.

58. Шеров А.У. Бюджет сиёсати самандорлигини белгилаб берувчи омиллар таҳлили//“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2019-yil

Инглиз тилидаги илмий адабиётлар

59. Costas K. and George P. Private education expenditure in a 'free education' country: the case of Greece. International//Journal Educational Development, 1997. - №17(1). - pp.73-81.

60. Costas K. and George P. Private education expenditure in a 'free education' country: the case of Greece. International//Journal Educational Development, 1997. - №17(1). - pp.73-81.

61. Fullan M. All systems GO. The change imperative for whole system reform. Cage publication, California, Crowin Press, 2010.

62. Fullan M. All systems GO. The change imperative for whole system reform. Cage publication, California, Crowin Press, 2010.

63. Perera N., Andrews J., Sellen P. The Implications of the National Funding Formula for Schools. Education Policy Institute. March 2017.

64. Perera N., Andrews J., Sellen P. The Implications of the National Funding Formula for Schools. Education Policy Institute. March 2017.

65. Research to help the world's poor.
<https://www.nobelprize.org/uploads/2019/10/popular-economicsciencesprize2019-2.pdf>

66. Research to help the world's poor.
<https://www.nobelprize.org/uploads/2019/10/popular-economicsciencesprize2019-2.pdf>

67. The German School System <https://www.german-way.com/history-and-culture/education/the-german-school-system/>

68. The German School System <https://www.german-way.com/history-and-culture/education/the-german-school-system/>

69. The Guardian. Funding for 80% of schools in England 'worse next year than 2015'.
<https://www.theguardian.com/education/2019/sep/30/funding-80-percent-schools-england-worse-next-year>

70. The Guardian. Funding for 80% of schools in England 'worse next year than 2015'.
<https://www.theguardian.com/education/2019/sep/30/funding-80-percent-schools-england-worse-next-year>

71. UNESCO EFA Global Monitoring Report, 2005. Understanding education quality: Chapter 1.
http://www.unesco.org/education/gmr_download/chapter1.pdf

72. UNESCO EFA Global Monitoring Report, 2005. Understanding education quality: Chapter 1.
http://www.unesco.org/education/gmr_download/chapter1.pdf

Расмий интернет манбалари ва электрон манзиллар

73. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси маълумоти. <https://www.gov.uz/uz/pages/territory>

74. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари. www.stat.uz

75. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика вўмитаси маълумотлари. [www.stat.uz](http://hdr.undp.org/en/content/earlier-better) <http://hdr.undp.org/en/content/earlier-better>

76. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги маълумотлари асосида ҳисобланган.

http://web.stat.uz/open_data/uz/13.2%20Population%20density_uzb.pdf ba <https://www.uzedu.uz/uz/statistika>

77. data.oecd.org/teachers/students-per-teaching-staff.htm

78. <https://minbar.uz/post/ular-qaytmoqda>

79. <https://minbar.uz/post/ular-qaytmoqda>

80. <https://uz24.uz/society/maktablarda-erkak-guituvchilar-kamayganining-sababi-aytildi>

81. <https://uz24.uz/society/maktablarda-erkak-guituvchilar-kamayganining-sababi-aytildi>

82. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2019/press-release/>

83. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2019/prize-announcement/>

84. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2019/prize-announcement/>

85. <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/10/popular-economicsciencesprize2019-2.pdf>

86. <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/10/popular-economicsciencesprize2019-2.pdf>

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	3
I БОБ.	МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ- НИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ ВА ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ	
1.1.	Мақтаб таълимини молиялаштиришнинг назарий асослари.....	5
1.2.	Мақтаб таълимини молиялаштиришнинг иқтисодий-меъёрий кўрсаткичлари тизими	19
1.3.	Мақтаб таълимини молиялаштиришга таъсир этувчи омилларнинг моҳияти	34
	Биринчи боб бўйича хулосалар	45
II БОБ.	ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ АМАЛДАГИ ХОЛАТИ ТАҲЛИЛИ	
2.1.	Мақтаб таълимини молиялаштиришда педагоглар ўрни ва ролининг ривожланиш тенденциялари	49
2.2.	Мақтаб таълимини бюджетдан молиялаштиришнинг ривожланиш тенденциялари	64
2.3.	Мақтаб таълимини молиялаштиришнинг ҳудудий тенденциялари таҳлили	79
	Иккинчи боб бўйича хулосалар	94
III БОБ.	ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИЛҒОР ТАЖРИБА- ЛАРИ ВА ЙЎНАЛИШЛАРИ	
3.1.	Мақтаб таълимини молиялаштиришнинг илғор тажрибалари ва уларни Ўзбекистонда қўллаш имкониятлари	96
3.2.	Ўзбекистонда мақтаб таълимини молиялаштиришнинг устувор йўналишлари	106
	Учинчи боб бўйича хулосалар	113
	ХУЛОСА	116
	Фойдаланилган адабиётлар	119

Д.А.МИРХОДЖА

**ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБ ТАЪЛИМИНИ
МОЛИЯЛАШТИРИШ: НАЗАРИЯ, АМАЛИЁТ ВА
ИСТИҚБОЛ**

(Монография)

**Тошкент – «Инновацион ривожланиш
нашриёт-матбаа уйи» – 2021**

Мухаррир:	М.Ҳайитова
Тех. муҳаррир:	А.Мойдинов
Мусаввир:	А.Шушунов
Мусахҳиҳа:	Ш.Мирқосимова
Компьютерда саҳифаловчи:	М.Зойирова

E-mail: nashr2019@inbox.ru Тел: +998999209035
Нашр.лиц. № 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.
Босишга рухсат этилди 25.05.2021.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси.
Офсет усулида босилди.
Шартли босма табағи 9,0. Нашр босма табағи 8,25.
Тиражи 100. Буюртма № 131

**«Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи»
босмахонасида чоп этилди.
100174, Тошкент шаҳри, Университет кўчаси, 7-уй.**